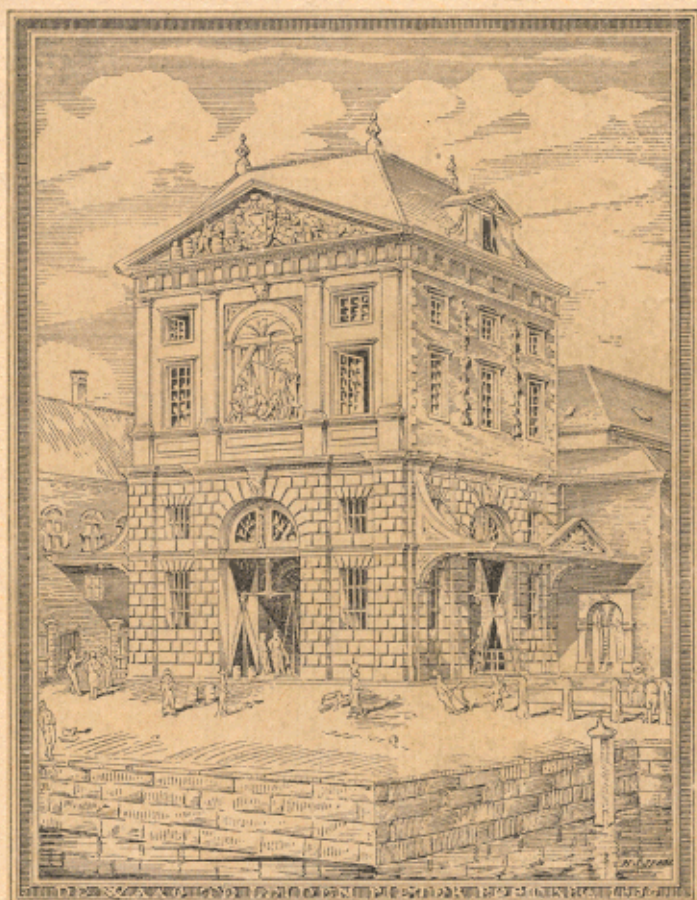

Leidsch Jaarboekje.

A. W. SIJTHOFF. — LEIDEN.

1909

JAARBOEKJE .

Jaarboekje

VOOR

Geschiedenis en Oudheidkunde

VAN

LEIDEN en RIJNLAND.

TEVENS

Orgaan der Vereeniging „Oud-Leiden”.

1909.

(Zesde Jaargang).

LEIDEN. — A. W. SIJTHOFF's UITG.-M^J.

1909.

EEN WOORD VOORAF.

Ook thans weder kwamen de meeste bijdragen voor ons Jaarboekje te laat in, om het nog in December 1908 het licht te doen zien. Moge dus al een klacht der redactie over gemis aan voldoende medewerking gelukkig niet op haar plaats wezen, om *tijds* medewerking vraagt zij ook nu met aandrang. Te meer omdat onze kroniek *telken* jare met 5 November, „Oud-Leiden's" oprichtingsdag, dient te worden gesloten en wij daardoor — het is in dezen jaargang het geval — gedenkwaardige gebeurtenissen ter vermelding naar een volgend boekdeel dezer rij moeten *verwijzen*. Ook hier geldt: wie spoedig helpt, helpt dubbel.

Overigens een woord van erkentelijkheid voor onze medewerkers, oudere en nieuwe.

De Commissie van Redactie:

J. E. **HEERES**, Voorzitter.

W. J. J. C. **BIJLEVELD**, Secretaris.

D. HARTEVELT **H. CZN.**

L. KNAPPERT.

J. C. OVERVOORDE.

Vereeniging „Oud-Leiden.”

Verslag over het jaar 1908.

Zooals gebruykelyk is, biedt het Bestuur hierbij den leden het verslag aan over het afgeloopen vereenigingsjaar.

Een tweetal lezingen werden gehouden. De eerste op 15 Februari 1908 door den Heer Dr. H. G. A. OBREEN over „de Leidsche Burggraven”; gevolgd door eenig muzikaal kunstgenot welwillend verschaft door de Heeren J. C. BLOK en R. LOOSJES. De tweede lezing had plaats op 24 April 1908 door den Heer Dr. J. H. HÖLWERDA over „Lugdunum Batavorum en Praetorium Agrippinae.” Dit laatste onderwerp was van bijzonder boeienden aard, aangezien de behandeling dezer historische kwestie tot geheel tegenstrijdige uitkomsten leidde, vergeleken met de vroeger algemeen aangenomen zienswijze in zake den plaatselyken toestand van Rijnland ten tijde der Romeinen.

De excursie naar Warmond op 29 Mei 1908 ondernomen per motorboot, daartoe welwillend beschikbaar gesteld door den Heer G. HENRI SIJTHOFF, liep tot

voldoening der deelnemers van stapel. Bij genoemd dorp werd het schilderachtige kerkhof met kerkruïne bezichtigd, en vervolgens werd een bezoek gebracht aan het R.-K. Seminarium, alwaar o.m. de rijke Bibliotheek de aandacht trok der bezoekers, terwijl de vriendelijke voorlichting niet minder gewaardeerd werd.

Op den terugweg werd halt gehouden bij het Kasteel Oud-Poelgeest, alwaar door de welwillende beschikking der eigenaresse het kasteel alsmede de plaats in oogen-schouw konden worden genomen.

Den 28^{en} Augustus 1908 werd bij gelegenheid van het 30^e Ned. Taal- en Letterkundig Congres, onder leiding van ons Bestuur een rijtoer gehouden, waardoor een aantal leden van het Congres in staat werden gesteld, in korten tijd, veel van het belangwekkende en schoone onzer stad Leiden te aanschouwen. Bezocht werden de Pieterskerk, het Stadhuis, het St.-Anna-hofje, de Hooglandsche Kerk en de Burcht. Hierbij gedenken wij nog de zeer gewaardeerde hulp ons verleend door eenige leden onzer Vereeniging.

Aan Edelachtb. Heeren Burgemeester en Wethouders der Gemeente Leiden werden twee adressen verzonden. Het eerste in zake den bedreigden gevel der oude Latijnsche School in de Lokhorststraat, die naar wij hopen te mogen aannemen voor afbraak behouden blijft; het tweede, betreffende een mogelijke verwijdering van ~~een~~ ontsierende inrichting, die zich bevindt ter plaatse van de oude gerechtsplaats „Schoonverdriet” op het Gerecht. Vooralsnog is aan ons laatste verzoek niet voldaan kunnen worden.

In ons Bestuur werd de ledige plaats, ontstaan door het aftreden van den Heer Mr. F. R. **CROMMELIN**, ingenomen door den Heer Jhr. W. G. **BEELAERTS VAN BLOKLAND**, die als vertegenwoordiger van het Leidsch Studentencorps in ons midden heeft zitting genomen. Aan eerstgenoemden Heer wijden wij een woord van dank voor zijn medewerking als lid van ons Bestuur ondervonden.

Ten slotte verheugt het ons te kunnen vermelden, dat onze wensch, uitgesproken in ons vorigjaarverslag, dat nl. het ledental onzer Vereeniging mocht worden uitgebreid, vervuld is geworden. Onze ledenlijst van 1909 toch, vermeldt thans 170 namen.

Het Jaarboekje wordt den leden kosteloos verstrekt.

Dit verslag werd goedgekeurd in de Bestuursvergadering van 14 December 1908.

HET BESTUUR.

STATUTEN.

Overgenomen uit „Bijvoegsel tot de *Nederlandsche Staatscourant* van Donderdag 5 April 1906, n°. 80.

VEREENICING: Oud-Leiden, te Leiden.

1. De vereeniging Oud-Leiden is gevestigd te Leiden en stelt zich ten doel de bevordering van de kennis van en de belangstelling in de geschiedenis van Leiden en omstreken en het behoud der aldaar nog aanwezige bouwwerken en voorwerpen, belangrijk voor de locale en kunstgeschiedenis.

2. Zij tracht dit doel te bereiken door:

a. het houden van voordrachten en tentoonstellingen, het uitgeven van geschriften en het steunen van pogingen door anderen in den geest der vereeniging ondernomen;

b. het steunen van de pogingen van de commissie voor het stedelijk museum tot het bijeenbrengen van voorwerpen, belangrijk voor de geschiedenis van Leiden en omstreken;

c. het verzamelen van gegevens over in Leiden en omgeving nog aanwezige oude gebouwen en historische voorwerpen.

3. Lid der vereeniging is elk die zich hiertoe bij het bestuur opgeeft en de vastgestelde contributie betaalt.

Lid-begunstiger is elk die eene contributie betaalt van minstens f 10 of een bedrag in eens van minstens f 100.

4. De contributie der gewone leden bedraagt minstens f 2,50 per jaar. Het vereenigingsjaar loopt van 1 Januari

tot 31 December. Het bestuur kan corresponderende leden benoemen buiten Leiden woonachtig. Deze betalen geene contributie, doch hebben gelijke rechten als de leden, behalve ten opzichte van de door de vereeniging uit te geven werken.

5. De leden hebben recht van toegang tot alle ledenvergaderingen en door de vereeniging te houden tentoonstellingen. Zij ontvangen de door of met steun van de vereeniging uit te geven werken gratis of tegen verminderd tarief.

De corresponderende leden genieten alleen van deze laatste bepaling indien zij de voor de gewone leden vastgestelde contributie betalen.

6. Het bestuur bestaat uit minstens 6 leden, op de binnen de 3 eerste maanden van het jaar te houden algemeene vergadering door de leden te benoemen.

Zij nemen voor één jaar zitting, doch zijn terstond herkiesbaar.

In die jaarvergadering wordt verslag gedaan van het afgelopen vereenigingsjaar en rekening en verantwoording afgelegd.

7. Naast de door de algemeene vergadering te benoemen bestuursleden kunnen zitting nemen: een lid aan te wijzen door burgemeester en wethouders van Leiden en een lid aan te wijzen door het collegium van het Leidsch Studentenkorps. Deze 2 bestuursleden moeten lid zijn der vereeniging,

8. Het bestuur benoemt uit zijn midden een voorzitter, een ondervoorzitter, een secretaris en een penningmeester en regelt onderling de werkzaamheden.

9. De inkomsten der vereeniging bestaan uit contributies, giften in eens, entrées op te houden tentoonstellingen en opbrengst van uit te geven werken.

10. De vereeniging wordt aangegaan voor den tijd van 29 jaren en 11 maanden, te rekenen van den dag van oprichting, zijnde 5 November 1902.

11. Niet in deze statuten voorziene gevallen worden door het bestuur beslist.

12. Wijzigingen in deze statuten mogen alleen gebracht worden door besluit van de meerderheid der leden aanwezig op de algemeene vergadering, nadat het voorstel hiertoe minstens eene week te voren aan de leden is medegedeeld.

Deze wijzigingen treden eerst in werking nadat hierop de Koninklijke goedkeuring is verkregen.

Bij ontbinding der vereeniging wordt bij het ontbindingsbesluit geregeld op welke wijze gehandeld zal worden met de eventueel in het bezit der vereeniging zijnde voorwerpen. Het archief wordt aan het gemeentebestuur van Leiden aangeboden ter plaatsing in het gemeentearchief, en het eventueel aanwezig batig saldo, na aftrek van alle lasten, wordt aangeboden aan de gemeente Leiden, om te strekken tot aankopen ten behoeve van het stedelijk museum, behoudens de inachtneming van de voorschriften van art. 1702 B. W.

(Volgen de onderteekeningen.)

Goedgek. bij Koninklijk besluit dd. 14 Maart 1906 n°. 50.

Mij bekend,

De Minister van Justitie,

E. E. VAN RAALTE.

Bestuur :

Mr. Dr. 3. C. OVERVOORDE, *Voorzitter.*

Dr. P. J. BLOK, *Ondervoorzitter.*

S. J. LE POOLE L.Gz., *Secretaris.* (Bilderdijkstraat 1).

D. HARTEVELT H Cz., *Penningmeester.* (Nieuwe Rijn 64).

Dr. L. KNAPPERT.

AUG. L. REIMERINGER.

Jhr. W. A. BEELAERTS VAN BLORLAND.

Commissie voor de beschrijving der historische monumenten :

Mr. Dr. J. C. OVERVOORDE, *Voorzitter.*

H. J. JESSE.

W. C. MULDER.

J. A. VERHOOG.

Commissie voor de redactie van het Jaarboekje :

Mr. J. E. HEERES, *Voorzitter.*

W. J. J. C. BJLEVELD, *Secretaris.*

D. HARTEVELT H.Czn.

Dr. L. ENAPPERT.

Mr. Dr. J. D. OVERVOORDE.

Ledenlijst der Vereeniging „Oud-Leiden.”

Mr. P. J. M. Aalberse.	Dr. K. H. Th. Bussemaker.
W. Alt.	Mevr. Bijleveld – Klein.
Mr. M. d'Aumerie.	Mevr. B. J. W. Bijleveld –
Dr. H. G. Van de Sande	Van der Vliet.
Bakhuyzen.	W. J. J. C. Bijleveld.
J. M. v. Beek.	J. W. O. Clant.
Jhr. W. A. Beelaerts van	Mr. H. M. A. Coebergh.
Blokland.	Mr. J. A. F. Coebergh.
Dr. A. Beets.	J. G. Colenbrander.
Dr. J. M. Van Bemmelen.	F. R. Crommelin.
G. L. v. d. Berg.	F. A. Dee.
A. E. J. Bertling.	Mevr. Wed. Mr. Ch. M. Dozy.
D. Beuth.	J. P. Driessen.
Mej. R. A. Biegel.	Dr. P. Aug. Driessen.
J. W. C. Bloem.	Carl Th. Driessen.
Dr. P. J. Blok.	Felix Driessen.
Dr. G. J. Boekenooogen.	G. L. Driessen.
C. Bonger.	Mevr. Wed. P. L. C. Driessen.
J. T. Boonacker.	Mr. H. L. Drucker.
C. Bos.	Dr. A. H. Van Eek.
Ds. W. Briët.	Mr. A. Van der Elst.
Mr. P. E. Briët.	Mr. J. W. Enschede.
Burgersdijk & Niermans.	K. A. Felix.

H. W. Fischer.	Dr. G. Kalff.
Mr. S. J. Fockema Andreæ.	J. C. v. d. Kam.
Dr. A. P. N. Franchimont.	Dr. P. Th. L. Kan.
Mej. H. J. De Fremery.	Gemeente Katwijk.
A. W. Frentzen.	J. W. Keiser.
G. Gerlings.	J. M. van Kempen Sr.
H. F. C. Gerlings.	J. Kloos.
Mej. S. Goekoop.	H. H. v. d. Kloot Meyburg.
F. Gordon.	Dr. L. Knappert.
J. A. Gorter.	Mevr. Wed. J. Knèppelhout—
Mr. H. B. Greven.	v. Braam.
J. G. M. Van Griethuysen.	J. Koorevaar P. Azn.
J. A. M. A. Grondhout.	Mej. C. Korsse.
E. De Groot.	Dr. J. A. Korteweg.
Dr. A. C. Hartevelt.	S. H. Koster.
D. Hartevelt H. Cz.	A. De Koster Jr.
J. Hartevelt. Az.	Mevr. C. H. Krantz-Van
C. De Hartog.	Dijk.
Mr. J. E. Heeres.	Dr. W. Brede Kristensen.
R. Siegenbeek v. Heukelom.	Mej. A. A. Krol.
G. W. W. Ç. Baron v. Hoevell.	Mevr. Wed. Krol-Van Driel.
Dr. A. E. J. Holwerda.	Dr. A. W. Kroon.
M. C. v. d. Hoog.	Mej. A. Kruisinga.
Mr. Pijnacker Hordijk,	Ds. W. J. Kühler.
Dr. C. Snouck Hurgronje.	A. J. Kuiper.
Dr. G. Jelgersma.	J. Kunst.
H. J. Jesse.	J. J. Ter Laag Çzn.
Mej. M. Jesse.	Dr. Ç. S. Lechner.
R. Jesse Rzn.	W. A. Leembruggen.
Mr. H. W. C. J. de Jong.	Dr. Ê. C. Van Leersum.

C. P. Van Leeuwen.
 G. J. A. Levedag.
 Mevr. L. Librecht Lezwijn—
 Nierstrasz.
 J. B. Van Loenen.
 Th. R. Valck Lucassen.
 Dr. W. Martin.
 J. P. Mulder.
 W. C. Mulder.
 Mej. M. H. Nederburgh.
 H. G. A. Obreen.
 M. Kamerlingh Onnes.
 Dr. H. Oort.
 A. W. Overvoorde.
 Mr. J. C. Overvoorde.
 A. Peeters.
 C. Peltenburg.
 L. D. Petit.
 Mevr. Plemp.
 H. van Poelgeest.
 S. J. Le Poole.
 S. J. Le Poole L.Gzn.
 Dr. N. W. Posthumus.
 Dames Prins.
 Dr. L. Punt.
 A. L. Quant.
 H. J. Rahusen.
 Th. van Ravestein Wzn.
 J. J. v. Reenen.
 W. M. C. Regt.

Aug. L. Reimeringer.
 Dr. C. L. Reuvens.
 Mej. G. B. C. Van Rhijn.
 Mr. N. De Ridder.
 J. Roem.
 J. H. L. Van der Schaaff.
 Dr. J. D. E. Schmeltz.
 W. Schouten.
 Mr. O. W. Sipkes.
 Dr. J. S. Speyer.
 G. S. v. d. Spruyt.
 H. Th. Van Steeden.
 J. A. G. Baron de Vos van
 Steenwijk.
 H. E. Stenfert Kroese.
 Jhr. Mr. Victor de Steurs.
 L. G. Van Steyn.
 W. J. P. Suringar.
 Mevr. Wed. Dr. L. J. Surin-
 gar — Muntendam.
 W. J. Suringar.
 G. Henri Sijthoff.
 Mr. H. A. Sypkens.
 G. F. Theonville.
 J. P. Trap.
 Dr. J. Verdam.
 J. A. Verhoog.
 Prof. M. De Villiers.
 Mr. J. Th. C. Viruly.
 H. Visser J.Wz.

Mr. A. C. Visser van IJzen- doorn.	H. M. Van Waveren.
Mr. W. Vissering.	H. P. Th. Van Wensen.
Mr. W. Van der Vlugt.	Mej. M. Weydung.
Mr. C. Van Vollenhoven.	Jh. Mr. E. B. F. F. Wittert van Hoogland.
Mr. Egbert de Vries.	J. C. Zaalberg.
Mr. M. C. De Vries van Heyst.	Mr. J. B. Zuurdeeg.

KORTE KRONIEK
VAN
LEIDEN EN RIJNLAND.

November 1907.

- 5 Oprichtingsdag van „Oud-Leiden” (1902).
- 10 Jacobus Devilee 50 jaar in dienst bij de heer **Wijten-**
 burg (sigarenhandel) Nieuwe Rijn.
- Afscheidsrede van ds. W. **Pothoven** te Oude- Wetering.
- 16 Tentoonstelling der Leidsche Kunstvereniging van
 schilderijen door H. C. Daalhoff en P. C. de Moor.
- 18 De heer J. J. **Brussé**, onderchef van 't station der
 H. IJ. S. te Leiden, viert **zijn 40-jarig** jubileum.
- 22 Dr. J. J. van Eek, directeur scheikundige van den
 Gemeentelijken Keuringsdienst van eet- en drink-
 waren te Leiden, vangt **zijne** lessen als privaats-
 docent aan de Universiteit aan met een rede over
 voedingsmiddelleer.

December 1907.

- 2 Invitatie-concert van „**Sempre** Crescendo”.
- 4 Afscheidscollege van Prof. Mr. J. Oppenheim.
- 5 De Leidsche Gemeenteraad neemt de motie-Aalberse
 inzake de regeling van de rechtspositie van de
 ambtenaren in dienst der gemeente aan.
- 12 Vondst van de restanten van een kelder, vlak tegen-
 over de plek waar Rembrandt's **geboortehuis** stond.

December 1907.

- (**waarschijnlijk** de kelder, behoord hebbende tot den molen van Rembrandt's vader).
- 12 Tot directeur der op te richten **Christelijke** kweek-school alhier is benoemd de heer J. Schaap Hz., hoofd der Christelijke school aan de Hooigracht.
- In een der **localen** van de openbare school te **Voor-**hout heeft de opening plaats van den nieuw opgerichte Tuinbouwcurcus.
- 14 Dr. J. D. E. Schmeltz, directeur van het **Ethno-**graphisch Museum te Leiden, door den Keizer van Duitschland benoemd tot ridder **4de** klasse in de Orde van den **Rooden** Adelaar.
- 15 De heer N. D. Kemink, lid der Gedeputeerde Staten en Provinciale Staten, te Alfen woonachtig, **over-**lijdt in den ouderdom van 49 jaar.
- 20 Leidsche Kunstvereniging: Tentoonstelling van **schilderijen** en teekeningen door Willem N. van der Nat te Leiden en W. A. Wassenaar te Katwijk.
- 21 Jacobus de Hoed 50 jaar werkzaam **bij** de laken-fabriek van de firma **Krantz** en Zoon te Leiden.
- 23 Opening van het Wijkgebouw in de Boerhavestraat van de R.-K. Vereeniging tot Wijkverpleging.
- 30 De typograaf C. J. Noest 40 jaar werkzaam op de drukkerij van den heer A. W. Sijthoff.

Januari 1908.

Januari 1908.

- 2 Bij gelegenheid van het 20-jarig bestaan van de Leidsche IJclub, Nationale wedstrijd in het Schoonrijden.
- 5 Overlijden van dr. D. de Loos, oud-directeur van de H. B.-S. voor jongens.
- 8 Ds. J. van Lonkhuysen, die voor eenigen tijd naar Buenos-Ayres vertrekt, neemt afscheid van zijne gemeente te Aarlanderveen.
- 10 Oprichting der Vereeniging van Leidsche gemeente. ambtenaren.
- 12 Leidsche Kunstvereeniging: Tentoonstelling der Portefeuille van den Haagschen Kunstkring.
- 14 Overlijden te Langeraar in den ouderdom van 76 jaar van den heer G. van Dijk, sinds 1875pastoor aldaar.
- 16 Te Leiden overleden de heer P. Fontein Jr., voorzitter van de diaconie der Ned.-Herv. Gem.
- Benoemd tot controleur dsr gemeentebelasting de heer L. D. Vliegthart, te Hilversum.
- 22 Benoemd tot hoofd der Christelijke School aan de Hooigracht te Leiden, de heer K. van der Kooy, hoofd der Koningin Wilhelmina-school te Apeldoorn.

Januari 1908.

24	Benoemd tot ontvanger der dir. belastingen en accijnsen te Bodegraven de heer J. P. Meyneke.
	Interacademiaale schaatsenwedstrijden op het terrein van de Leidsche IJsclub .
22-26	Bazaar ten behoeve der werkloozen in den foyer der Stadsgehoorzaal.
31	Inwijding der nieuwe Christelijke school aan het Noordeinde.

Februari 1908.

8	40-jarig ambtsfeest van den heer P. J. Oostveen.
	333ste verjaardag van de Leidsche Hoogeschool .
11	De heer mr. P. E. Briët gekozen tot lid van den gemeenteraad te Leiden (vacat . A. I. Witmans Mz.).
23	Leidsche Kunstvereniging: Tentoonstelling van voorwerpen van Noorsche Huisvlijt .

Maart 1908.

2	Overleden te Cannes, de heer W. Willink .
4	Prof. mr. H. Krabbe aanvaardt het hoogleeraarschap

Maart 1908.

- met een rede over „De Idee der **persoonlijkheid**
in de Staatsleer”.
- 5 **Jansje** Regeer en Rageltje Pattist 60 jaar bij de
Leidsche Katoenmaatschappij werkzaam.
- De Gemeenteraad besluit tot oprichting **eener** nieuwe
school der 3de klasse voor 600 leerlingen.
- 9 Herdenking in de Hooglandsche Kerk van het **50-jarig**
bestaan der Zondagschool „**Daniël** Chantepie de la
Saussaye 1858”.
- 15 Leidsche Kunstvereniging: Tentoonstelling van
schilderijen, teekeningen enz. door Jan Veth en
teekeningen door Dirk Nijland.
- 17 „Sempre Crescendo”: Concert ten voordeele van de
algemeene armen.
- 20 Bezoek van H. M. de Koningin en Z. K. H. den Prins
aan Boskoop en Alfen.
- Afscheid van den gewezen burgemeester van Noord-
wijk, E. L. Baron van Hardenbroek.
- 22 Bezoek van Hare Majesteit de Koningin en Z. K. H
den Prins der Nederlanden aan Katwijk-Buiten.
- 24 Benoemd tot ontvanger der directe belastingen te
Leiden de heer H. J. van **Gelder**.

Maart 1908.

- 26 Dr. F. Rasenau uit Amsterdam begint zijne lessen als privaat-docent in de hygiëne aan de **Rijks-**Universiteit te Leiden, met een rede over „**Kinder-**sterfte, alcoholismus en tuberculose.”

April 1908.

- 1 De heer A. van Konijnenburg 60 jaar koster bij de Ned. Herv. Kerk te Oegstgeest.
- 4 Opening van het Zee-hospitum te Katwijk aan Zee door Hare Majesteit de Koningin-Moeder.
- 12 Leidsche Kunstvereniging: Tentoonstelling van schilderijen van Ch. P. Gruppé en Morgenstjerne **Munthe.**
- 15 Den Staatsraad Mr. J. Oppenheim wordt door ~~eeue~~ commissie van oud-leerlingen zijn door Jozef **Israëls** geschilderd portret aangeboden.
- 21** Openstelling van een groote zaal met **Grieksch-**Romeinsche sculptuur in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden.
- 23 De Leidsche Gemeenteraad neemt het voorstel aan om van gemeentewege steun te verleen en ter bevordering van de verzekering tegen de geldelijke gevolgen van werkeloosheid.

April 1908.

- 24 Prof. dr. H. G. van de Sande Bakhuyzen henoemd tot Commandeur der Deensche Danebrogsorde.
- Huldeblijk** aan ds. G. J. de Hoest **S.Jz.** bij gelegenheid van zijn vertrek naar Hilversum.
- 26 Ds. G. J. de Hoest **S.Jz.**, predikant bij de **Neder-**duitsch Herv. Gemeente alhier, houdt in de **Hoog-**landsche Kerk zijn afscheidspredikatie.
- 29 Opening van de Christ. kweekschool ter opleiding van Onderwijzers en Onderwijzeressen voor scholen met den **bijbel** te **Leiden**, in het gebouw aan den Stille Rijn.
- 25-Jarig** bestaan der practische ambachtschool te Leiden; opening der **tentoonstelling** van werkstukken van oud-leerlingen.
- 30 Reünie van oud-leerlingen der **Pract.** Ambachtschool en optocht met muziek naar de **Stadszaal**. **Feest-**rede van den voorzitter, den heer G. van **Driel**.

•

Mei 1908.

- 1 De heer A. J. Binnendijk, sedert 1 Jan. 1871 directeur van de Sted. werkinrichting, op zijn verzoek als zoodanig eervol ontslagen, wordt in die betrekking opgevolgd door den heer P. W. Hasselbach.

Mei 1908.

- 1 40-jarig dienstjubilé van J. **Burgerjon**, besteller bij de firma Van Gend en Loos te Leiden.
- 2 Overlijden in den ouderdom van 53 jaren van den beer Karel van Wensen, Leidsch **industriëel**.
- 5 Bij Kon. besluit, met ingang van 21 September, op zijn verzoek eervol ontslag verleend aan mr. H. van der Hoeven, als hoogleeraar in de faculteit der Rechtswetenschappen aan de Rijksuniversiteit te Leiden.
- 8 Bij Kon. besluit, met ingang van 20 dezer, benoemd tot burgemeester der gemeente Noordwijk jhr. W. C. van Panhuys.
- 9 Overlijden op ruim 80-jarigen leeftijd van mr. Conrad **Cock**. Door hem werden o.a. gelegateerd:
aan de Diaconie van de Nederduitsch-Hervormde Gemeente te Leiden ten behoeve van haar armen de som van f 50,000;
aan de **Nederduitsch-Hervormde** Kerk te Leiden onder beheer der Gemeente-Commissie, de som van f 40,000;
aan het **Roomsch-Katholiek** Parochiaal Armbestuur te Leiden, uitsluitend ten behoeve der **Roomsch-Katholieke** armen aldaar, de som van f 10,000;
aan de Vereeniging tot instandhouding van de bijzondere school der eerste klasse te Leiden, als rechtspersoon erkend bij Koninklijk Besluit van 17 Mei 1881, de som van f 10,000;
aan de Vereeniging van Christelijk Onderwijs ten behoeve van on- en minvermogenden te Leiden, opnieuw als rechtspersoon erkend bij **Koninklijk** Besluit van 16 Februari 1899, de som van f 40,000.

Mei 1908.

- 10 Hare Majesteit de Koningin-Moeder brengt een
bezoek aan het Gesticht der Vereeniging voor
Kinderzorg „**Voordorp**” te Leiderdorp.
- 11 Overlijden van den heer L. **A.** van Mels, gemeente-
raadslid van Katwijk aan Zee.
- 12 Gouden jubileum als onderwijzer van den heer Th.
C. de Meulder, hoofd der R.-K. Parochiale **Jongens**-
school te Lisse.
- 16 Overlijden van den gepensioneerd kolonel der **infan-**
terie D. F. H. **Helbach** in den ouderdom van 57
jaren.
- 28 De Leidsche **Studenten-vereeniging** Njord wint het
hoofdnummer in den Varsity-wedstrijden.
- 29 „**Oud-Leiden**”. Uilstapje naar Warmond ter bezich-
ting van het kerkhof, seminarium en het kasteel
Poelgeest.
- 30 De afdeeling Leiden der Maatschappij van Wel-
dadigheid opnieuw georganiseerd.

- -

Juni 1908.

- 1 **40-Jarig** jubileum van den heer J. J. van Tertholen
als onderwijzer.
- 2 Prof. dr. H. **A.** Lorentz benoemd tot ridder in de
„**Ordre pour le Mérite**”.

Juni 1908.

-
3	Prof. dr. D. A. de Jong, directeur van 't Openbaar Slachthuis te Leiden, aanvaardt het ambt van buitengewoon hoogleeraar in de vergelijkende pathologie met een rede over „Het verband tusseben de geneeskunde van den mensch en van de dieren”.
7	Ds. M. van Kleeff , predikant van de Ev.-Luth. Gemeente alhier, neemt afscheid van zijne gemeente, wegens beroep naar Beverwijk.
9 -10	Jaarlijksche vergadering van de Maatschappij der Ned. Letterkunde te Leiden.
13	De 80-jarige Barend Kerseboom, bekend Leidsch type, 65 jaar scharenslijper.
16	Overlijden op 67-jarigen leeftijd van pastoor Oly, van Voorschoten.
21	Ds. Kelder, predikant bij de Ned.-Herv. Gemeente te Warmond, houdt zijn afscheidsrede.

Juli 1908.

1	Gouden feest van den heer C. B. Ootmar aan de Kon. Ned. Grofsmederij.
1—2	Chr. Nationaal Zendingsfeest op 't koninklijk landgoed Raaphorst.

Juli 1908.

- 7 Prof. mr. S. J. Fockema **Andreæ** op verzoek eervol
ontslag verleend als voorzitter van den voogdij-
raad te Leiden.
- 10 Het helium vloeibaar gemaakt door prof. Kamerlingh
Onnes.
- 12 Tram- en treinbotsing onder Sassenheim.
- 15 De Ned.-Herv. diaconie te Leiden koopt de stichting
„**Voordorp**” te Leiderdorp aan.
- 17 Aankomst te Voorschoten van den nieuwbenoemden
pastoor H. J. P. Tomann uit Katwijk.
- 18 Opening van de permanente **schilderijen-tentoon-**
stelling te Katwijk, uitgaande van de aldaar opge-
richte kunstvereniging.

Augustus 1908.

- 2 **50-jarig** jubileum van den heer H. Zwaan bij de
firma J. M. van Kempen en Zonen te Voorschoten.
- Dr. T. Hoekstra te Hazerswoude, beroepen naar
's Hertogenbosch, neemt afscheid van zijne tegen-
woordige gemeente.
- 6 Overlijden op **51-jarigen** leeftijd van den heer J. F.
Meiners, notaris ter standplaats Leiden.

Augustus 1908.

6	Bij Koninklijk Besluit is aan de gemeente Leiden verleend een voorschot uit 's Rijks kas tot een maximum van f 149,500, ten einde genoemde gemeente in staat te stellen ter uitvoering van het raadsbesluit van 26 Maart een voorschot van gelijk bedrag te verleen en aan de „ Vereeniging tot bevordering van den bouw van werkmanswoningen .”
18	Overlijden van den heer A. J. Corts, industrieel te Leiden, op 58-jarigen leeftijd.
20	Overlijden van prof. dr. A. C. Vreede , hoogleeraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden.
24 Aug. tot 7 Sept.	Oud-Hollandsche feesten op het Pieterskerkhofplein, georganiseerd door de vereeniging „ Vreemdelingenverkeer ”.
24	Plechtige opening van „ Oudt-Leyden ” en 't oud-Hollandsch marktplein.
25—28	Het XXX^{ste} Taal- en letterkundig congres te Leiden.
85	Feestelijke inhaling van de congressisten aan het station en ontvangst op het stadhuis door den burgemeester.
96	Opening van het Congres door den voorzitter prof. Ypeyer.
28	Tocht door Leiden ter bezichtiging van monumenten, aangeboden aan de Congressisten.
29	Bij Kon. besluit benoemd in de orde van den Nederlandschen Leeuw tot ridder dr. J. J. Hartman ,

Augustus 1908.

- hoogleeraar te Leiden, en de heer M. C. F. J. Cosijn, verificateur van 's **Rijks** Zee-instrumenten te Leiden;
- in de orde van Oranje-Nassau tot officier de luit.-kol. P. A. Spaan van het 4de reg. infanterie; tot ridder de heer A. H. Krieger, **telegraaf-directeur** te Lelden;
- verleend zijn: de eere-medaille der **Oranje-Nassau-orde** in zilver aan den kapelmeester van het 4de regiment W. van Erp; aan den **adjutant-onderofficier** pikeur F. P. J. Niericker van het 4de regiment veld-artillerie en aan A. v. **Konijnenburg**, oud-koster te Oegstgeest.
- 30 Oprichting der Leidsche Begrafnis-onderneming „**Piëtas**”.
- 31 Aug. Tentoonstelling te Voorschoten van voorwerpen op
tot het gebied van geschiedenis en oudheidkunde,
1 Sept. kunstnijverheid enz., uitsluitend afkomstig van families uit Voorschoten.

- -

September 1908.

- 2 Gedachtenisviering van het **25-jarig** bestaan van de „Martha-Stichting” te Alfen.
- 3 Overleden mr. C. Pijnacker **Hordijk**, curator der Rijksuniversiteit.
- 4 10de algemeene vergadering der Vereeniging voor waterleidingsbelangen in Nederland te Leiden

September 1908.

- gehouden. Bezichtiging van den nieuwen watertoren van gewapend beton aan den **Hoogen Rijn**dijk.
- 4 W. H. Kraye, korporaal-hoefsmid van het 2de reg. veld-artillerie te Leiden, ontvangt de zilveren **eere**penning voor menschievend hulpbetoon, wegens het met levensgevaar redden van een drenkeling.
- 13 De heer A. Collée, hoofd der openbare school te Rijsburg, viert zijn **40-jarig** jubileum als onderwijzer, waarvan 33 jaar hoofd der school in deze gemeente.
- 16 **Overleden te Loosdrecht op 82-jarigen** leeftijd de heer J. C. Meyboom, 51 jaren lang burgemeester en secretaris der gemeente Rijsburg.
- Te Warmond op **76-jarigen** leeftijd overleden dr. E. F. van Dissel, oud-ingenieur van het Hoogheemraadschap Rijnland, oud-lid der Prov. Staten van **Zuid-Holland**, oud-lid van den gemeenteraad van Leiden.
- 21 De **rector-magnificus** dr. J. J. **Hartman** draagt in het Groot auditorium van het Academiegebouw het rectoraat over aan prof. dr. J. **Verdam**.
- 23 Dr. W. P. **Jorissen** opent als lector zijne colleges in de anorganische chemie aan de **Rijksuniversiteit** alhier, met het uitspreken **eener** rede over „De ontwikkeling van de denkbeelden op het gebied der oxydatie-verschijnselen.”

September 1908.

- 24 De oudste beambte op het Archief, de heer J. J. Groen, wordt op zijn 80sten verjaardag gehuldigd in het Archiefgebouw.
- 25—27 Bloemen tentoonstelling in **Musis Sacrum**, georganiseerd door de Afdeeling Leiden van den Nederl. Maatschappij voor Tuinbouw en Plantkunde.
- 28 Opening van de nieuwe fietsenbergplaats op het Stationsplein, daar gebouwd door de vereeniging Vreemdelingenverkeer.
-

October 1908.

- 1 Te Amsterdam op 78-jarigen leeftijd overleden de heer J. A. van Dijk, oud-hoofd der school 2de klasse aan de Oude Vest en directeur van de kweekschool voor onderwijzers en onderwijzeressen te Leiden.
- 1 Jhr. mr. P. R. Feith op zijn verzoek eervol ontslag verleend als lid van het college van Curatoren der Rijksuniversiteit te Leiden.
- 3 3 October-herdenking met koraalmuziek, spijsuitdeeling, uitstallingswedstrijd, en optocht van bruidsparen in versierde voertuigen, hutspotmaaltijd en avondfeest op het Schuttersveld.
- 7 Leidsche Kunstvereeniging. Tentoonstelling van Japansche en Chineesche kunst.

October 1908.

- 10 Overlijden van den heer **L. G. le Poole**, oud-fabrikant en'gedurende 40 jaren lid van den kerkeraad der Doopsgezinde gemeente.
- 14 De nieuwbenoemde hoogleeraar bij de faculteit der rechtgeleerdheid aan de Rijksuniversiteit alhier, Prof. mr. A. J. Blok, aanvaardt zijn ambt met een rede over: Positie en taak van het openbaar ministerie.
- 17 Het oudste plaatselijk studentengezelschap „**Frisia**” alhier herdenkt zijn **75-jarig** bestaan op feestelijke wijze.
- De 1ste luitenant J. van Kaathoven, gedetacheerd geweest bij het Brunswijksche **Infanterie-rege-**ment, benoemd tot ridder 2de klasse der orde van Hendrik den Leeuw.
- De R.-K. Meisjeschool te Noordwijk bestaat 25 jaar onder het bestuur van de Eerw. Zusters der orde van het Gezelschap van J. M. J.
- De gouden medaille van het Genootschap ter bevordering der **natuur-**, genees- en heelkunde te Amsterdam toegekend aan prof. H. Kamerlingh **Onnes** voor zijne onderzoekingen, welke leidden tot het vloeibaar maken van het helium,
- 19 De heer A. Korswagen herdenkt zijne 50 jarigen diensttijd bij de firma J. M. van Kempen en Zonen te Voorschoten.
- 21 Prof. dr. W. de Sitter aanvaardt het ambt als hoogleeraar in de faculteit der wis- en natuur-

October 1908.

- kunde aan de Rijksuniversiteit alhier met eene rede over „De nieuwe methoden in de mechanica der hemellichamen.”
- 23 Te Brussel overleden op 70-jarigen leeftijd de heer D. A. J. Hoogenstraten, industrieel te Leiden.
- 24 Het beheer van de Leidsche Sterrenwacht opgedragen aan dr. E. F. van de Sande Bakhuyzen thans observator aan genoemde inrichting.
- Aan de Kerkvoogden der Ned.-Herv. Kerk te Voorhout is het portret van Hermanus Boerhave aangeboden door den oudsten in leven zijnden nazaat van dezen, baron A. Schimmelpenninck van der Oye van de Poll en Nyenbeek.
- 26 De heer J. C. Bauchman te Voorschoten viert zijn 40-jarige werkzaam zijn bij de firma J. M. van Kempen en Zonen.
- 27 Het nieuwe Botanisch Laboratorium in den Hortus Botanicus alhier geopend met een rede van den hoogleeraar-directeur prof. dr. J. M. Janse.
- Bij Kon. besluit benoemd tot notaris ter standplaats Leiden de heer C. Versluys.
- 29 Het voorstel-Meuleman inzake de heffing van een straatbelasting wordt door den Leidschen Gemeenteraad aangenomen.
-

November 1908.

November 1908.

4

**Leidsche Kunstvereniging: Tentoonstelling van
schilderijen, teekeningen enz. door Th. van Hoytema
en S. Moulijn.**

Inlichtingen omtrent enkele openbare inrichtingen en besturen.

LEIDEN.

Burgemeester: Mr. N. de Ridder.

Wethouders: J. A. van Hamel, J. Korevaar P.Azn.,

Mr. L. M. Kerstens, Mr. J. C. van der Lip.

Secretaris: Mr. M. C. de Vries van Heyst.

Ontvanger: G. H. Kokxhoorn.

Archivaris: Mr. Dr. J. C. Overvoorde.

Directeur van Gemeentewerken: G. L. Driessen.

Politiecommissaris : J. Groebe.

Garnizoenscommandant, tevens kolonel-commandant 4^{de}
reg. inf.: C. D. de Roon.

Luit.-Kol. bij het 2de regt. veld-artillerie: W. J. H. de Veer.

Militie-Commissaris: J. H. v. Waveren, majoor.

Commandant van Landweerdistrict XXVIII: J. Klasing,
kolonel.

Inspecteur der registratie en domeinen: A. E. J. Bertling.

Ontvanger der registratie en domeinen:

Bewaarder der Hypotheken enz.: F. Gordon.

Inspecteur der directe belastingen, enz.: P. Aleva.

Ontvanger directe belastingen: H. J. van Gelder.
Ontvanger der invoerr. en accijnzen: G. J. J. Greidanus.
Afgevaardigde voor het kiesdistrict Leiden ter 2de Kamer
der §. G.: Dr. J. Th. de Visser.
Afgevaardigden ter Provinciale Staten: W. Pera, W. F.
van Wijk Thzn., H. Paul, Mr. J. Brunt, Dr. Th. C.
den Houter.

KANTONGERECHT.

Kantonrechter: Mr. H. M. G. Kloppenburg.
Ambtenaar O. M.: Mr. A. van der Elst.
Griffier: Mr. A. Kuypers.

RIJKSUNIVERSITEIT.

Curatoren: Mr. C. Fock, te 's-Gravenhage; Mr. N. de
Ridder, te Leiden; Mr. J. G. Patijn, Jhr. Mr. W. H. de
Savornin Lohman, te 's-Gravenhage; Dr. J. D. v.
der Waals, te Amsterdam.
Secretaris van Curatoren: Mr. J. E. Boddaert.
Rector-Magnificus : Dr. J. Verdam.
Secretaris: Dr. J. J. M. de Groot.
Bibliothecaris: Dr. §. G. de Vries.
President van het Col. Civ. Acad. Lugd. Bat. Supr.:
R. H. de Vos van Steenwijk.
Praeses der Leidsche Studentenvereeniging : J. H. O. Reys.
Praesidente der Ver. Vr. Stud.: Mej. A. D. Boelmans
ter Spill.

Gymnasium. President-Curator: Prof. Mr. S. J. Fockema
Andréæ.

Rector: Dr. L. Punt.

Commissie van Toezicht op de scholen voor **Middel-
baar Onderwijs:** B. J. H. Haitink, voorzitter.

Directeur H. B. S. voor jongens: Dr. J. L. Andréæ.

Directrice H. B. S. voor meisjes: Mej. B. C. G. Numan.

Directeur Kweekschool: N. Brouwer.

Comm. Toezicht **Lager Onderwijs.** Voorzitter.

Arrondissements-inspecteur voor het **Lager Onder-
wijs** : Tj. Kielstra.

Commissie voor oppertoezicht en beheer der **Kweek-
school voor Zeevaart:** Dr. M. J. de Goeje,
voorzitter; J. C. Stam, secretaris.

Commandant der Kweekschool voor Zeevaart: N. J.
van den Worm, kaplt.-luit. t/z.

Predikanten. Bij de Ned.-Herv. Gem.: F. Oberman,
W. J. Briët, C. Hartwigsen, J. Hoogenraad, K. W.
Vethake, Dr. G. Oorthuys en Dr. B. van Meer en
M. J. Punselie.

Bij de Waalsche Gem.: S. Cler en M. Bresson.

Bij de Rem. Gem.: Dr. W. J. Lente.

Bij de Vereeniging v. Vrijz.-Herv.: A. van der Wissel.

Bij de Gereformeerde Kerken: H. J. Kouwenhoven,
R. J. W. Rudolph en J. Douma.

Bij de Evang.-Luthersche Gem. : J. W. Brass en C. Stader-
mann.

Bij de Doopsgezinde Gem.: W. J. Kühler.

Pastors. Bij de R.-K. Gem.: P. L. Dessens, tevens
deken, H. L. A. Gadet, J. J. Vernieuwe.
Oud-Katholieke Gem.: J. M. van Beek, pastoor.

Israëlietische Gemeente: H. 1. Cohen, leeraar.

Postkantoor. Directeur : H. Eekhout. **Telegraaf-
kantoor.** Directeur: A. H. Krieger.

Stationschef: L. W. F. Sessler.

Leiden telt thans ± 67.900 inwoners.

**Leden van de 2de Kamer der Staten-Generaal
voor de districten:**

Haarlemmermeer. F. H. van Wichen.

Katwijk. Mr. O. J. E. baron van Wassenaar
van Catwijck.

Bodegraven. Mr. J. W. H. M. van Idsinga.

Leden der Prov. Staten voor de districten:

Leiderdorp.	{	Mr. L. M. J. H. Kerstens.
		S. baron van Heemstra.
		J. J. van Hoeken.
		C. J. L. van der Meer.

Zoetermeer.	{	3. Krap. Jhr. Mr. L. E. M. von Fisenne . D. J. G. J. baron van Pallandt. W. B. van Liefland.
<i>Alfen.</i>	{	F. H. van Wichen. Mr. C. S. van Dobben de Bruyn. A. A. van Gils. w. Los.

Bestuur der Gemeenten.

Ter Aar: Jhr. K. W. L. de Muralt, *Burgemeester* ;
J. Hogenboom, *Secretaris*.

Aarlanderoeen: J. W. van der Lee, *Burg.* ; A. P. Tolk.
Secretaris.

Alkemade: F. H. van Wichen, *Burg. en Secr.*

Alfen: C. W. C. Th. Visser, *Burg.*; K. J. E. Koning,
Secretaris.

Benthuisen: A. Verheul Azn., *Burg. en Secr.*

Hazerswoude. Mr. C. S. van Dobben de Bruyn, *Burg.* ;
J. M. Kok, *Secr.*

Katwijk: T. A. O. de Ridder, *Burg.*; J. Varkevisser,
Secretaris.

Koudekerk: J. C. van Voorthuysen, *Burg. en Secr.*

Leiderdorp: G. van der Valk Bouman Sr., *Burg. en Secr.*

Leimuiden: Th. C. C. Ninaber, *Burg. en Secr.*

Lisse: Jhr. P. F. A. J. von Bönnighausen tot Heerinc-
have, *Burg.* en *Secr.*

Noordwijk : Jhr. W. C. van Panhuys, *Burg.*; E. de
Groot, *Secr.*

Noordwijkerhout: J. P. J. M. Sweets, *Burg.*; A. B. Ver-
meulen, *Secr.*

Oegstgeest : J. G. M. van Griethuyzen, *Burg.* en *Secr.*

Oudshoorn: W. C. ten Harmsen van der Beek, *Burg.*;
W. Steen Jr., *Secr.*

Rijnsaterwoude: Th. C. C. Ninaber, *Burg.* en *Secr.*

Rijnsburg: R. van Ham, *Burg.* en *Secr.*

Sassenheim: S. baron van Heemstra, *Burg.* ; O. v. Eck,
Secretaris.

Stompwijk: P. van Duyvendijk, *Burg.*; H. Velthuysen,
Secretaris.

Valkenburg : P. J. Lotsy, *Burg.* ; I. A. Charbon Jr., *Secr.*

Veur : P. van Duyvendijk, *Burg.* en *Secr.*

Voorhout: J. G. M. van Griethuyzen, *Burg.* ; A. van
Sonsbeek, *Secretaris.*

Voorschoten: E. Vernède, *Burg.* en *Secr.*

Waddinxveen: S. C. Tuymelaar, *Burg.*; G. van Dort Kroon,
Secretaris.

Warmond: A. J. Schölvinc, *Burg.*; A. J. W. Monnik,
Secretaris.

Wassenaar: Mr. R. baron van Zuylen van Nyevelt,
Burg. en *Secr.*

Woubrugge: T. P. Kleyn, *Burg.*; C. Kammeraat, *Secr.*

Zoeterwoude: A. A. van Gils, *Burg.* en *Secr.*

RIJNLAND.

Dijkgraaf: Mr. E. de Vries.

Hoogheemraden ; H. A. M. Evelein, A. J. E. baron van
Ittersum, Mr. J van de Kastele, Jhr. W. A. L.
Mock, J. C. van der Torren, M. C. J. van der
Weyden.

Secretaris: Mr. P. A. Pijnacker Hordijk.

Rentmeester: Mr. H. A. Sypkens.

Ingenieur: P. Hoogeboom.

**De volgende verzamelingen zijn voor het
publiek toegankelijk :**

Rijksmuseum van Oudheden, Breestraat, werkdagen 10-4 uur, Zon- en Feestdagen 1-4 uur,

Ethnographisch Museum, Rapenburg en Hoogewoerd, alleen werkdagen 12-4 uur, op de Heerengracht, Maandags en Donderdags 12-4 uur.

Museum van Natuurlijke Historie, Rapenburg, werkdagen 10-4 uur, en Zondags van Mei-November, 12-3 uur.

Kabinet van Pleisterbeelden, Rapenburg, werkdagen van 10-4 uur, Zon- en Feestdagen 1-4 uur.

Hortus Botanicus, Rapenburg, werkdagen, 1 April-30 Sept., 9-6 uur; 1 Oct.- 31 Maart, 9-4 uur, Zondags 10-4 uur.

Kabinet van Prenten. Rapenburg, Dinsdags 10-3 uur.

Stedelijk Museum „de Lakenhal”, Oude Singel, werkdagen 10-4 uur, Zondags 12-4 uur.

Universiteitsbibliotheek, Rapenburg, werkdagen 10-4 uur, doch van 15 Nov.- 15 Jan. 10-3 uur en in de acad. vacantes 1-3 uur.

Oud-Archief der gemeente, Boisotkade, werkdagen van 9-4 uur.

IN MEMORIAM.

Dr. D. de Loos. †

Den 5^{den} Januari overleed Dr. D. de Loos, oud-directeur der Hoogere Burgerschool met 5-jarigen cursus. Den 24sten Juni 1834 te Rotterdam geboren, verwierf hij Juni 1854 het diploma van stedelijk apotheker en drogist door de Provinciale Commissie te Dordrecht uitgereikt, legde in September te Leiden van dat jaar het admissie-examen aan de Hoogeschool af, studeerde aldaar, verkreeg in 1858 de gouden medaille voor het beantwoorden van een prijsvraag over de Glucosiden, promoveerde in September van dat jaar tot Doctor in de Wis- en Natuurkunde, en werd in 1857 benoemd tot leraar in de scheikunde aan de Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen te Rotterdam.

Toen 2 Mei 1863 de Wet op het M. O. in werking was getreden, werd De Loos den 21sten Juli 1864 benoemd tot directeur der H. B. S. met vijfjarigen cursus, die in September van dat jaar werd geopend.

Deze keuze van den Raad was een zeer gelukkige. Daar het M. O. geheel nieuw was, moest alles georganiseerd worden, en De Loos was juist een man met een

merkwaardig organiseerend talent. Aan hem had Leiden te danken, dat de School een goeden naam kreeg, waardoor weldra tal van leerlingen vooral uit de Koloniën aan de Leidsche Hoogere Burgerschool hunne opleiding zochten. De Loos had groote liefde voor zijn school. Alles wat haar van verre of van nabij betrof, trok zijn aandacht, alles wat in zijn vermogen was werd aangewend om het onderwijs aan het doel te laten beantwoorden en de school tot bloei te brengen. Daarbij gaf hij een voorbeeld van onverdroten ijver, die alle leeraren, jongere en oudere, tot trouwe plichtsbetrachting bracht, wist hij, met veel tact, een gemakkelijke verhouding tusschen Directeur en leeraren tot stand te brengen, waardoor hij bij sollicitaties gemeenlijk een gelukkige keuze kon doen — een tijd lang was de Leidsche H. B. S. een doorgangshuis voor Professoraten en Directoraten — en had bovendien het geluk, dat gedurende tal van jaren ettelijke leerlingen bijzonder begaafd waren, zoodat zij als oud-leerlingen aan de H. B. S. te Leiden, men kon wel zeggen, aan de school van De Loos — zoo heette zij speciaal in Indië — steeds nieuwen luister gaven. De school geraakte dus weldra onder zijn verstandige leiding tot grooten bloei.

In 't bijzonder wist hij de middenstand er toe te brengen een ruimere ontwikkeling voor de kinderen te zoeken en waar aanleg was voor verdere studie werd deze door den Directeur krachtig gesteund. Zijn belangstelling bleef voortduren lang na het eindexamen, velen stond hij nog met raad en daad bij, talrijk zijn de

leerlingen, die aan hem veel verschuldigd zijn. Hij van zijn zijde kon met genot op zijn werk terugzien, waarbij de talloze bewijzen van belangstelling, die hem bij gelegenheid van rouw en vreugde gewerden, hem konden sterken en opgewekt doen voortgaan. Opgewektheid was een van zijn meest kenmerkende karaktertrekken, naast een groote werkkraft.

Deze laatste blijkt wel het best uit alles, wat hij bij zijn Directoraat wist waar te nemen. Er is bijna geen tak van eenig belang in het publieke leven in Leiden — hij was door en door Leidenaar geworden — waarbij hij niet een meer of minder belangrijke taak heeft vervuld. Gold het de Nijverheid, hij was lid of voorzitter van het Bestuur van „het Departement Leiden” der Maatschappij van Nijverheid; directeur van de „Broodfabriek” en van de Maatschappij Volharding; gold het een maatschappelijk belang, hij was lid of voorzitter van een kiesvereeniging, lid en bij herhaling voorzitter van het Departement der M^v. tot Nut van 't Algemeen, gold het het onderwijs, hij had zitting als lid of voorzitter van „Mathesis” of van de Leidsche Fabriekschool. Overall werd zijn juiste blik op menschen en dingen naar waarde geschat en werden zijn sobere adviezen op prijs gesteld.

Daarbij bleef hij altijd de eenvoudige, beminnelijke man, dien iedereen in Leiden kende en achtte.

Tot October 1899 bleef zijn wonderlijke werkkraft onverflauwd. Toen echter noopte hem een plotselinge verzwakking zijn taak te laten rusten. Sedert heeft hij

nog ~~eenige~~ jaren mogen leven, omgeven van de trouwe zorgen van ~~zijn~~ uitstekende vrouw en van ~~zijn~~ liefheb- bende kinderen, opgewekt nog door de sympathie van ~~zoovelen~~ die hem kenden en van anderen, die veel aan hem te danken hadden. Leed is hem helaas niet gespaard, maar de liefde die ~~hij~~ tot ~~zijn~~ dood heeft mogen onder- vinden, heeft veel van dit leed verzacht.

Mr. C. Coek. †

Den 9^{en} Mei j.l. overleed hier ter stede Mr. Conraad Cock. Welke Leidenaar kende hem niet, van uiterlijk althans! Maar wie kende hem goed, kende hem in al zijne deugden en in al zijne bekwaamheden? Zeer, zeer weinigen, mogen wij gerust zeggen.

Maar toch zijn zijne verdiensten voor onze stad, hare omgeving en ons gewest van dien aard geweest, dat wij hem zeker niet mogen vergeten in de annalen van het jaar, dat thans achter ons ligt.

Ons tegenwoordig Leiden heeft Mr. Cock alleen gekend, als een voor zijne hooge jaren, kras man, die gedurende een groot deel van het jaar, wanneer hij in Leiden woonde, zich alleen aan zijne medeburgers placht te vrtoonen, gezeten in zijne keurige, ouderwetsch deftige equipage. Men heeft hem gezien, als een, die behoorde tot een anderen tijd en die gewend was zich in andere kringen te bewegen, als het Leiden onzer dagen biedt .

Hij zocht geen ambt en geen eer en de ambten, door hem bekleed, waren hem in den waren zin des woords opgedragen, hetgeen niet weinig pleit voor zijne gaven en bekwaamheden. Had hij eenmaal een ambt aanvaard,

dan bekleedde hij het ook met toewijding en liefde en slechts door noodzaak gedwongen, onttrok hij zich aan zijne bedieningen. Een man, als hij, kon niet naar populariteit streven; populair is hij dan ook nooit geweest.

In stilte heeft hij gewerkt voor onze stad, voor Rijnland, voor Zuid-Holland, als raadslid, hoogheemraad, en lid der Staten, gedurende vele, vele jaren; in stilte heeft hij welgedaan en geleefd voor zijne vrienden, maar het is zeer de vraag, of men ooit openlijk zal waardeeren, wat men aan dit scherpzinnig verstand, aan dit warm kloppend, medelijdend hart te danken heeft.

Ik geloof niet, dat Mr. Cock dit gewenscht zou hebben; hem was het genoeg te weten, dat hij zijne plicht had gedaan.

Sinds eenige jaren, als laatste in het prachtig vaderlijk huis op het Rapenburg, overgebleven, vertoonde hij zich minder dan ooit. Gelijk hij het sinds jaren gewend was, toen zijne zusters nog leefden, bracht hij een deel van zomer en herfst op zijn buiten aan de Haagsche Schouw onder Oegstgeest door. Voor dat hij er dit jaar heen heeft mogen gaan, heeft de dood een einde gemaakt aan zijn eenzaam leven, dat zoo schitterend had kunnen zijn, had hij het gewild. Het is mij een eer geweest, hem gekend te hebben.

BD.

Nicolaas Oly. †

15 Juni 1908 overleed te Voorschoten de Z.Eerw Heer N. Oly, in leven R.-K. priester en pastoor aldaar.

Hij werd geboren te Westwoud, 22 November 1840, en studeerde in de seminaries te Voorhout en Warmond. Na kapelaan geweest te zijn te Oude Tonge en te Amsterdam, was hij achtereenvolgens pastoor te Ovezande, Hazerswoude, Grootebroek en Voorschoten. In laatstgenoemde plaats is hij omstreeks tien jaren werkzaam geweest en heeft zich in dien tijd algemeen bemind gemaakt. En geen wonder! Hij toch bezat die eigenschappen, welke men zoo gaarne in een priester ziet. Vooreerst een vaderlijke goedheid en kinderlijke eenvoud, zoodat ieder, ook de armste en geringste, met vertrouwen en vrijmoedigheid tot hem kwam om raad of bijstand, om troost of geestelijke hulp. Verder een groote nederigheid en bescheidenheid, waardoor bij het vele goeds, wat hij verrichtte, de linkerhand niet wist, wat de rechter deed. Qoeg daar ten slotte bij zijn warm sociaal gevoel, dat ook voor de algemeene belangen der aan hem toevertrouwde gemeenschap belangrijke daden deed verrichten. Ik weet wel, de woorden „sociaal

priester” behooren eigenlijk een pleonasme uit te drukken, maar wat deze geestelijke verrichtte, verdient toch een bijzondere **waardeering**. Het voor een dorp als Voor-
schoten waarlijk grootsche vereenigingsgeboaw en twee prachtige scholen voor jongens en meisjes kwamen door **zijn** toedoen tot stand; de beide scholen zelfs door zijn eigen **persoonlijke** middelen alleen. Me dunkt, deze weinige woorden doen voldoende beseffen, welk een edel mensch **hij** was en ongetwijfeld zal bij velen **zijn** naam in dankbare herinnering blijven voortleven.

R. 1. P.

Dr. A. C. Vreede. †

Op 20 Augustus overleed in het Diaconessenhuis aan den Witte Singel, aan de gevolgen van pleuris, Dr. A. C. Vreede, hoogleeraar in de Javaanschc en Madoereesche Taal aan de Leidsche Universiteit.

Meer dan dertig jaren bewoonde hij onafgebroken onze veste, en ofschoon hij zich weinig met het publieke leven heeft ingelaten, ieder — jong en oud — kende den vriendelijken man, die steeds voor allen een groot over had, al kon hij ook dikwijls door zijne kortzichtigheid de personen niet herkennen. Velen, zeer velen, zal zijn onverwacht heengaan diep getroffen hebben, onverwacht, — omdat men den krachtigen man, voor wien ziekte noch ongemak scheen te bestaan, zeker een langer leven had durven voorspellen.

Albert Cornelis Vreede verliet ons op ruim achteenzestigjarigen leeftijd. Geboren in 1840, studeerde hij aanvankelijk te Utrecht, waar hij 19 jaar oud den graad van Candidaat in de Letteren behaalde. In '61 zien we hem plotseling op Oost-Java in administratieve betrekking. Zeven jaar later moest hij Java voor goed vaarwel zeggen, daar de toestand zijner oogen een vertrek naar Holland noodzakelijk maakte. Na in '70 het Ind.

ambtenaars-examen te hebben afgelegd, trad hij kort daarna op als privaatsdocent te Leiden, alwaar hij in '77 tot Hoogleeraar in het Javaansch en Madoereesch werd aangesteld.

Voegen wij hier nog aan toe, dat Vreede in '92 op voordracht der Leidsche Universiteit tot Doctor honoris causa werd benoemd, en hij van '96 – '97 het Rector-schap bekleedde, dan zijn daarmede de belangrijkste data uit zijn leven vermeld.

Vreede was in zeker opzicht een self-made man, Hij heeft geen bepaalde opleiding genoten voor het ambt, dat hij zoo lange jaren achtereen in Leiden zou bekleeden. De reeks zijner geschriften bewust, dat hij veel gewerkt heeft, en hoezeer de studie van het Javaansch en Madoereesch hem ter harte ging, kunnen zijne talrijke leerlingen getuigen. Zijne colleges waren aantrekkelijk, — niet het minst door den juisten toon, dien hij tegenover zijne toehoorders wist te treffen, en de hartelijkheid, waarmede hij met hen omging.

Vreede was iemand van een bewonderenswaardig goed humeur, en zijne levensbeschouwing was in hooge mate optimistisch. Wat de Voorzienigheid over hem beschikte, was goed, en hij berustte daarin. En die berusting heeft hij in de laatste jaren zijns levens van noodde gehad. Zware slagen hebben hem getroffen in wat hem het liefste was, en hij heeft die met waardigheid gedragen ; van zijn leed merkte de buitenwereld weinig of niets. Trouwens, de buitenwereld en bloc trok hem weinig aan ; zijn vrouw en kinderen, enkele weinige vrienden

en leerlingen of oud-leerlingen, deze waren hem genoeg. Van aanstellerij en aan-den-weg-timmeren had hij een innigen afkeer. Maar ook tegenover hen, die hem in dergelijke opzichten antipathiek waren, verloor hij nooit de beleefdheid en heuschheid uit het oog: hij trok zich alleen van hen terug.

Dit zijn eenige trekken van het beeld, dat ons van Vreede voor den geest staat, wanneer wij zijne laatste levensjaren herdenken. Bij de herinnering aan hetgeen in het afgeloopen jaar in Leiden is geschied, mocht een kort woord van waardeering niet achterblijven voor den man, die velen tot voorbeeld is geweest, door zijne getrouwe plichtsbetrachting en door de blijmoedigheid zijner levensbeschouwing. Requiescat in pace!

G.

Mr. Corn. Pijnacker Hordijk. †

Een zóó schitterende loopbaan, als weinig Nederlanders beschoren is geworden ! In welke omgeving Pijnacker Hordijk is opgetreden, overal heeft hij een eerste plaats, veelal de eerste plaats, ingenomen. En scheen het soms, dat aan zijn openbaar leven een eind was gekomen, binnenkort bleek het tegendeel: hem wachtte nieuwe uiterlijke eer, hij werd opnieuw gesteld in dienst van zijn land. Hij is nooit een Leidsche figuur geweest: toch was hij aan Leiden verbonden, omdat hij was Curator der Universiteit.

Geboren den 13^{den} April 1847, werd hij student te Utrecht in 1864: enkele jaren later stond hij, als rector van den Senatus Veteranorum, aan 't hoofd van het Studentenkorps. In 1873 promoveerde hij in de rechten: het volgend jaar reeds zag hem benoemd tot hoogleeraar aan Amsterdams Athenaeum illustre. Zijn lievelingsstudie werd allengs de Nederlandsche rechtshistorie: in 1881 werd hij aan de Utrechtsche Universiteit hoogleeraar in het oud-vaderlandsch recht en zijne geschiedenis.

Nog ternauwernood had hij zijn werkkring in de

Bisschopstad aanvaard, of alweder werd een hooger ambt zijn deel: in Februari 1882 volgde hij jhr. mr. W. Six als Minister van Binnenlandsche Zaken in het kabinet-Van Lynden op. Slechts kort duurde deze periode: in April 1883 trad het geheele ministerie af en was Pijnacker naar het ambteloos leven verwezen, al bleef hij in zijn woonplaats, Den Haag, niet werkeloos.

Trouwens, lang duurde zijn ambteloos tijdperk niet: in 1885 werd hij en Commissaris des Konings in Drenthe en Curator van Groningens Alma Mater. Nog hooger sport van de maatschappelijke ladder werd in 1888 door hem beklommen, toen hij werd benoemd tot Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, welke hooge waardigheid hij tot 1893 bekleedde. De kennis van Indische toestanden, toen door hem verkregen, kwamen hem te stade, toen hij na zijn repatriëering, behalve Curator der Indische Instelling te Delft, lid werd der Eerste Kamer. De politiek wierp hem uit dat hooge college tot schade van de Eerste Kamer zelve; met hem toch ging de eenige koloniale specialiteit voor haar verloren en de politiek heeft blijkbaar niet gedoogd, dat hij als zoodanig een opvolger kreeg. Inmiddels werd Hordijk in 1902 Curator der Rijksuniversiteit te Leiden, terwijl hij de historische wetenschap, aan wie hij zich steeds heeft blijven wijden, diende o. a. door zijn lidmaatschap van de Commissie van advies voor 's Rijks Geschiedkundige publicatiën.

Zoo was de lijn van Pijnacker Hordijk's publiek leven. In hoeverre hij overal en altijd de rechte man op de

rechte plaats is geweest, wie zal het zeggen?. De geschiedenis van eigen tijd is het moeilijkst te geven, is bijna onmogelijk onpartijdig te schrijven. Pijnacker was een zeer gedecideerde persoonlijkheid, op het gebied van het openbaar leven. Zijn zijne overige bekwaamheden steeds in overeenstemming geweest met zijn krachtsgevoel? Werd dit in balans gehouden door zijn takt? Alweer, wie zal het in billijkheid beoordeelen? Maar één ding staat vast: zij, die de plaatsen van zoo groote beteekenis voor land en volk, welke Pijnacker Hordijk heeft bekleed, te vervullen hadden, vonden hem daarvoor geschikt. En dit waren vogels van diverse pluimage, menschen van allerlei richting, veelal niet van de zijne. Dat een Van Lynden van Sandenburg, een J. Heemskerk Azn., een Keuchsnius, een Dr. A. Kuyper hem, die in geestesrichting niet was een der hunnen, aanzochten, wijst er op, dat zij groote bekwaamheden in hem meenden aan te treffen en tevens dat een goede roep van hem uitging over wat hij in vroegere betrekkingen voor Nederland had gedaan!

Pijnacker Hordijk overleed te Haarlem den 3^{den} September 1908.

H.

Dr. E. F. van Dissel, Civiel-Ingenieur. †

Nadat ik den ingenieur R. A. 1. Snethlage eenige gegevens had verstrekt voor een levensbeschrijving van wijlen zijn vakgenoot en vriend, den ingenieur Dr. E. F. van Dissel, gewerd mij, op raad van nabestaanden des overledenen, de vereerende uitnoodiging der Redactie van dit jaarboekje: om daarvoor een levensbericht samen te stellen van den algemeen bekenden en geachten gewezen Leidenaar, die gedurende vele jaren van groote beteekenis is geweest voor de technische belangen van land, gewest en gemeente, en wiens naam hierboven de aandacht trekt.

Het mag voorzeker aan rechtmatigen twijfel onderhevig geacht worden : of ik nu juist de meest aangewezen, bevoegde, persoon was om van den begaafden overledene een getrouw levensbeeld te scheppen, en wel te meer omdat vele bijzonderheden, van technischen aard, uit dat wel bestede leven mij onbekend waren.

Op grond evenwel van de overweging: dat ook niemand anders volledig op de hoogte was van die technische bijzonderheden, en dat anderen mij de bevoegdheid toekenden, meende ik de uitnoodiging toch te mogen aannemen, ja zelfs uit piëteit voor den over.

ledene niet te mogen weigeren, al nam ik haar volstrekt niet zonder schroom aan.

Dezer dagen zond de ingenieur Snethlage mij een overdrukje van de biografie van zijne hand, die in het weekblad „De Ingenieur” is geplaatst en mijne feitenkennis **aanmerkelijk** heeft aangevuld, doch die ik evenwel voor het voormelde doel niet meer noodig heb, omdat het werk des heeren S. mijne taak zeer **vergemakkelijk** heeft.

Want eigenlijk zou ik nu kunnen volstaan met aan de Redactie van dit jaarboekje ter opname toe te zenden den overdruk van het met gloed geschreven en, voor **zoover** ik kan nagaan, volledige levensbericht, dat m. i. alleen eenige aanvulling van verkortingen en titels en toelichting behoeft, die in het vakblad **gereedelijk** gemist konden worden, doch in een tijdschrift voor leeken gewenscht zijn.

De mij gebodene gelegenheid is mij evenwel te welkom om haar ongebruikt te laten, nu ik uiting geven kan aan den drang des harten: om ook eenige **persoonlijke** hulde te brengen aan de nagedachtenis van den **humanen** chef, uit **erkentelijkheid** voor de aangename **wijze** waarop ik meer dan een kwart eeuw met den nog te vroeg aan zijne werkkringen onttrokken, naar den geest niet verouderden overledene, heb mogen samenwerken.

Dit geschiedde zoowel in hoedanigheid van ambtenaar van Rijnland als in die van particulier adjunct bij het uitwerken van vele **zijner** zeer **talrijke** particuliere werken.

Ik koos zoo even opzettelijk het woordje „met“, omdat, bij de samenwerking, door den fijn gevoelenden hoofdpersoon het opwekken van het gevoel van ondergeschiktheid zooveel mogelijk vermeden werd, want de aangename eigenschap van bij zijn chefschap „politesses de coeur“ te toonen, waarvan de ingenieur S. uit vroegere dagen gewaagt, is den ingenieur Dr. Van Dissel steeds eigen gebleven. Zelfs in de vele tijden van, niet tot zachtmoedigheid stemmend, huiselijk leed, door ziekte en dood van huisgenooten, tusschen wie zulk een voorbeeldig hartelijk familieleven bestond.

Het tyrannizeeren van ondergeschikten, het steeds den chef uithangen, het jacht maken op aanmerkingen waardoor kleine zielen hun ondergeschikten het leven zoo onaangenaam weten te maken, was hem dan ook evenzeer geheel vreemd als de malle, aanstellerige fratsen in kleeding, wijze van spreken of andere uiterlijkheden, waarmee onbeduidenden jacht op effect maken. De stelling van de oude Romeinen: dat eenvoud het kenmerk van het ware is, vond voorzeker zelden eene sterkere bevestiging dan in den ingenieur Dr. E. F. van Dissel.

Bij eene beminnelijke meegaandheid was hij zeer erkentelijk van aard, getuige het tweetal prachtwerken, met een zóó hartelijke opdracht er in dat die mij verlegen maakte, die Dr. Van Dissel mij vereerde bij zijn aftreden uit Rijnlands dienst.

Ondanks die, hem zoo weemoedig stemmende omstandigheid en den droevigen lichamelijken toestand waarin

hij verkeerde, werd ik, die toch werkelijk niets dan mijn plicht gedaan had, niet vergeten.

Eens was er in Rijnlands dienst een tijdvak geweest met nog meer dan de gewone drukte die in de technische afdeeling steeds heerscht, de ingenieur al snakkelend met zijn gezichtsorgaan, ik misschien een weinig overwerkt, en nog meer vechtend met malaria dan gewoonlijk. Door dat ooglijden kon ik zeer moeilijk gemist worden, maar toch zei de goedgehartige, aan anderen denkende chef op een morgen tot mij: „nu „moet je er eens een paar weken uitgaan, vóór die en „die drukte weêr aankomt, want je hebt er blijkbaar „behoefte aan.”

Ik zou er zelf niet over gedacht hebben verlof te vragen in die omstandigheden.

Dit zijn geen „wereldschuddende” feiten, kleine trekjes wel is waar, maar bewijzen van een groote ziel, van groote zedelijke eigenschappen, die naar mijne meening nog grootere waardeering verdienen dan de verstandelijke, waarvoor ik nu het woord meen te mogen geven aan den ingenieur Snethlage, uit wiens betoog zal blijken dat bij den ingenieur Dr. E. F. van Dissel de eigenschappen van „hoofd en hart”, van het gemoeds- en het verstandsleven, in eene zeer zeldzaam voorkomende harmonie vereenigd waren.

J. B. VAN LOENEN.

Leiden, 4 Dec. 1908.

Dr. E. F. van Dissel Civiel-Ingenieur † ¹⁾.
1832-1908.

DOOR

R. A. I. SNETHLAGE C.-I.

(Met portret.)

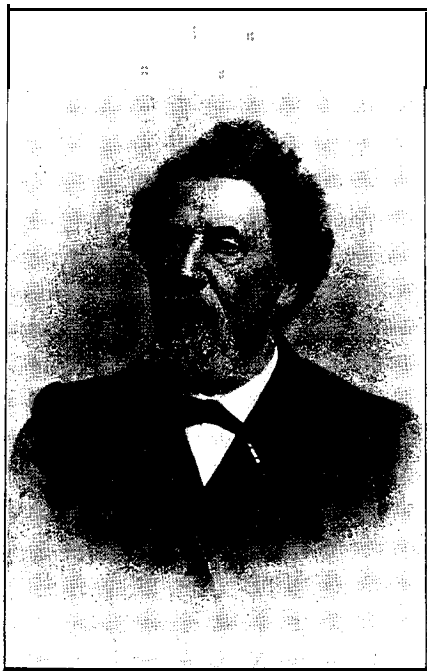
Mein Leben war schön, weil es wesentlich
erfolgreiche Mühe und nützliche Arbeit war.

In zijn geliefd Leiden, waar hij nagenoeg 30 jaren van zijn werkzaam leven had doorgebracht, op het kerkhof aan de Groenesteeg, waar hij zelf zoo menigen voetstap op had gezet, hebben wij op 19 September 1908 den man ter ruste gelegd, aan wiens nagedachtenis deze regels met diepen weemoed en eerbied worden gewijd.

Aanvankelijk te Utrecht opgeleid voor predikant en gepromoveerd tot doctor in de theologie, gaf Van Dissel spoedig daarna de voorkeur aan een anderen werkkring

¹⁾ (Overgedrukt uit het Weekblad „De Ingenieur”, Orgaan van het Kon. Inst. van Ingenieurs en van de Vereeniging van Delftsche Ingenieurs, van 14 November 1908, No. 46.)

en verwierf hij in 1859, na een slechts driejarigestudie, het diploma van civiel-ingenieur: aan de toenmalige

Dr. E. F. VAN DISSEL.

Koninklijke Academie te Delft, nadat hij vooraf nog gedurende korten tijd, door de Maatschappij tot Nut van het Algemeen, met het houden van voordrachten

belast was geweest. Of zodoende voor Nederland een „theoloog” van beteekenis verloren is gegaan, kan ik niet beslissen, zeker zoude hij echter m. i. een uitstekend „herder” geworden zijn; hoe dat ook zijn moge, voor het Nederlandsche ingenieurswezen is deze overgang een belangrijke aanwinst gebleken.

Reeds uit het besluit daartoe en de wijze waarop hij er uitvoering aan gaf, ligt het bewijs van de buitengewone geestkracht, die hem eigen was en levenslang gebleven is.

Slecht voorbereid als hij uit den aard der zaak voor de geheel nieuwe studie was, stuitte hij daarbij aanvankelijk op groote bezwaren, waarvan hij later op genoeglijke wijze konde vertellen, waar hij o. a. herinnerde, dat zijn eerste teekenwerk er zoodanig had uitgezien, dat het wel aanleiding gaf tot de ondeugende vraag: of hij daarbij in plaats van de trekpen, misschien een zwavelstok had gebezigd.

Toch gelukte het hem, zooals reeds werd gezegd, in den ook toenmaals buitengewoon korten tijd van 3 jaren het diploma te verwerven. Naar een verklaring gevraagd, gaf hij slechts deze, dat hij op een examen steeds buitengewoon helder van geest was en het er veel beter afbracht, dan hij eigenlijk verdiend had.

Van zijn studententijd te Delft is mij slechts weinig of niets bekend; vermoedelijk heeft hij zijn deelneming aan het studentenleven te Utrecht geëindigd, om zich te Delft uitsluitend aan de studie te kunnen wijden. Zijn naam bleef daar onder studenten toch nog voortleven,

als die van een student, die zoo lang bleef zwemmen, tot hij het ijs op het water moest stukslaan, waardoor hij een ander staaltje van zijn energie gaf, daar hij dit niet deed uit liefhebberij, doch om zijne, van nature zwakke, gevoelige borst te versterken.

Reeds spoedig werd Van Dissel benoemd tot adjunct-ingenieur bij den aanleg van Staatsspoorwegen, in welke betrekking hij aanvankelijk op het bureau van den hoofdingenieur Van Diesen te Utrecht werkzaam was, om in 1864 benoemd te worden tot sectie-ingenieur en als zoodanig belast met de leiding der uitvoering van den bouw van de bekende spoorwegbrug over de Waal bij Zalt-Bommel. Deze brug is dus het eerste zichtbare monument van beteekenis, waaraan zijn naam verbonden blijft; welken invloed hij op het ontwerpen daarvan heeft gehad is mij onbekend, al mag waarschijnlijk wel worden aangenomen, dat dit voor een bovenbouw aan andere handen was toevertrouwd; van den onderbouw verluidde echter, dat deze geheel naar zijne opvatting was opgetrokken, eenvoudig en fors, zoodat de pijlers den indruk gaven van rotsen, die als uit de rivier waren verrezen.

Dat hij zich van zijne taak te Zalt-Bommel heeft gekweten op een wijze, die hem op waardeering aanspraak gaf, mag veilig worden afgeleid uit zijn overplaatsing na voltooiing der brug in 1869 naar Rotterdam, waar hij als sectie-ingenieur belast werd met het voorzeker niet gemakkelijkste gedeelte van den arbeid voor den Staatsspoorweg aldaar: het ontwerpen en

uitvoeren der werken in de stad, waartoe o. a. behoorden : de vaste brug over de Schie, de viaducten, de draaibrug over het einde van Wijn- en Scheepmakershaven, het station Beurs en het nieuwe Rijks-, Post- en Telegraafkantoor.

Had hij te Bommel van een chef als Van Diesen afscheid moeten nemen, te Rotterdam vond hij in den ingenieur Michaëlis een plaatsvervanger, dien hij eveneens hoog waardeerde.

Uit dien tijd dateert ook mijn kennismaking met den voortreffelijken man, met wien ik sedert bijna 40 jaar lang door innige vriendschapsbanden verbonden bleef.

Benoemd tot teekenaar voor een bestek als adjunct-ingenieur of buitengewoon opzichter was er toen geen plaats voor jonge civiel-ingenieurs — werd ik geplaatst aan een teekentafel op het bureau van Van Dissel aan de Leuvehaven, waar het hoofdbureau van den aanleg was gevestigd; daar was het dagelijks een komen en gaan van ingenieurs, opzichters en aannemers, zoomede van plaatselijke autoriteiten en belanghebbenden, waardoor ik spoedig gelegenheid had het geduld te bewonderen, waarmede ieder te woord werd gestaan, niettegenstaande de vele werkzaamheden, waarmede de sectie ingenieur dikwijls als overladen was.

Hoewel ik voornamelijk teekende en rekende ten behoeve van den bovenbouw der viaducten, volgens de onmiddellijke aanwijzingen van Michaëlis, en als teekenaar mijn salaris moest verdienen, had ik bij het zetten mijner eerste schreden op het gebied der praktijk ook

veel aan Van Dissel te danken. Hij wist hoezeer de jonge ingenieurs er naar hunkeren om practisch werkzaam te kunnen zijn, d. i. op het werk zelf te mogen leeren, en werkte de voldoening aan dat verlangen naar vermogen in de hand, hoewel hij niet uit het oog verloor, dat het er bij die z. g. „practische vorming”, zeker niet minder op aankomt om aan de teekentafel te leeren ontwerpen en detailleeren voor de praktijk. Hij gaf daartoe gaarne gelegenheid om vertrouwd te worden met het uitzetten van werken op het terrein, de heimachines, de mortelbereiding en daarbij behoorende proeven, kortom met alles wat aan de verantwoordelijkheid van jonge toekomstige ingenieurs konde worden toevertrouwd. Op lateren leeftijd heb ik dikwijls gedacht, indien de veelbesproken practische vorming der jonge ingenieurs steeds konde worden opgedragen aan hen, die haar zóó wilden — en gaarne voeg ik er bij, door de omstandigheden in staat waren gesteld om haar zóó te kunnen — opvatten, ais Michaëlis en Van Dissel, het vraagstuk ware lang opgelost.

Bijzonder groot was ook het talent van Van Dissel, om het vele dat hij zelf wist, aan anderen ten goede te doen komen ; zoo hield hij er o. a. een dagboek op na, waarin alles van belang, dat hij opmerkte, behoorlijk gerangschikt werd aangeteekend. Nog bezit ik daarvan een afschrift, dat mij dikwijls goede diensten bewees. De wijzigingen in de aanvankelijke ontwerpen, die zoo dikwijls tijdens de uitvoering voorkomen, werden door hem met behulp van het roode en blauwe potlood

zorgvuldig in een lijvig schrijfboek bijgehouden, waardoor het gemakkelijk was om steeds den werkelijken toestand en het ontstaan daarvan te overzien, in verband met de eveneens zorgvuldig bijgehouden grafische voorstellingen van de aangevoerde materialen en het uitgevoerde werk.

Onovertroffen was ook de wijze waarop hij zijne terechtwijzingen uitdeelde; liet gij bijv. uw teekenwerk wat slordig liggen, zooals toenmaals bij jonge ingenieurs niet ongebruikelijk was, bijv. de teekening onafgedekt, passer of trekpen niet behoorlijk opgeborgen, boeken en papieren verstrooid, Van Dissel zoude u wijze op den grooten last, dien hijzelf had ondervonden, toen hij het aanvankelijk even slordig had gemaakt. Kwaamt gij over uw tijd op het bureau, Van Dissel, die zelf zeer punctueel was, zoude er zich toe bepalen om zijn horloge voor den dag te halen, het te openen en op zeer hoorbare wijze weer dicht te laten klappen, aldus vertrouwende op het „een goed verstaander heeft slechts een half woord nodig”; het middel werkte probaat, overtuigd als men zich hield, dat bij een herhaling een meer duidelijke vermaning niet achterwege zoude blijven.

Op deze wijze behandelde hij al zijn ondergeschikten; in het volgende beeld door hem geschetst aan het slot eener bijdrage, bestemd als een hulde voor den ook door hem zoo hoog geëerden nestor onzer Nederlandsche ingenieurs, heeft hij ook zichzelve geteekend: „De verhouding van Van Dienen tot zijn personeel was uit-

stekend goed, hij bezat de gaaf om zijn personeel veel vrijheid te laten en toch, of liever juist daarom, veel van hen gedaan te krijgen, zijn eigen voorbeeld impo-
neerde, men had ontzag voor hem en daardoor was
alle gestrengheid overbodig. Laksch te zijn in de ver-
vulling van zijn plicht, naast een chef als hij, was
eenvoudig onmogelijk" ¹⁾).

Was Van Dissel als leermeester onovertroffen, niet
minder gevoelde men zich tot hem aangetrokken door
zijn beminnelijken omgang als fijn beschaafd mensch;
ingenieur met hart en ziel, had de beoefening der huma-
niora ook zijn liefde voor literatuur bevorderd, op een
wijze, die op anderen aantrekkelijk werkte. Zoo dank
ik hem o.a. de kennismaking met Macaulay, met wiens
„Geschiedenis van Engeland" en „Schetsen" hij bijzon-
der was ingenomen. Zijn belesenheid was bijzonder
groot, dit zoude mij ook nog ruim 20 jaar later blijken,
zooals ik hier bekend wil maken, daar het meer inge-
nieursbelangen raakt. Het was in den tijd, dat het
technisch hooger onderwijs, bijzonder de belangstelling
der Qereeniging van Rurgerlijke — thans Delftsche —
ingenieurs bezighield, een belangstelling ook door mij
gedeeld. Doordrongen van de bezwaren, verbonden aan
de vervulling van het voornemen der Qereeniging om
zelf een wetsontwerp tot regeling van dit onderwijs

¹⁾ De aanleg van lijn *H* der S.S. Utrecht-Boxtel, van
1862-1872, in de Feestuitgave van *De Ingenieur*, als hulde
aan Gerrit van Diesen c.-i. d.d. 21 Mei 1906.

samen te stellen, vroeg ik de meening van Van Dissel. Nog levendig staat mij zijn bedenkelijk gezicht voor oogen, toen hij voor het eerst van dit voornemen vernam; toch duurde het slechts een oogenblik, hij was er allerminst de man naar, om iemand die in zulke gevallen om raad vroeg, alleen door bezwaren te ontmoedigen. En zijn advies luidde kort en bondig: Bestudeer allereerst de geschiedenis van de wording der wet op het M. O. waartoe de voormalige Polytechnische School behoorde, daarna de belangrijke artikelen van Prof. Vissering en Prof. Opzoomer over H. O., die hij dadelijk bij de hand had en eindelijk: ontsteek uw licht niet alleen, zooals voor de hand ligt, te Delft, doch ook bij enkele hoogleeraren onzer Universiteiten, bij wie ik u kan introduceeren. Deze belofte kwam hij na en het mocht mij blijken, hoezeer het vertrouwen dat hij had veroverd, onmiddellijk ruimschoots aan zijn vriend werd geschonken.

Na deze openlijke erkenning zijner verdiensten op dit gebied, die slechts aan enkelen bekend kunnen zijn, wordt nog slechts even naar Rotterdam teruggekeerd, om te vermelden dat, bij het naderen der voltooiing van de Staatsspoorwegwerken aldaar, Van Dissel het raadzaam achtte elders een blijvenden werkkring te zoeken, wat hem ook gelukte toen hij in 1876 benoemd werd tot ingenieur van het Hoogheemraadschap van Rijnland. Hier heeft hij zijn eigenlijken werkkring gevonden, tal van belangrijke werken helpen voorbereiden en zelf zoowel mogen ontwerpen als uitvoeren. Wat hij

voor Rijnland is geweest, werd op sobere, maar daarom niet minder treffende wijze aan zijn graf getuigd.

Was zijn benoeming voor Van Dissel, die op dit gebied zijn sporen nog moest verdienen, een eervolle onderscheiding, de aanvaarding was tevens voor hem een daad van moed, die van een zelfvertrouwen getuigde, door de uitkomst blijkbaar niet beschaamd.

Door de welwillendheid van den tegenwoordigen hoofdopzichter van Rijnland, den heer Van Loenen, die jarenlang als opzichter een even getrouwe als gewaardeerde hulp voor Van Dissel was, werd ik in staat gesteld, de volgende bijzonderheden omtrent zijn werkring te kunnen vermelden.

Vooreerst een beknopte herinnering aan den verbeterden waterafvoer van Rijnland aan hem te danken. Tot de eerste krachtige middelen, door hem aangewend tot verbetering van den waterafvoer, behooren de aanzienlijke verlenging der schepraderen van de bestaande stoomgemalen te Spaarndam, Balfweg en Gouda, waar mede een verlaging van de opleiders gepaard moest gaan. De werkas en overige machinedeelen bleken aan de hoogerè eischen dientengevolge daaraan gesteld zonder bezwaar te kunnen voldoen en rechtvaardigden dus het doorzicht en zelfvertrouwen van den ontwerper.

De schepping van het groote scheprad-stoomgemaal van ongeveer 1000 I.P.K. te Katwijk is zoo algemeen als zijn werk bekend, dat hierbij niet langer behoeft te worden stilgestaan.

Ten einde verder zoowel de natuurlijke als de kunst-

matige loozing zoo krachtig mogelijk te kunnen doen werken, werden door Van Dissel talrijke verdiepingen van boezemwateren en ook van kleinere aderen uitgevoerd, waardoor ook de scheepvaart werd gebaat en eenige verlaging van den boezem voor de verversching daarvan minder gevreesd behoefde te worden.

In de tweede plaats zij, eveneens kort, herinnerd aan zijn bemoeiing tot verbetering van den watertoevoer.

De bouw van een drievoudige inlaat-duikersluis bij het stoomgemaal te Gouda mag hier dan niet onvermeld blijven. Aanleiding daartoe gaven de volgende overwegingen: Wanneer in droge zomers al de 225 polders van Rijnland, waaronder de bijzonder groote Haarlemmermeerpolder, water van den boezem inlieten, werd deze spoedig zoo sterk verlaagd, omdat de middelen tot inlating op dien boezem niet voldoende waren voor een even krachtig herstel, dat de wenschelijke spuiingen tot verversching zeer beperkt moesten worden, wilde men den waterstand niet zoodanig verlagen, dat de scheepvaart er door gehinderd, op kleinere kanalen zelfs onmogelijk zoude worden.

Aan versterking van het vermogen tot waterinlating — alleen mogelijk van den IJssel, tenzij men brak of vuil water uit Delftland had willen inlaten — werd nu door den bouw der genoemde inlaatduikersluis te Gouda te gemoet gekomen.

Eindelijk mag hier nog de verlaging van den boezemstand niet onvermeld blijven. Aan zijn invloed is het toch te danken dat het bestuur van Rijnland, door een

ruimer verbruik van steenkolen toe te staan, verbeteringen aanbracht, die vroeger op het bezwaar der grootere kosten waren afgestuit. Werd vroeger eerst bij een boezempeil van 0.40 M.—R.I.A.P., geseind om **met** malen te beginnen, thans wordt daartoe gewoonlijk reeds bij een stand van 0.50 M.-R.I.A.P. overgegaan. Het gevolg hiervan was, dat de normale middelbare boezemstand lager werd, en de sporadisch hoge standen zeldzamer voorkwamen, wat niet alleen aan de polderbemaling, door minder hoogten opvoer, ten goede kwam, maar ook aan de boezemlanden, waarop de grootste hoeveelheid van kostbare bolbloemvelden voorkomen, waarvoor veelvuldig voorkomende hoge waterstanden verderfelijik zijn.

Dat ook de bescherming van het strand en de instandhouding der duinen een onderwerp van zijn voortdurende zorg waren, behoeft wel nauwelijks verzekerd te worden; herinnerd zij hier slechts aan zijn „Adres aan Dijkgraaf en Hoogheemraden van Rijnland, omtrent het visschen van schelpen in de Noordzee, ter beantwoording van de vraag of door schelpenvisschers langs het strand, schade wordt toegebracht aan de zeeweringen” — Leiden 1895 met platen.

Eindelijk zij hier nog aangeteekend, dat aan de zorgen, door hem aan het archief van Rijnland gewijd, de goede ordening daarvan voor een goed deel is te danken.

Behalve in de eerste plaats in de **aan** hem toevertrouwde belangen van Rijnland, betoonde Van Dissel levendige belangstelling in verschillende publieke belan-

gen, hij drong zich daarbij nimmer op den voorgrond, maar waar hij vermeende nuttig te kunnen zijn, gaf hij zich, desgevraagd, gaarne en dan geheel.

Zoo was hij tijdens zijn verblijf te Leiden:

herhaaldelijk lid van den gemeenteraad en als zoodanig lid van de commissie van fabricage;

lid van de commissie voor het stedelijk archief;

lid van de commissie van beheer van het gemeentelijk krankzinnigengesticht van Leiden te Endegeest;

lid van het bestuur van het genootschap „Mathesis Scientiarum Genitrix”;

lid der Provinciale Staten van Zuid-Holland;

lid van de commissie van 3 scheidslieden, bij geschillen tusschen de spoorwegmaatschappijen, ter zake van de overeenkomsten, betreffende het gemeenschappelijk gebruik van spoorwegen ;

lid van den Raad van Bestuur van het Kon. Instituut van Ingenieurs;

lid van het Bestuur der Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs;

lid van de Maatschappij van Letterkunde te Leiden;

lid van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen ;

lid en daarna lid consultant van het Bataafsch Genootschap.

Nog dient hier vermeld, dat hij was ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw. In den volksmond bleef zijn naam te Leiden voortleven, doordat aan zijn beleid als gemeenteraadslid vooral het tot stand komen

te danken is van een brug aan den Zoeterwoudschen singel, dáár algemeen als Van Dissel's brug bekend.

Het mag als voor de hand liggend beschouwd worden, dat tal van andere belanghebbenden bij polderbesturen en stoomgemalen van zijn helder inzicht en rijke ervaring gebruik hebben gemaakt, zoo behooren o. a. tot zijne werken: de bouw eener groote sluis te Spaarn-dam, voor rekening der gemeente Haarlem, die van een nieuwe sluis te Bodegraven, voor het Groot-Waterschap Woerden en meer andere.

Niet onvermeld mogen hier ook blijven de talrijke bijdragen en mededeelingen, door hem vooral in vroegere jaren geleverd, over verschillende onderwerpen, zoowel in het *Tijdschrift van het Kon. Instituut van Ingenieurs* als in het Weekblad *De Ingenieur*; meer in het bijzonder zal hier nog slechts worden stilgestaan bij het aandeel, dat hij had, in het tot stand komen van twee buitengewoon belangrijke werken van algemeen belang, n. 1.

1°. De verhooging en verzwaring van den
Lekdijk Bovendams¹⁾.

In 1878 verscheen van zijne hand een: *Memorie omtrent de gevolgen van een doorbraak van den Lekdijk Bovendams*, uitgeven bij F. en A. Hooiberg.

¹⁾ Dit is een werk geweest van veel **grooter** beteekenis voor het hartje des **lands**, dan een oningewijde bevroeden kan, want het bezwijken van dien dijk, door **hoogen** rivierwaterstand, kan onder ongunstige omstandigheden beteekenen : het onder water geraken van de grootste helft der provincie Utrecht en van het

Zonder geacht te willen worden, de groote verdiensten ook van anderen, bij het tot stand komen van dit belangrijk werk bewezen, te verkleinen, mag toch wel beweerd worden, dat de aanzienlijke financieele steun, daartoe door Rijnland verleend, zoowel door het opstellen van de genoemde memorie, als door het houden van mondelinge voordrachten, met grafische voorstellingen van de gevolgen eener doorbraak geïllustreerd, hoofdzakelijk aan zijn invloed te danken zijn geweest. Bij een gezamenlijk schrijven van de besturen van den genoemden Dijk, van Rijnland en Amstelland, gericht tot den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid, waarbij zoowel de genoemde memorie, als een brochure van den toenmaligen kameraar van het Dijkbestuur, den ingenieur J. P. Havelaar, werden overgelegd, werd de

geheele vasteland van Zuid-Holland, van den Hoek van Holland af tot aan de grens van Zuid- en Noord-Holland, en verder het gedeelte van Noord-Holland van die scheiding af tot aan den Spaarndamschen dijk langs de **IJpolders** ; met Amsterdam, Rotterdam, 's-Gravenhage, Utrecht, Haarlem, Leiden, Delft, den **Haarlemmermeerpolder** en de andere honderden polders inclus. En dat het nu — menschelijkerwijze gesproken — bezworen gevaar voor een doorbraak vóór de radicale verbetering volstrekt niet gering was, blijkt o.a. uit het feit: dat in 1876 een hoofdamtenaar van den Rijkswaterstaat, wiens familie te Utrecht gelogeerd was, seinde dat zij onmiddellijk Utrecht moest verlaten, wegens gevaar van doorbraak van den **Noorder Lekdijk Boven-**dam, waarvan de laag gelegen stad Utrecht op de eerste plaats de ontzettende gevolgen zou ondergaan. J. B. v. L.

waarde van deze stukken openlijk erkend, waar zij o. a. schreven, dat daaruit de aangelegenheid:

„zoo van alle zijden was gezien, dat wij het niet noodig achten bij dit schrijven ons gevoelen omtrent de noodzakelijkheid eener verhooging en verzwaring van den Lekdijk Bovendams aan Uwe Excellentie nader uiteen te zetten”.

2°. De werken voor den Nieuwen Waterweg langs Rotterdam naar Zee.

Bij Kon. besluit van 4 December 1877, no. 1, werd een Staatscommissie tot voorlichting van de volksvertegenwoordiging benoemd, waarin ook Van Dissel zitting nam.

Als middelen van herstel werden door de commissie aanbevolen :

Breken voor altijd en voorgoed met het stelsel der uitschuring door den stroom tot vorming van den Water weg ;

Normaliseëring der rivier van Krimpen tot aan den mond in zee, met afsluiting van Botlek en Oude Maas;

Kunstmatige vorming van de rivier door uitbaggering;

Verhooging van de bestaande dammen in zee;

Verlenging der bestaande dammen in zee.

Op den grondslag van het rapport dezer commissie is de verbetering van den Waterweg sedert tot stand gekomen, zij het ook, dat door oordeelkundige vernieuwing van de Noordgeul, volledige afsluiting tusschen den Nieuwen Waterweg en Botlek en Oude Maas achter-

weg konde blijven, terwijl tot nu toe ook van de voorgestelde verhooging en verlenging der hoofden, niet anders werd uitgevoerd, dan de verlenging van een deel van het Noorderhoofd. In het laatste opzicht zal, blijkens de toelichting van het laatste, in den loop van dit jaar aangenomen wetsontwerp tot verbetering van den Nieuwen Waterweg, nog in 200ver met de voorstellen der commissie rekening worden gehouden, dat ter verkrijging van een betere leiding, die de getijbeweging in den mond behoeft, het Zuiderhoofd verlengd zal worden met een dam, volgens de richting waarin de vloedstroom zich langs de kust beweegt.

De voorstellen dezer commissie, die derhalve tot dusverre met goed gevolg als leiddraad hebben gediend bij de voortzetting der werken tot verbetering van den Nieuwen Waterweg, vonden aanvankelijk ook bij deskundigen op dit moeilijk gebied geen algemeene instemming; hunne somtijds zeer gestrengte kritiek werd door Van Dissel niet minder krachtig beantwoord in zijn brochure: *De kritiek van den hoofdingenieur Dirks, aangaande den Rotterdamschen Waterweg*, Leiden bij S. C. van Doesburgh 1881.

Na dit beknopte overzicht van eenige hoofdzaken uit Van Dissels openbaar leven, wensch ik nog in het kort te gewagen van zijn gelukkig familieleven, waarin ik hem zoo intiem heb gekend.

Een enkel staaltje mag ook hier volstaan, om zijn beeld levendig in gedachten te blijven houden.

Toen hij zich door ongesteldheid, voornamelijk ten gevolge van een oogaandoening, noode gedwongen zag in 1905, op 73-jarigen leeftijd, na bijna 30-jarigen dienstdienst, eervol ontslag bij Rijnland aan te vragen, vestigde hij zich metterwoon te Warmond. Daar verderde de kwaal zoodanig, dat hij genoodzaakt was zich tijdelijk in het gesticht voor ooglijders te Amsterdam, onder behandeling van zijn zwager, den bekenden oogarts Dr. Juda, te stellen. Toen ik hem daar bezocht was hij niet alleen voorbereid op het verlies van één zijner oogen, doch vreesde hij ook zoozeer geheele blindheid, waarvoor hij gelukkig bewaard is gebleven, dat hij zich reeds voorbereidde op de beoefening van het blindenschrift. In deze droeve omstandigheden, met zijne vrouw aan zijn bed gezeten, was hij bezig haar op te beuren en gaf hij daartoe nog kwinkslagen, waaraan het hem zelden ontbrak, ten beste; zoo keerde hij eenvoudig de rollen om, werd van troostbehoevende, vertrooster en gaf mij het hernieuwde bewijs, dat „Dissel” nog steeds naar welgevallen, een glimlach op het gelaat van zijne „Toos” — mevrouw C. M. van Dissel, geboren Swemer — konde tooveren. Dit alleen teekent reeds den voorbeeldigen echtgenoot, steeds vóór alles op het heil der zijnen bedacht, vol van een toewijding, die hem zelfs in staat stelde, hen op te beuren, toen hij twee innig beminde dochters, in den bloei harer jaren verloor en toen hij den dood van een pleegkind in Indië, een jong veelbelovend ingenieur Floris Vos, moest vernemen.

De overlevenden zijn allen oud genoeg om het groote voorrecht te beseffen, dat hun in het bezit van zulk een vader was geschonken, thans moeten de huisgenooten zijne taak overnemen, dubbel zwaar op hen drukkende, om hunne ernstig ongestelde moeder te verplegen en te bemoedigen ¹⁾).

De vraag dringt zich ten slotte op: waardoor heeft hij, wiens leven zoo rijk aan nuttigen, zegenrijken arbeid was, zooveel kunnen tot stand brengen? Voorzeker de omstandigheden waren hem buitengewoon gunstig, doordat hij zooveel mooi werk vond te doen, toch is dat uit den aard der zaak geene afdoende verklaring, die veel meer in zijn geheele persoonlijkheid moet worden gezocht.

Overtuigd van de juistheid mijner onderstelling, waag ik het haar hier openlijk uit te spreken:

„Gefoel, intellect en daden, dat is het trio van geestverschijnselen, dat hoewel altijd gebonden, toch elk voor zich in verschillende mate bij een individu ontwikkeld kan zijn” ²⁾).

Deze verschijnselen nu, openbaren bij Van Dissel zijne sprekende eigenschappen, die zoowel elk voor zich bijzonder krachtig en gezond ontwikkeld waren, als te

¹⁾ Mevrouw Van Dissel is, ondanks de uitnemende verpleging, kort na haren echtgenoot aan eene ongeneesbare kwaal overleden.

I. B. v. L.

²⁾ Begaafdheid, door Professor Dr. Jelgersma in De *Gids* van September 1908.

zamen een zeldzaam harmonisch geheel vormden. Alles werkte zodoende bij hem samen in één richting en verzekerde hem ten slotte den invloed en het overwicht op anderen, die hij niet zocht, doch als vanzelf uit zijn eigenschappen voortvloeide. Hij was teergevoelig, niet het minst voor anderen, doch niet ziekelijk weekhartig; scherp waarnemer van feiten, bewaarde zijn helder hoofd hem voor het bekende gevaar, het bosch over het hoofd te zien door te veel op de bloemen te letten; man van de daad, voortvarend en doortastend waar het pas gaf, was hij tevens uiterst bezonnen.

Bescheiden was hij, zonder echter ooit tot misplaatste nederigheid af te dalen; oprecht, doch wars van alle overdrijving, zoowel ten goede als ten kwade; human en verdraagzaam, doch steeds flink en krachtig voor eigen overtuiging uitkomende.

De dikwijls moeilijke bepalingen der grenslijnen, die ik hier op het oog heb, leverde voor hem geen bezwaren op. Zoo was dan Van Dissel inderdaad een man uit één stuk, daarbij nimmer klein in zijn opvattingen en motieven, zoo weinig zelfs, dat hij de mogelijkheid daarvan moeilijk bij anderen konde veronderstellen. Nimmer hoorde ik hem dan ook op hatelijke wijze iemand veroordeelen, eveneens was hij karig met zijn lof, en geheel in overeenstemming daarmee, was hij voor zichzelf eer afkeerig van hulde, dan dat hij haar zoude begeeren.

Zóó blijft het beeld van Van Dissel in mijn herinnering voortleven, vertrouw ik dat velen met mij zijner

zullen gedenken en vlei ik mij, dat hij vooral voor menig jonger collega ten voorbeeld zal strekken. Moge een ander door deze schets opgewekt worden, om haar door een volledige beschrijving van dit rijke leven aan te vullen. Laat ik, ten einde de schets zoo volledig mogelijk te maken, hier nog slechts aan toevoegen, dat het zeldzame geluk in de aangehaalde rede van den hoog leeraar Dr. Pel omschreven, ook hem ten deel was gevallen:

„Een opgewekt en goed humeur, een blijmoedige levensopvatting, die niet vervalt in oppervlakkigheid, zijn de beste voorwaarden om gezond en gelukkig te zijn en de vreugd des levens te genieten. Deze gelukkige menschen zijn ook voor anderen goud waard.“.

Met mij betreuren velen het verlies van een hunner oudste vrienden, allen zullen getuigen: in Dr. E. F. van Dissel verloor het Nederlandsche volk een man van belanglooze toewijding en onwankelbare plichtsbetrachting, een zijner edelste, meest verdienstelijke zonen.

J. A. van Dijk. †

Op 1 October van dit jaar overleed te Amsterdam de Heer J. A. van Dijk, oud-directeur der kweekschool voor onderwijzers en onderwijzeressen te Leiden en oud-hoofd eener openbare school aldaar; een man, die gedurende bijna eene halve eeuw in onze stad eene eervolle, voorname plaats geeft ingenomen.

Op 1 October 1854 trad van Dijk, nauwelijks 24 jaar oud, op als hoofd der openbare school in de Gortestraat, al spoedig na de aanvaarding zijner betrekking kwam hij tot de overtuiging, dat eene hervorming van het onderwijs meer dan noodig was. En dat was slechts mogelijk, zoo het gegeven werd door bekwame onderwijzers; vooral door zijn toedoen, gesteund door het schooltoezicht, werd in het jaar 1862 alhier opgericht de kweekschool voor onderwijzers, waaraan hij tot leeraar en directeur werd benoemd. Op zeer bescheiden voet werd die kweekschool ingericht, doch ze onderging herhaalde malen uitbreiding, totdat ze na invoering van de schoolwet van Kappøyne in 1880 georganiseerd werd, zooals ze nu nog als gemeentelijke kweekschool bestaat onder directie van den Heer N. Brouwer.

In het najaar van het jaar 1866 viel van Dijk de eervolle onderscheiding te beurt van benoemd te worden tot Directeur van 's Rijks kweekschool te Groningen. Het Gemeentebestuur, dat hem noode zou zien vertrekken, verzocht hem voor die benoeming te bedanken, aan welk verzoek hij gevolg gaf. Met algemeene stemmen werd daarop door den Raad der gemeente besloten om aan van Dijk eene toelage toe te kennen van f500 's jaars. Hij nam daarop zijn ontslag als Directeur van de scholen van het Genootschap M. S. G.; doch al was hij aan die onderwijsinrichting nu niet meer in die hoedanigheid werkzaam, hij werd lid van het bestuur van dit Genootschap en heeft daaraan zijne zorgen blijven wijden, tot zelfs na zijn vertrek uit de stad.

In 1874 werd van Dijk benoemd tot hoofd van de nieuw opgerichte school der 2^e klasse voor jongens en meisjes; voor leerlingen van de drie eerste leerjaren. Die school werd gevestigd op de Oude Vest in het vroegere Academisch Ziekenhuis; voorts werd in hetzelfde gebouw onder dak gebracht de kweekschool voor onderwijzers; tot dien tijd waren de lessen gegeven in verschillende schoollokalen.

In 1879 werd van Dijk door de Hooge Regeering uitgenoodigd om zitting te nemen in de Staats-Commissie, ingesteld tot het indienen van voorstellen voor de inrichting van nieuwe schoollokalen.

Gedurende verscheidene jaren is hij lid geweest der Commissie aan de school ter opleiding van Bewaarschoolhouderessen; ook was hij steeds lid der Commissie

voor stedelijke bewaarscholen, en lid van het bestuur der ambachtschool. Jaren lang is hij voorzitter geweest van de afdeeling van het N. O. G. en van de Gewestelijke Vereeniging van dit genootschap; ook eenigen tijd lid van het hoofdbestuur.

Van Dijk heeft dus in onze stad heel wat betrekkingen bekleed en het mag gezegd worden, steeds met eere.

Tot welke betrekking hij ook geroepen werd, bij de vervulling ervan legde hij steeds aan den dag eene groote werkkraft en zijne volle toewijding, waartoe hem voorzeker mocht dienen het voorrecht van eene goede gezondheid, die slechts eenmaal ernstig werd verstoord.

En hoezeer in zijn gezin herhaalde malen door zware rampen getroffen, zijn veerkracht werd daardoor niet gebroken; hij wist zijn leed met berusting te dragen.

Dat van Dijk in vergaderingen, commissiën enz. bijna overal eene eerste plaats innam, had hij vooral te danken aan de gave des woords, waarover hij volle beschikking had. Daarbij zijne rustige kalmte, die hem nooit begaf en niet minder zijn geheel en al te huis zijn in wetten en reglementen, waarin hij steeds den weg wist te vinden. Hij verstond meesterlijk de kunst om aan moeielijkheden en bezwaren, die zich voordeden, het hoofd te bieden.

Het onderwijs in onze stad, in verschillende takken, heeft in menig opzicht veel aan hem te danken.

En het was dan ook niet: zoo als zoo dikwijls het geval is, eene banale uitdrukking, die gebezigd werd,

toen hem in jaar 1902 op de meest eervolle wijze het gevraagde ontslag uit zijne betrekkingen werd verleend, onder dankbetuiging voor de vele en langdurige diensten door hem bewezen.

Wegens familiebetrekkingen vertrok van Dijk naar Amsterdam; gedurende ruim zes jaar mocht de opgevoemde, levenslustige man, aan wien de gebreken des ouderdoms bespaard bleven, zich in den besten welstand verheugen.

Eene korte doch hevige ongesteldheid maakte een einde aan zijn zoo wel besteed leven.

Lodewijk Gerardus Le Poole. †

Den 10^{den} October overleed Lodewijk Gerardus Le Poole, den 25 Juni 1848 in het bekende huis Garenmarkt 8 geboren. Hij genoot zijn opleiding aan de Handelsschool te Amsterdam en daarna in den vreemde om in 1871 als deelgenoot van de firma J. & A. Le Poole te worden opgenomen. Vijf-en-twintig jaar was hij medebestuurder van deze oude Leidsche firma.

Niet alleen op industrieel gebied was hij ijverig werkzaam, maar ook als bestuurslid van verschillende genootschappen en commissiën maakte hij zich zeer verdienstelijk. Zoo was hij jaren lang Penningmeester van het Genootschap Mathesis Scientiarum Genitrix, van 1884-1895 Penningmeester van de Leidsche maatschappij van Weldadigheid ter voorkoming van verval tot armoede, Penningmeester van de Leidsche Hulpbank, en van 1880-1908 Regent van het Hofje Bethlehem.

In 1880 werd hij gekozen tot lid van de Kamer van Koophandel en Fabrieken en in 1886 nam hij zitting als lid van den Raad der Gemeente Leiden.

Toen hij zich in 1896 uit het publieke leven en de firma terugtrok, brak er voor hem geen tijd van rust aan. Hij was een man die zich gaarne verdiepte in het-

geen in vroeger eeuwen in onze aloude stad was voorgevallen; vandaar dat hij zich zoo aangetrokken gevoelde tot het zoeken in oude archieven. Daarom werd hem door de Gemeente-Commissie van het Nederduitsch Hervormde Kerkgenootschap opgedragen, het archief te ordenen, en toen dit in 1898 gereed was, ondernam hij de moeilijke taak om het archief van het Heilige Geest of Arme Wees- en Kinderhuis te catalogiseeren, wat door hem op hoogst verdienstelijke wijze werd tot stand gebracht.

Daarna werd ook het archief van den Kerkeraad der Nederduitsch Hervormde Gemeente door hem bewerkt. Maar zijn voornaamste liefde en werkkraft gaf hij aan de Doopsgezinde gemeente waartoe hij behoorde: hij heeft deze gemeente van 1871 trouw als Diaken gediend, en in 1878 werd hij gekozen tot secretaris van den Kerkeraad, welke betrekking hij tot aan zijn dood bleef vervullen. Bij zijn graf werd door den voorganger der Gemeente, Dr. W. J. Kühler, de verdiensten van dezen trouwen broeder op waardige en hartelijke wijze herdacht. Ook in de Zondagsbode werden waardeerende woorden aan zijne nagedachtenis gewijd.

Door deze vele verdiensten en zijn bescheiden en vriendelijk karakter, laat zijn heengaan in de kringen, waarin hij werkzaam en geliefd was, een ledige plaats achter; maar voornamelijk voor zijn naaste betrekkingen daar hij laatste representant was van de oudere generatie van het geslacht Le Poole, dat ruim twee eeuwen in Leiden woonachtig is.

D. A. J. Hoogenstraaten. †

Diedericus Adrianus Johannes Hoogenstraaten werd den 9^{den} Februari 1838 uit eene gezeten Leidsche familie te Leiden geboren in hetzelfde huis, dat nu nog, op den hoek van Botermarkt en Gangetje gelegen, door den bekenden steen aangewezen wordt met den naam van „Rooden toren” en dat door den man, wiens naam hierboven staat, jarenlang een der meest gezochte huizen van Leiden is geweest.

Van zijne ouders kreeg hij eene zeer zorgvuldige opvoeding. Tot zijn 15de jaar bezocht hij de eerste-klasse-school voor meer uitgebreid lager onderwijs op het Gerecht, welke school in die dagen door den heer Eichman werd bestuurd, waarna hij nog twee jaren onderricht genoot op het destijds goed bekende instituut van den heer De Paauw te Baarle-Nassau. Op beide inrichtingen betoonde hij zich een leerling van goeden aanleg en ongemeene scherpzinnigheid, zoodat zijn vader hem evenals zijne beide broeders den Academischen weg had willen zien opgaan, hetgeen echter minder met de neigingen van den zoon overeenkwam. Achttien jaar geworden, diende de jonge Hoogenstraaten, die de voor-

keur aan het vak zijns vaders gaf, eene vakopleiding te ontvangen. Zijn vader, man met een ruimen blik en zeldzaam helder verstand, begreep, dat het beste voor zijn jongen nog niet goed genoeg was en deed hem van 1856 tot 1858 als leerling in de keukens van het Keizerlijk hof te Parijs en wel in de afdeeling voor het conserveeren van levensmiddelen. Op deze afdeeling der Keizerlijke keuken legde men zich in die dagen bijzonder toe met het oog op de behoefte aan verduurzaamde levensmiddelen, welke voor de groote jachtpartijen van Napoleon naar Fontainebleau, St.-Cloud en Biarritz werden medegevoerd.

Na deze „Académie de l'art culinaire” afgeloopen te hebben, keerde hij terug geheel voorbereid voor alle moeilijkheden, welke zich in zijn veeleischend vak konden voordoen. Een paar jaar nog werkte hij met zijn vader samen en nam toen de zaak op de Botermarkt over van zijn vader, die uit eigen energie en vooral op aanhoudend aansporen van een neef en vriend, die bij de Nederlandsche Marine diende, reeds sedert 1855 eene fabriek van verduurzaamde levensmiddelen in de Kerksteeg te Leiden met succes dreef.

Wie herinnert zich niet, wat de zaak van Hoogenstraaten in de jaren van 1861 tot 1878 geweest is. Landgenoot en vreemdeling wist te vertellen van de wonderen, welke de ijverige en vindingrijke geest van Hoogenstraaten wist te wrochten. Beroemde en alom geprezen gastmalen werden door hem ondernomen en nooit dan met het grootste succes uitgevoerd. Wij

willen slechts noemen: het groote maal in 1863 door hem aangenomen bij gelegenheid van de opening van de haven van Vlissingen door Z. M. Koning Willem den derden en Zijne Majesteit door het Bestuur der Maatschappij Zeeland aangeboden ; het niet minder schitterende feestmaal in 1865 in de Hooglandsche Kerk te Leiden bij de viering van het halve eeuwfeest van den slag bij Waterloo, toen eene koninklijke tafel werd aangericht, waaraan Koning Willem III, Prins Frederik, oom, Prins Hendrik, broeder des Konings, de Groot. hertog van Saksen Weimar Eisenach met honderd civiele en militaire autoriteiten aanzaten, maar waar tevens bijna duizend oud-strijders uit den slag bij Waterloo en den Tiendaagschen Veldtocht feestelijk ontvaard werden ; en dan het feest gevierd ter eere van het driehonderjarig bestaan der Leidsche Academie, toen bij het bezoek van Koning Willem III en Koningin Sophie aan Leiden een maaltijd in de Gehoorzaal werd gegeven, waaraan onder Voorzitterschap van Prins Alexander 200 van de geleerdste mannen der wereld deelnamen en te gelijk met den roem der Universiteit den goeden naam der Leidsche keuken verspreidden.

In 1878 deed Hoogenstraaten zijne zaak over en volgde nu zijn vader in de fabriek van verduurzaamde levensmiddelen, welke reeds in 1860 eene uitbreiding had ondergaan, op. Daar vond de rustelooze arbeidslust en arbeidskracht, daar vond de steeds vindingrijke geest het hem toekomende terrein voor zijn werk. „Steeds vooruit” was zijne leus en het zij anderen hunne krachten aan de zijne

paarden, hetzij hij alleen stond, om de zaak, welke hem van den beginne af lief was, te drijven en voor. uit te brengen, hij was het middenpunt, van waaruit al het andere uitging, hij was de steeds bezige man, de leider van, maar tevens het voorbeeld voor allen.

Het kan geen verwondering baren, dat de fabriek, welke naar ik meen de eerste in Nederland is geweest, altijd voor artikelen, waar het in de allereerste plaats op fijne kwaliteit aankomt, de voornaamste in dien tak van nijverheid was en bleef.

Ook het Nederlandsche gouvernement erkende zijne verdiensten althans in dien zin, dat, toen men wenschte er toe over te gaan verduurzaamde levensmiddelen ook bij het Nederlandsche leger in te voeren, aan hem werd opgedragen de officieren te vormen, welke aan dien tak van dienst zouden worden verbonden.

Van deze opdracht kweet hij zich op zulk eene voortreffelijke wijze, dat in 1886 het Belgische gouvernement zich tot **hem** wendde met het verzoek te Antwerpen eene militaire fabriek van verduurzaamde levensmiddelen naar **zijn** inzicht en onder **zijn** toezicht op te richten. België beloonde deze geheel belangloos verrichtte en op zoo uitnemende wijze volvoerde opdracht, door hem te benoemen tot Ridder in de Leopoldsorde.

Veranderde tijden brengen de noodzakelijkheid tot verandering mede. De voortdurende uitbreiding der zaak, wier omvang sedert haar bestaan zeker verviervoudigd was, maakte het omzetten in eene vennootschap noodig. En **zoo** werd de fabriek in 1900 eene **aandeelmaatschappij**

met den onmisbaren Hoogenstraaten als eersten directeur. Zoo bleef hij ook nu de belangen der fabriek in haren nieuwen toestand dienen met dezelfde toewijding welke hij steeds getoond had te bezitten, **totdat** achteruitgang van zijne gezondheid hem dwong zich uit zaken terug te trekken en de zorgen van den arbeid aan zijn zoon over te laten.

In 1905 nam hij dit voor hem gewis **moeielijk** besluit. Hij vestigde zich metterwoon in Brussel, waar hij tot zijn dood op 23 October 1908 een welverdiende rust genoot.

Hoogenstraaten heeft zich aan het openbaar leven veelal onttrokken. Hij leefde het liefst kalm en gezellig in eigen kring. Zijne groote bescheidenheid, welke hem eigen uitmuntende eigenschappen steeds deed achterstellen ook bij soms mindere hoedanigheden van anderen, hield hem van het groote leven terug. Ook waar hij dikwijls werd aangezocht, om deel te nemen aan het besturen van belangrijke ondernemingen of het vervullen van ambten, weigerde hij bijna altijd, doch zelden, zonder te wijzen op anderen, die in zijne schatting althans zijne meerderen in kennis of geschiktheid waren. Eene uitzondering hierop maakte hij slechts voor het lidmaatschap van de Kamer van Koophandel te Leiden; zijne drukke bezigheden veroorloofden hem echter niet dit ambt lang te bekleeden. Op dit terrein lag de werkzaamheid van Hoogenstraaten niet.

Hoewel ongetwijfeld behorende tot de mannen van vooruitstrevende beginselen, hield hij zich zorgvuldig

van politiek terug. Hij eerbiedigde iedere godsdienstige en staatkundige meening, ja steunde zelfs hen, die in opinie het verst van hem afstonden,

Want weldadig was **hij** vóór alles. Nooit heeft een minderbedeelde te vergeefs zijn hulp ingeroepen, de arme behoefde zich niet te vernederen tot het bekennen zijner schamelheid, Hoogenstraaten's mildheid en weldadigheid hadden reeds van te voren goed gedaan.

En welke eerezuil kan voor een man **schooner zijn**, dan betreurd te worden door **zoovelen**, wien men heeft welgedaan!

D.

Geschiedenis van het Kasteel Endegeest.

Heb ik U in vorige jaargangen van ons jaarboekje een en ander kunnen mededeelen over de bezitters en lotsverwisselingen van Oud-Poelgeest, thans wil ik U in gedachte leiden naar dat. andere kasteel, zoo vaak met Oud-Poelgeest in één adem genoemd (toen het nog niet zijne tegenwoordige bestemming had gekregen) als de twee grootste attracties van het op zich zelf reeds zoo schoone en landelijke Oegstgeest, n.l. het oud adellijk huis Endegeest. Over den naamsoorsprong behoef ik zeker niet veel te zeggen.

Een ieder, die maar eenigszins bekend is in Rijnland, kan nog uit eigen aanschouwing het goed recht van dien naam ontwaren, waar deze iets hoogere beschrijke geestgrond een breede landtong vormt in het omringend veen. Vroeger was deze geestgrond ook aan de Noord-oostzijde verbonden met het lage binnenduin, dat zich in de richting naar Warmond uitstreckte en een nauw lettend opmerker kan nog heden, ondanks al het

bouwen en bebouwen van de Groenesteeg en omstreken, hier en daar een met eiken hakhout begroeid walletje als laatste overblijfsel van dien vroegeren toestand vinden. Aan de Zuidwestzijde van Endegeest had de Rijn door herhaalde overstromingen het land in een moeras, de zoogenaamde „Koeïevennen” herschapen, en xodoende het einde der geestgronden gevormd,

Voor het eerst vinden wij van dit huis melding gemaakt, wanneer 17 Maart 1307 Vrouwe Hasekine van Endegeest door haren neef Heer Hendrik van Alkemade met Endegeest en 12 morgen land (6 er voor en 6 er achter gelegen) beleend wordt na doode van haren broeder Jacob van Endegeest; na haren dood zullen hare kleinkinderen Sgmon en Jenesken dit goed verkrijgen. Wij kennen dit verlei alleen uit twee copieën, het origineel is tot heden niet meer te vinden, en den naam van den tweeden kleinzoon is corrupt (evenals een deel van den tekst) tot ons gekomen. Nog eenmaal ontmoeten wij deze Vrouwe van Endegeest en wel in een origineel charter in het archief van Mariënpoele van 1310, wanneer zij op Dinsdag na St. Servaas (18 Mei) door graaf Willem den Goeden met dezelfde bepaling der vererving op Symon haren kleinzoon beleend wordt met land bij Poelgeest. Hetzelfde stuk leert ons, dat heer Jacob, haar broeder, eene weduwe Erckentrut had nagelaten, die haar lijftocht had van dit land.

Evenals bij Poelgeest, zien wij dus ook in de oudste geschiedenis van Endegeest, het geslacht van Alkemade

optreden. Over dit goed is echter veel minder geschreven en bij de oudere schrijvers vinden wij dan ook slechts weinige regelen daaraan gewijd, die meestal inhouden, dat het een Alkemader leen is en dat de oude heeren uit een jongeren tak der van Alkemade's gesproten zijn. Naar mijne overtuiging moeten wij deze mededeeling uitleggen als volgt: Het alleroudste geslacht, dat den naam van Endegeest droeg is met Jacob v. E. in 1306 uitgestorven in mannelijke lijn, daar hij geene kinderen, doch slechts twee zusters naliet, Hasekine, ons reeds bekend en ver (vrouw) IJda, die volgens het charter van 1307 met hare afstammelingen zal opkomen voor de beleening, als die van hare zuster mochten uitsterven. Hasekine zal nu gehuwd zijn geweest met een heer uit een jongeren tak der Alkemade's en als weduwe zich den steun verzekerd hebben van de machtigste heeren van dien tijd in hare omgeving, door het oorspronkelijk eigen goed in leen op te dragen aan den Burggraaf en aan haren neef den Heer van Alkemade. Hare kleinkinderen hebben vervolgens met hunne afstammelingen den naam van Endegeest aangenomen, hetgeen ook de andere geslachten, die dit huis erfden steeds gedaan hebben tot op het midden der 17^e eeuw.

Evenwel vernemen wij niets meer over Hasekine, noch over hare kinderen, of kleinkinderen. Alleen weten wij, dat 21 Maart (St. Benedictus) 1364 een Floris van Endegeest met de helft van Endegeest beleend werd door burggraaf Dirk van Wassenaer en 1421 op Pink-

stermaandag Willem van Endegeest door burggraaf Hendrik en 3 Maart 1423 door ridder Floris Florisz van Alkemade met de ander⁹ helft. Dezen Willem kennen wij uit eene acte, ~~waarbij~~ hij een morgen, bij Endegeest gelegen, van Floris van Alkemade koopt op Maandag na 13dag 1414 (8 Januari). Hij wordt daarin betiteld als Willem Heinrics zoon van Alkemade en Endegeest en neef van den verkoper. Wij zien uit dit alles, dat Endegeest voor de helft leenroerig was aan het huis Alkemade, voor de andere aan de burggraven van Leiden. Als ~~heerge~~waad gold: een roode sperwer of 1 pond Hollandsch.

Willem heeft, als oudste kind, eene dochter nagelaten, die in 1429, Vrijdag na St. Bartholomeus, door haren neef Floris van Alkemade, als vrouwe Willem(ijne) zijne nicht met Endegeest was verleid, terwijl burggraaf Hendrik dit reeds 7 Sept. 1428 had gedaan. Meerderjarig geworden hernieuwde zij haren eed als beleende in 1433 op Peter en Paulsdag (Juni 29). Zij was gehuwd met Dirk van Maerssen en verkocht met hem Endegeest in 1439 aan Dirck Boudynsz van Swieten.

Zooals men ziet, over die van Alkemade's, heeren van Endegeest, weet men nog maar weinig en het is mij dan ook niet mogelijk geweest, bij gebrek aan het leenregister van Alkemade (dat misschien in deze ons zou kunnen helpen) uit het Wassenaersch leenregister met die ver uiteenliggende verleien, eene lijst van de toenmalige bezitters van Endegaest te geven. De naam is vermoedelijk niet met Willem voornoemd in mannelijke

lijn ten grave gedaald, daar wij een Geryt van Endegeest o.a. herhaaldelijk als schepen en burgemeester van Leiden vermeld vinden tusschen 1430 en 1450. Ook komen er nog in het midden der 15^e eeuw dochters uit dit huis voor, als nonnen van Rhynsburg, Mariënpoel en Leeuwenhorst. Het wapen van dit geslacht was: in zilver een zwarte leeuw (Alkemade) doch ongekroond.

De nieuwe heer van Endegeest Dirck Boudynsz van Swieten werd 1439 op St. Thomasavond apostel (20 December) beleend door Floris van Alkemade, die ook hem neef noemt, waarom kan ik niet zeggen, daar over zijn tak van de van Swieten's zeer weinig bekend is en anderszids ook de genealogieën van Alkemade soms zeer verward en verre van volledig zijn. Den 18^{en} December was de beleening door den burggraaf Hendrik reeds geschied.

Van diens zoon, burggraaf Jacob, ontving hij 14 April 1447 het schoutambt van Oegstgeest en tevens een nieuw leen : om een paar broedende zwanen op Endegeest te mogen houden; dit leen had tot heergewaad een jonge zwaan of 16 stuivers. Het schoutambt voornoemd schijnt hem gegeven te zijn met recht van vererving op zijne oudste dochter. Vermoedelijk heeft hij terzelfder tijd de helft van de hooge heerlijkheid van Oegstgeest en Poelgeest verkregen (de andere helft kwam den Burggraaf toe) en de zoogenaamde Endegeester tiend erbij, doch van eens uitgifte dezer leenen is in de grafelijkheidsregisters geen 'spoor te vinden vóór het verlei zijner erfgenamen in 1482.

Dirck zelf was geboren in het jaar 1400 en verloor in 1434 zijne eerste vrouw Margriet Loefdsdr. Zijn vader Bouwen van Swieten was tegelijk met zijn verre neef Heer Boudyn van Swieten, de stichter van Mariënpool, in de regeering van Leiden geweest, doch verder weten wij slechts, dat hij reeds dood was in 1431 en 13 Maart 1400 te Leiden was gehuwd met Clara van Poelgeest, die hem vele jaren overleefde en eene dochter was van Pieter Dircx van Poelgeest en Beatrys Poes. Clara had twee broeders, Mr. Gergt en Dirck, over wie zoo straks nader.

Wij zien dus, dat Dirck thuis hoorde onder de jongere takken der oude feodale Rijnlandsche geslachten, die zich in de steden hadden gevestigd en zich daar vermogen verworven hadden door hunne verbintenissen met de dochters der magistraatsfamilies. Dat hij vermogend was staat vast en dit is op den duur nog vermeerderd door zijn huwelijk omstreeks 1445 met Jenne van der Bouchorst, vrouwe van Boeckhorsten Rosenberg en dochter van Heer Floris en Dirkje van Oostrum. Zij werd door den burggraaf niet genoemd. In 1448 vinden wij Dirk genoemd als raad van Philips van Bourgondië en bewaarder van 's Hertogs Thesaurie en registers. Onder Karel den Stouten bleef hij zijn raadsheerstitel behouden evenals onder diens dochter Maria. Den 25sten Augustus 1448 kocht hij van zijn neef Floris van Alkemade de heerlijkheid van half Endegeest en op St. Catharinendag (25 Nov.) van dat jaar droeg hij ook

deze door hem verkregene helft in leen op aan den burggraaf, die hem, en zijne nakomelingen na hem, beleende met de geheele hofstede van Endegeest met 29 morgen en het recht om het paar broedende zwanen te mogen houden. Om over deze goederen naar welgevallen te beschikken, ontving hij 23 Januari 1464 octrooi van den burggraaf Johan van Wassenaer, mits gevende den lijftocht aan zijne vrouw voor haar leven.

Hij was collator van eene vicarie, die 3 Januari 1417 door zijn oom, Mr. Geryt Pietersz. van Poelgeest, kanunnik van St. Pancras, ter eere van de H. Drie-vuldigheid in St. Pieterskerk te Leiden gesticht was. Hij hield dien oom in hooge eere en na diens dood in 1431 vermeerderde hij de inkomsten van die vicarie telkens; zoo bij den dood zijner eerste vrouw in 1434 (eene speciale memorie voor haar werd 14 Januari 1448 gefundeerd), vervolgens 19 Juni 1439 door de schenking van meerdere vaste goederen in Alphen.

Tot zieletroost van zijn „deerlijk verslagen” oom Dirck Poes Pietersz. van Poelgeest sticht hij 20 Mei 1461 de capelrie van St Bartholomeus, van Sinten Barbara en Catharina in St. Pieterskerk, en 26 Nov. 1463 aldaar eene kapel met graf en gestoelte aan de Noordzijde der kerk. Ook de vicarie der H. Passie werd door hem in die kerk gesticht op 12 October 1471 en weinige dagen daarna (19 Nov. 1471) bepaalde hij dat de collatie van al deze fundaties en het eigendom van kapel en graf zouden verbonden blijven aan zijne leenvolgers

en bezitters van het huis Endegeest. Bovendien had hij een grafkapel in de St Jacobskerk in' den Haag met, een gestoelte er bij, sinds 24 October 1446, maar na dien blijkt niets van deze bezitting, en toen hij dan ook 23 Januari 1482 stierf, werd hij in zijne kapel in de Pieterskerk te Leiden bijgezet met zijne 2de vrouw, die hem binnen het jaar (21 Januari 1483) in het graf volgde. Zijne kinderen (uit welk huwelijk gesproten, is niet bekend) stierven vóór de ouders en zijne bezittingen vererfden, op de nakomelingen zijner zusters. Bouwen Paedts werd 16 Aug. 1482 reeds door de grafelijkheid met de halve hooge heerlijkheid van Oegstgeest en Poelgeest verleid. Hij was een kleinzoon van Dirck's zuster Elisabeth, doch ook diens oomzegger Pieter Andriesz. (zoon van zijne zuster Geertruid, die ouder was dan Elisabeth) maakte aanspraak op de heerlijkheid en toen hij evenals zijn broeder Dirck Poes Andriesz. in 1483 overleden was, hunne zuster Lysbeth Andriesdr., alhoewel niet blijkt, dat zij hunne pretenties hebben kunnen handhaven. Hoe het daarop met de halve heerlijkheid is gegaan, is niet meer na te gaan, maar Jan II, burggraaf van Leiden, heeft zich steeds als eenig bezitter der hooge heerlijkheid Oegstgeest gedragen en zijne nakomelingen, de prinsen de Ligne, hebben die dan ook in 1616 onverminderd aan de regeering der stad Leiden overgedragen. Tot 1850 heeft de stad deze (zij het dan ook tot ambachtsheerlijkheid vervormd) behouden en, haar met al de successievelijk bekomene, in dat

jaar verkocht, en deze toevallig aan den toenmaligen heer van Endegeest, Jhr. Mr. D. Th. Gevers.

De heerlijkheid Endegeest vererfde van Dirk van Swieten op zijn reeds genoemden zusterszoon Pieter Andriesz, die daarmede 17 Mei 1482 beleend werd door Johan 1 van Leiden. Niet lang heeft hij er van genoten. Na 10 Juni 1483 octrooi ontvangen te hebben van zijn leenheer, om Endegeest aan een der kinderen zijner zuster Beatrys (gehuwd met Dirck v. Berckel) te vermaken op voorwaarde, dat deze zijne tantes Katryn en Lysbeth Andriesdren 20 pond lijfrente zoude uitkeeren, heeft hij 4 November van dat jaar zijn neef Jan van Berckel daarvoor gekozen en kort daarop door zijnen dood dit verlangen bezegeld, want de neef werd reeds bij doode van Pieter Andriesz 14 Dec. 1483 met Endegeest beleend, mits aan zijne kinderlooze tante, de weduwe van Pieter, haren lijftocht op Endegeest waarborgend.

Na den dood van Pieter waren de sleutels van het huis den leenheer toevertrouwd en eerst op 10 Febr. 1484 kwam burggraaf Jan ten huize van den Heer Dirk Honthorst op de Breestraat bij de Blaauwe Steen om deze aan den vader van den nieuwen bezitter op plechtige wijze te overhandigen ten overstaan van den voornamen notaris, Pieter die Milde. Ook hij had niet lang Endegeest in bezit, want reeds 26 Oct. 1489 zien wij den vader bij doode van Jan met de heerlijkheid beleend, hetgeen deze jeugdige erflater zekerheidswille reeds vooraf met den burggraaf had afgesproken. De lijftocht

op Endegeest bleef ook ditmaal echter aan zijne vrouw, Catharina, die in 1510 nog leefde. Tegen deze vermaking aan zijnen vader, protesteerden echter de kinderen en erfgenamen van Jan Heinricz Paets van Sonnevelt, die getrouwd was geweest met de eenige dochter van Dirk van Swieten's jongere zuster Elisabeth, doch Dirk van Berckel schijnt zich hier weinig van te hebben aange-trokken. Hij woonde des winters in Leiden en des zomers op Endegeest, waar hij het schoutambacht van Oegstgeest uitoefende. Ter eere van zijnen zoon en zijne ouders fundeerde hij eene memorie in de Pieterskerk 5 Feb. 1496. Toen had het protest der neven reeds een einde genomen daar Dirck, geene kinderen meer hebbende, als zijn leenvolger had aangewezen den zoon van zijnen broeder Jacob, genaamd Engebrecht, die door zijn huwlijk met eene zuster der protesteerenden: Marie Paets op St. Mathysdag (21 September) 1494 de twistenden tot elkaar had gebracht; en zoo zien wij dan Engebrecht bij doode en makinge van zijnen oom Dirck van Berckel 10 October 1510 met Endegeest beleend.

Engelbrecht en Maria hadden drie kinderen: Jacob, die priester werd, Jan, die zijn vader opvolgde en Geertruyt, die met J^r Willem van der Laen gehuwd, stamouders werden van het geslacht van Craecken van der Laen te Leiden en 's-Gravenhage. Jan van Berckel, zich noemende Jan van Endrgeest, gehuwd met Wendelmoet Heeren Jansdr. van der Graft, was een zeer aanzienlijk man in zijne geboorteplaats en werd er in

1542 burgemeester. Jacques prince de Ligne, die met de oudste en erfdochter van den laatsten Wassenaerschen burggraaf gehuwd was, heeft hem 14 December 1535 beleend. Jan stierf in 1557 als weduwnaar en zijn eenig kind Elisabeth erfde haars vaders goederen en werd 20 Sept. 1558 daarmede verleid. Vijf jaren te voren was zij op Endegeest zelf gehuwd met Claes Maertensz van Schouwen, gesproten uit een adellijk geslacht, dat toen sinds bijkans twee eeuwen te Gouda en omstreken was gevestigd geweest. Zooals reeds gezegd is, noemden de van Berckels zich bij voorkeur slechts „van Endegeest” en voerden ook het wapen; de van Schouwens voerden hun eigen wapen: in rood een zilveren rechts omgebogen dolphijn.

Op Endegeest bevonden zich tot den dood van Jhr. Mr. D. Th. Gevers in 1877 drie merkwaardige familieportretten uit dezen tijd. Ten eerste een portret van den burgemeester Jan Engebrechtsz van Berckel met zijne acht stamdeelen op de lijst aangebracht. Vervolgens een portret van hem en zijne eechtgenoot met hunne wapens en ten slotte een contereitsel van Claes Martynsz van Schouwen ook met 8 kwartieren. Ondanks vele nasporingen mocht het mij niet gelukken deze portretten hier te lande terug te vinden, en ik vrees, dat zij wel naar Frankrijk en vervolgens naar Amerika zijn verdwaald, hetgeen te meer te betreuren valt nu zij, ondanks het vererven van Endegeest op telkens andere geslachten, daar drie eeuwen ruim zijn bewaard gebleven.

Elisabeth van Berckel is vrij jong (nog geen 45 jaar oud) gestorven; den 7^{den} November 1574 is haar oudste zoon Maerten met Endegeest beleend. Het huis had *deerlijk* te lijden gehad onder het beleg van Leiden, zoodat, evenals met Poelgeest het geval was, slechts twee torens bleven staan. Maerten heeft er dan ook *zoover* wij weten, niet gewoond voor het eind *zijns* levens ¹⁾. Hij was 18 Sept. 1577 voor schepenen ten raadhuize getrouwd, als *behoorende* tot de R. C. Kerk, welke ook *zijne* kinderen en eenige kleinzoon Pieter, getrouw zijn gebleven. Hij woonde tot 1609 (toen hij het verkocht) met zijn gezin te Leiden op de Breestraat in een huis van de moederlijke familie zijner vrouw afkomstig. In dat huis, gelegen bij de Plaatsteeg, zijn ook *zijne* 4 zoons en dochter geboren; *slechts* de oudste en de derde zoon overleefden hunne ouders. De tweede Rudolf, stierf ongehuwd, de vierde, Gerard, stierf ook op jeugdigen leeftijd, bij *zijne* vrouw Cornelia van der Hoogh een zoon Pieter nalatend. Het jongste kind van Maerten en Maria van der Mij was de dochter, Cornelia, ook jong en ongehuwd overleden.

Maerten had 29 Nov. 1696 een proces gewonnen, hem door den houtvester van Holland, Willem van

¹⁾ Het volksregister der Rijnlandsche dorpen van 1622 vermeldt hem als wonende op Endegeest met vrouw, 2 zoons (Nicolaes en Jan) en dochter en 4 dienstboden. Vermoedelijk heeft hij het dus omstreeks 1610 wat meer bewoonbaar gemaakt, ofschoon er helaas geene afbeeldingen uit dien tijd 1610—1648 bekend zijn.

De na het beleg van Leiden overgebleven torens van Endegeest.
(Naar een teekening in bezit van Jhr. W. A. Beelaerts).

Treslong, aangedaan, wegens jagen, waartoe de houtvester hem niet bevoegd rekende, als zijnde geen edelman. Maerten wist het tegengestelde te bewijzen en sinds dien zien wij zijn broeder Leendert en ook zijne zonen steeds **verschijnen** als Jonkers van Endegeest. Maerten leefde nog 27 Maart 1625, toen hij als erfgenaam zijner moeder **eene** overeenkomst sloot met het geslacht van Zuylen van **Haer**, omtrent eene **vicarie** (van de Berckels afkomstig) in de Hooglandsche kerk in 1372 gesticht en waarover reeds zijn oudoom, Nr. Jacob, de priester, een proces **met** de van Zuylens begonnen was.

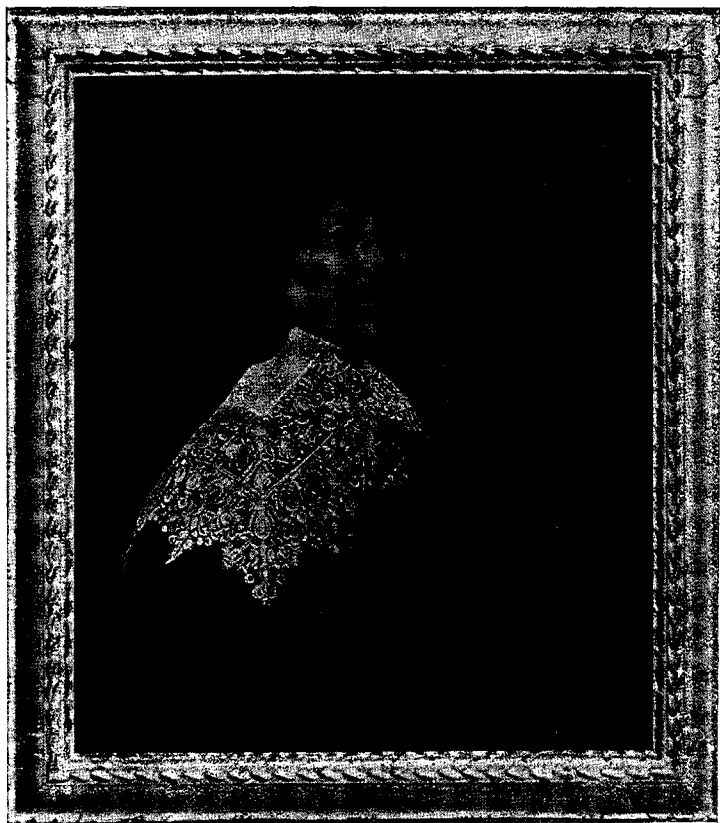
13 Mei 1627 was Jr. Maerten reeds dood, daar zijn oudste zoon Nicolaas toen werd beleend met Endegeest door Frederik Hendrik van Oranje als bezitter der Wassenaersche heerlijkheden en **leenen**. Zijne vrouw was reeds gestorven en den **12den** October 1623 in de Pieterskerk begraven, ofschoon **zij** ook een graf in de Oegstgeester kerk hadden aan de Zuidzijde van het Hooge altaar op het **choor** en gedekt met een grauwen arduinsteen, waarin de leeuw (van Endegeest) gebeiteld was.

Jr. Nicolaas van Schouwen overleed in het begin van 1638 en had tot zijn erfgenaam benoemd **zijn eenig** overgeblevenen broeder, Jr. Jan, die zich noemde van Foreest van Schouwen; waarom is **mij** niet **duidelijk**, daar **mij** niets van **zijne** verwantschap met de van Foreesten gebleken is. Nog voor dat hij **mēt** Endegeest'

kon beleend worden, stierf hij in datzelfde jaar en liet als erfgenaam slechts den jeugdigen Jr. Pieter van Foreest van Schouwen na, eenig kind van zijn overleden broeder Gerard en Cornelia van der Hoogh. Deze werd 3 Maart 1639 door den stadhouder als minderjarig zijnde voorloopig beleend, om bij het bereiken van zijn 25ste jaar zijn eed te herhalen; daartoe is het echter nooit gekomen, want hij stierf ongehuwd te Rome 11 Jan. 1644 en werd aldaar begraven. Hij was het, die Endegeest in 1641 verhuurde aan den beroemden wijsgeer René Descartes, die, na de uitgave zijner „Meditationes” bezorgd te hebben, zijn verder werk wilde voorbereiden op dit, voor hem, uitgelezen rustig plekje, waar hij toch niet te ver verwijderd zoude zijn van zijn Leidschen en Haagschen geleerden vriendenkring en tevens de Academische boekery kon bezoeken.

Men heeft het willen doen voorkomen, alsof zijne beroemde leerlinge, Elisabeth van de Paltz, de oudste dochter van den Winterkoning, hem verzocht had zich in hare omgeving te vestigen. Niets is minder waar. Door Huygens werd hij eerst tegen het einde van zijn verblijf op Endegeest in kennis gebracht met het hof van de Koningin-weduwe van Bohemen en pas toen hij in Mei 1643 verhuisd was naar Egmond a./d. Hoef begon de correspondentie met haar, de eenige, volgens zijn zeggen, die hem in zijne werken ten volle begrepen had.

Zijn verblijf op Endegeest heeft zich gekenmerkt

R. Descartes.

Naar het schilder& vroeger op Endegeest, thans bij douairière van Lennep geb.
Deutz van Assendelft te 's-Gravenhage.

door een (voor zijn doen) druk leven. Hij ontving er veel bezoek, ook van langeren duur, zooals dat van Abbé Picot, die vaak meerdere dagen bij hem doorbracht, Henricus Regius, die met vrouw en dochter nogal eens een dag kwam en ook Huygens en andere kennissen uit den Haag. De vader van Descartes was kort te voren gestorven en zodoende had hij zijne aardsche goederen eenigszins zien vermeerderen. In elk geval hield hij er volgens de berichten zijner tijdgenooten een talrijk personeel op na en had er tevens eigen rijtuig. Vermoedelijk was het leven hem te druk op den duur en lachte het meer afgelegen Egmond hem toe, maar zeker zal het onverdraagzaam gestook van Voetius en zijne geestverwanten in Utrecht en in Leiden tegen den schrijver der Meditaties het zijne er toe hebben bijgedragen, om de nabijheid van zoovele heftig Calvinistische theologen te ontvliesen. Want hoe vrij in zijn denken Descartes ook was, hij bleef een getrouw zoon der H. Moederkerk en wij mogen dan ook wel zeker zijn, dat gedurende die twee jaren van zijn verblijf op Endegeest de kleine schare der geloovigen den grooten wijsgeer vaak in het nederig kerkje van Oegstgeest, dat de Katholieken er steeds behouden hebben, in hun midden heeft gezien.

Jr. Pieter van Schouwen heeft de eigen nicht zijns vaders, Elisabeth, eenige dochter van Jr. Leendert van Schouwen tot Endegeest en Magteld Paëts tot Santhorst, tot erfgename van Endegeest benoemd en 5 December

1644 had zij reeds octrooi der Staten gekregen om over hare leengoederen te beschikken. Zij kon dit goed evenwel niet aanvaarden, daar de van der Mij's en hunne verwanten daarop aanspraken trachtten te doen gelden. Eerst 9 Juni 1646 had de definitieve deeling der erfenis van Pieter plaats.

Zij kreeg Endegeest (beleend daarmede 11 Juli 1546) met toebehooren en de vicarieën, die nu voor het eerst in Hervormde handen kwamen; waarschijnlijk is zij na haar huwelijk tot de Hervormden overgegaan. Haar man was nl. Jr. Jacob van Berchem, hofmeester van Prins Maurits en later lid van den Raad van State, die natuurlijk Hervormd was. Van dien tijd af wordt dan ook van de begeving der vicarieën weinig melding meer gemaakt; mogelijk waren de inkomsten ook sterk verminderd na den ommekeer van zaken.

Hendrik van Swieten kreeg de heerlijkheid Swadenburg onder Aarlanderveen en f3600 (met interest vanaf 1644) van de erfgename van Endegeest. Hij was een zoon van Alida van der Mij, Maria's zuster. Eindelijk kreeg Beatrix van der Mij, vrouw van Mr. Gerard van Qilsteren, heer van Laerne en van der Straten en dochter van Maria's eenigen broeder Jacob, 13 morgen in Coudekerck, de Endegeester tienden te Oegstgeest en de ambachtsheerlijkheid Lombardijen op IJsselmonde.

Deze nieuwe heer en vrouwe van Endegeest zijn het geweest, die het nog bestaande kasteel omstreeks 1648 hebben bijgebouwd en zoodoende de ruimte tussehen

beide torens gevuld. Ook de poort met de zijvleugels werd door hen opgericht. De poort prijkt nog met het alliantiewapen. Zij woonden meestal in Den Haag, waar zij ook stierven en in de Grootē kerk begraven werden. Bij testament van 18 Oct. 1652 had Elisabeth dit goed vermaakt aan den oudsten zoon van hare oudste dochter, Elisabeth van Berchem, die in 1643 gehuwd was met Jr. Willem van der Ryt, heer van Woestwesel, Westdoorn, Brochum en Brecht, gesproten uit een edel Antwerpsch geslacht. Deze oudste zoon, de erfgenaam van Endegeest, was in 1646 geboren en had als petekind van de regeering van Bergen op Zoom (waar de vader drossaard was) den naam van Scheldinus ontvangen. De magistraat vereerde hem 200 gulden lijfrente en een massief gouden doos, waar in het wapen der stad gegraveerd was. 23 December 1653 werd het 9-jarig jongske door Claude de Ligne beleend en zes jaren later zien wij zijne ouders met twee dochters en nog een zoon Jacob hun intrek voor goed nemen op het huis Endegeest. Daar werd in 1660 door J. van der Merck het hierbij afgebeeld familie-stuk geschilderd, dat na den aankoop van Endegeest door Leiden aldaar werd gevonden en thans in de Lakenhal hangt. Zoo werd dan weder na 20 jaren het oude, thans vernieuwde huis bewoond en wij mogen in Willem van der Ryt wel den man zien, die de groote tapijtbehangsels, thans voor een deel in Leidens Raadhuis, op Endegeest heeft aangebracht. In 1661 werd hem hier ook zijn vijfde kind, Jan, geboren, Slechts twee jaar daarna stierf

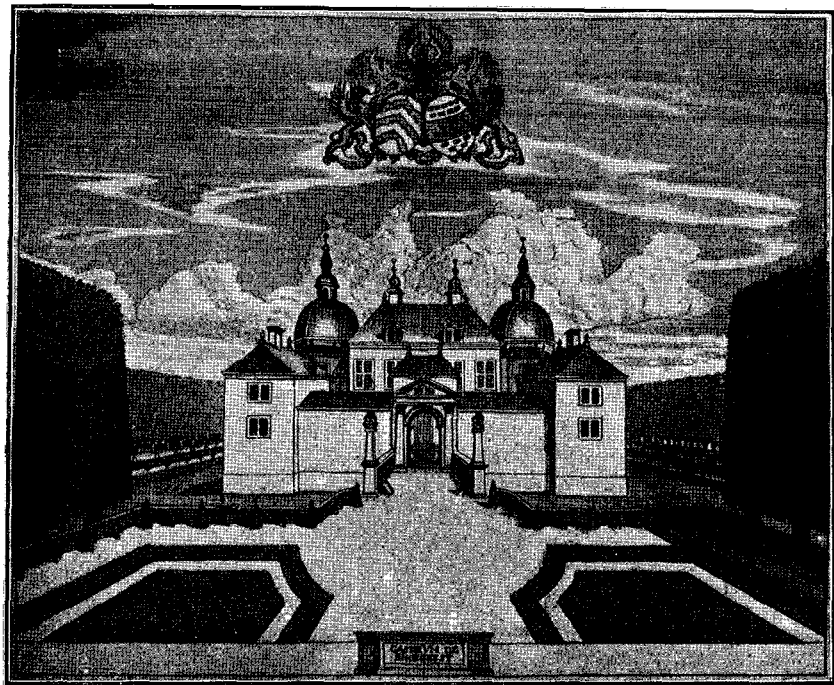

Jr. Willem van der Ryt met zijn gezin a^o 1660.
(Naar het schilderij van J. van der Merck in het Sted. Museum, Leiden).

Jr. Willem op Eodegeest in de kracht zijner jaren en werd in het praalgraf *zijn* ouders te Bergen op Zoom ter aarde besteld. De weduwe vertoefde meestal in den Haag en voor de zooveelste maal was het oude goed weder verlaten. De jeugdige eigenaar vinden wij terug in 1671, toen *hij* benoemd werd door de Staten van Utrecht als kapitein over 100 soldaten. Het volgende jaar reeds sneuvelde *hij* tegen de Franschen voor Vianen; *zijn* lijk werd naar Bergen op Zoom overgebracht en bijgezet in het graf zijner vaderen. Aan zijnen broeder Jacob kwam nu Endegeest toe en, na 6 Juni 1673 van de Staten „*veniam aetatis*” te hebben ontvangen, beleende Jacob van Wassenauer van Obdam, die de heerlijkheid Wassenauer weder had verworven, hem er mede op 1 Februari 1674. Ai heeft Jacob van der Ryt, voor zoover bekend is, nooit openbare ambten bekleed, die hem zouden gedwongen hebben, elders te *verblijven*, op Endegeest is hij nimmer gevestigd geweest. Eerst tijdelijk met zijne moeder en jongsten broeder woonachtig op het slot te Woestwesel, waar *zijn* moeder in 1674 stierf, is hij later naar den Haag gegaan, daar gehuwd met Johanna Maria Oem van Wyngaerden (die hem Wyngaerden, Ruybroek en Werkendam met de Werken aanbracht) en, na 65 jaren heer van Endegeest geweest te zijn, in den Haag gestorven, *Hij* heeft drie kinderen gehad. De zoons zijn vermoedelijk zeer jong, in elk geval ongehuwd overleden. Zijne dochter erfde dus, behalve Endegeest, zijne Brabantsche goederen en de

heerlijkheden harer moeder. Deze dochter, Catharina Jacoba, was in 1695 geboren en 29 Nov. 1722 in de Groote kerk te 's-Gravenhage gehuwd met Arent Jacob van Liere, heer van Oisterwijk, een oomzegger van Frederik van Liere, die Catharina Oem van Wyngaerden, vrouwe van Soetermeer (en zuster van Johanna Maria), tot vrouw had. Hij overleed echter binnen drie jaar na het huwelijk en eerst in 1729 hertrouwde zij met Frederik des H. R. R. graaf van Gronsfeld-Diepenbroeck-Impel, officier in Statendienst. Al die heerlijkheden van hare ouders schijnen niet zoo heel veel opbrengst te hebben gegeven, want wij vinden het inkomen harer moeder als weduwe in het jaar 1742 opgegeven voor f 6000.— en dat van haar en haren man, die bij hare moeder inwoonden voor evenveel. Doch zij hielden toch nog eene koets met 2 paarden en 5 dienstboden in den Haag.

Laat ons nu eens zien, hoe het met Endegeest in dezen tijd gegaan was. 9 Aug. 1700 had Jacob van der Ryt van zijn leenheer verlof ontvangen, naar goedkeuren over Endegeest te beschikken. Het eerste wat wij daarna van Endegeest vernemen is, dat het in 1705 verhuurd werd aan Statius Philip graaf van Bentheim, die het met zijne vrouw Johanna Sidonia van Hornes-Batenburg en een kleine hofhouding betrok. Statius, petekind der Staten-Generaal, was als kind van nog geen jaar oud in het voorjaar van 1669 hier te lande gebracht door zijne moeder Gertrud van Zelst, vrouwe van graaf Ernst Willem van Bentheim, die zich tot de

Endegeest omstreeks 1700; voorzijde {alliantiewapen : van der Ryt X Oem).
(Naar eene sepia-teekening in de prentverzamelg der gemeente Leiden).

katholieke kerk bekeerd had. De moeder, door den bisschop van Munster gevangen gehouden, had door de vlucht haar Hervormd geloof en haren zoon in dit geloof willen redden. Eerst vertoefden zij op het slot te Hengelo, doch verwisselden deze verblijfplaats spoedig voor Deventer en Den Haag. Onder de hooge protectie van zijne peeten klom Statius snel op in rang in het leger. Hij bracht het tot generaal der cavalerie. Zijne vrouw, Johanna Sidonia de Hornes, was de jongere zuster van Isabella Justina, ervrouw van Batenburg ¹⁾, gehuwd met Statius' broeder, graaf Ernst van Bentheim; deze zusters waren de laatste afstammelingen van den Protestantschen tak der Hornes. Het huwelijk van Statius was kinderloos. Tot 1730 hebben zij een deel van het jaar op Endegeest doorgebracht. Jacob van der Ryt hechtte blijkbaar zoo weinig aan Endegeest, dat hij het per advertentie in December van dat jaar in de nieuwsbladen te huur of te koop bood. Het is mij niet gebleken, dat er een huurder is komen opdagen; evenmin werd het verkocht. De generaal van Bentheim was naar Heusden vertrokken, waar hij tot gouverneur was benoemd en tot 1747 in die functie bleef. Daar adopteerde hij het petekind zijner vrouw, Amelia Isabella Sidonia, oudste dochter van den toenmaals regeerenden graaf van Bentheim, die een zoon was van Ernst en Isabella voornoemd.

¹⁾ Deze heerlijkheid is tot heden in het bezit hunner afstammelingen gebleven.

In het begin van 1739 stierf Jr. Jacob van der Rijt te 's Gravenhage en zijne dochter kreeg toen den eigendom van Endegeest. In 1723 had zij van hare moeder reeds de heerlijkheid Werkendam ontvangen, terwijl zij de heerlijkheid Oisterwijk, van haren eersten man afkomstig, in vruchtgebruik hield. Slechts kort is zij vrouwe van Endegeest geweest. 29 Januari 1744 overleed zij, tegelijk met hare moeder, die bij haar inwoonde, in Den Haag. Zij had haren man tot universeel erfgenaam gemaakt, hetgeen tot moeilijkheden schijnt geleid te hebben, daar hij pas 10 April 1747 werd verleid met Endegeest. Hij was toen reeds sedert 30 Januari hertrouwd en wel met Caroline, gravin van Bentheim, zuster van Amelia voornoemd, Den dag na hun huwelijk kwamen zij zich op Endegeest voorgoed vestigen.

In de jaren, dat het huis leeg stond, was de plaats geopend voor het publiek en men kan begrijpen, hoeveel de Leidenaars van die gelegenheid gebruik maakten, waar het den hovenier tevens vergund was de vruchten uit boomgaard en moestuin aan de bezoekers te verkoopen. Vooral in den kersentijd moet het er zeer druk zijn geweest; men kon er voor luttele stuivers, zooveel kersen eten, als men wilde, doch sorties werden niet afgegeven.

In November van datzelfde jaar kwam ook de oude huurder, Graaf van Bentheim, terug met zijne vrouw en pleegdochter. Ruim 79 jaar oud, was hij te Heusden als gouverneur afgetreden, om zijne laatste jaren op het vreedzaam Endegeest te komen doorbrengen. Vele

zijn het niet geweest, want reeds 21 Maart 1749 overleed hij er. Zijn lijk werd met groote statie per binnenjacht naar Rotterdam en vandaar per buitenjacht naar Batenburg vervoerd, en daar in den grafkelder der de Hornes bijgezet.

Was Frederik van Grondfeld's eerste huwelijk kinderloos gebleven, zijn tweede vrouw schonk hem drie kinderen, twee dochters en een zoon. Al waren zijne middelen nog niet groot (terstond na de beleening had hij voor f 8000,— hypotheek op Endegeest genomen), er werd een groote staat gevoerd en behalve een drietal staatsjuffers van zijne vrouw en zijne oudtante, de douairiere van graaf Statius, vinden wij onder de met attestatie te Oegstgeest in die dagen aangekomenen een rentmeester, een stalmeester met koetsiers, hoveniers en tal van mannelijke en vrouwelijke bedienden ¹⁾, voor het hof op Endegeest. Men kan zich voorstellen, welk eene statige optocht het was, wanneer deze hooge personages met hun gevolg des Zondags Oegstgeest's groene kerkje binnentraden om bijna alle banken van het zuidelijk transept in beslag te nemen. Daartegenover verzonk al de deftigheid van de gravin douairiere de Thoms (Boerhaave's dochter), die de hoogste banken in het Noordertransept had, in het niet.

Toen 2 Juli 1750 zijne schoonzuster Amelia met haren

¹⁾ Sommigen waren reeds vroeger bij Graaf Statius in betrekking geweest.

verren neef Maurits Casimir van Bentheim Tecklenburg Rheda zou trouwen, wenschte Frederik van Gronsfeld, dat het huwelijk op Endegeest zelf voltrokken zou worden, en ofschoon Ds. Oosterdijk daar nog al wat op tegen had, is dit toch in tegenwoordigheid van den voltalligen kerkeraad geschied. Mevrouw de Thoms-Boerhaave vond, toen hare oudste dochter met den Heere van Oostvoorn zou huwen, dat dit privilege niet alleen aan Endegeest mocht verbonden zijn, en wist het dan ook door te zetten, dat het huwelijk op gelijke wijze op Poelgeest den 28^{en} Augustus 1763 werd voltrokken. Na het huwelijk op Endegeest vertrokken de jonggetrouwen naar Duitschland; kort daarna, 16 Maart 1752, stierf de oude gravin Statius en werd ook naar Batenburg vervoerd om daar in den grafkelder harer voorvaderen te worden bijgezet ¹⁾.

Niet lang daarna zou de Heer van Endegeest zelf, ook sterven. Hij schijnt niet sterk van gezondheid geweest te zijn en nog al vaak de hulp der Leidsche medische faculteit te hebben moeten inroepen. Een der professoren, Adrianus van Royen, was een intiem vriend van hem; deze was het ook, die een troostzang ²⁾ tot de weduwe en hare kinderen richtte, toen de Heer van Endegeest, 48½ jaar oud, 6 Juni 1754

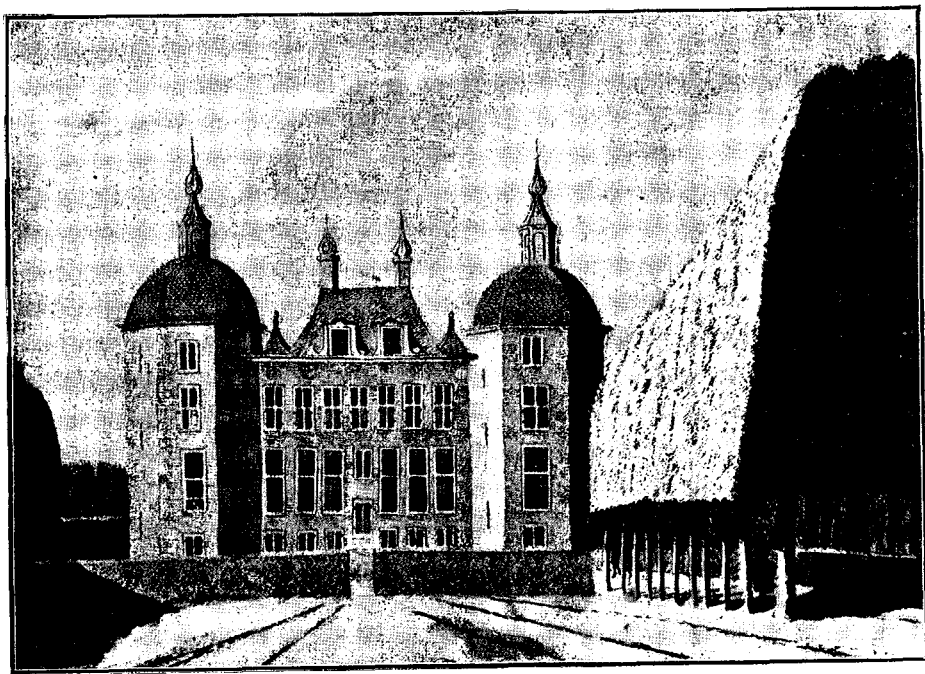
¹⁾ De rouwborden van beide echtgenooten zijn nog te Batenburg aanwezig.

²⁾ Bibl. der stad Leiden, n°. 1762.

was komen te overlijden. Ook dichtte deze het Latijnsche epitaphium, thans nog boven zijn graf te Werkendam te vinden. Een ambt heeft hij na een kortstondig officierschap niet meer bekleed. Hij was Pruisisch geheimraad, maar wat beteekende dit, buiten den titel, voor hem, die steeds na 1729 hier te lande gevestigd bleef. Aan zijnen broeder Bertram, een eierzuchtig man, die zich aan het Stadhoudelijk hof van Willem IV en Willem V eene niet onbelangrijke positie had weten te verschaffen, liet hij het jagen naar gezag en eer over, er de voorkeur aan gevende, rustig op Endegeest te leven. Reeds in 1749 had hij aan dezen Bertram zijne heerlijkheden Wyngaarden en Ruybroek verkocht en deze was vervolgens in de Hollandsche ridderschap toegelaten. Door hem is zijn oudste broeder dan ook waarschijnlijk in contact gekomen met het Stadhoudelijk hof, zoodat wij aan Frederiks eenigen zoon bij den doop op Kerstdag 1750 te Oegstgeest de namen: Willem Anna Lodewijk zien geven en als getuigen zien optreden: Prins Willem IV en de prinses Anna, zijne gemalin, 's Prinsen moeder (Maryke Meij), benevens de vorstinnen van Nassau Siegen en van Lippe Detmold, benevens de naaste bloedverwanten der ouders. Bertram is later drost van Muiden en hoofdschout van Gooiland geweest, ook gecommitteerde ter admiraliteit te Amsterdam, waar hij in 1772 stierf, zeven jaar later door zijne vrouw (eene gravin von Löwenstein) gevolgd. Eene zijner dochters, Amoena, is toen bij hare tante, de weduwe van Frederik, in huis

gekomen, tot zij aldaar 12 Augustus 1780 huwde met Walraven Robbert baron van Heeckeren-Waliën. Ook is graaf Bertram voogd over de kinderen van zijn broeder geweest, welke voogdijschap oorzaak is geweest van groote ontstemming en verwijdering tusschen de afstammelingen van beide broeders.

Ofschoon Frederik van Gronsfeld de grafkelder in het Oegstgeester kerkje bezat, heeft hij bepaald, dat hij bij zijne eerste vrouw te Werkendam moest worden begraven en daar is ook het stoffelijk overschot zijner tweede vrouw op 15 Maart 1783 ter aarde besteld; 10 dagen te voren was zij overleden. Persoonlijk was zij (en niet ten name van haren minderjarigen zoon) 11 Aug. 1755 met Endegeest beleend, zij vermaakte het aan haren zoon, die zijne beleening 30 Aug. 1784 ontving, doch zich, met zijne oudste zuster Carolina, slechts voor den zomer op Endegeest vestigde, en 's winters een huis in huur had op de Pieterskerkgracht te Leiden. Zijne jongste zuster was nog voor den dood harer moeder, n.l. 12 Nov. 1782, gehuwd met den luit.-kol. baron de Bruen van Smitsbergen. Toen haar broeder ook zijne trouwplannen kenbaar maakte, verliet zij Leiden weder en betrok Endegeest voorgoed, van April 1786—Nieuwjaar 1787. Den 4^{en} Nov. toch had haar broeder het huis met bijbehoren voor f 37000.—verkocht en de nieuwe eigenaar, Samuel Radermacher, zou het met het nieuwe jaar aanvaarden. De freule van Gronsfeld moest dus toen vertrokken zijn en vestigde zich dan ook te Lisse en

Endegeest 1789; achterzijde.

(Naar een gekleurde teekening door H. Tavenier in de prentverzameling der gemeente Leiden.)

later te IJsselstein, waar zij 3 October 1820 ongehuwd overleed.

Al is Endegeest zelf nu in andere handen overgegaan, laat ons toch even in 't kort de beide andere kinderen van Endegeest in hun levensloop nagaan. Zeker zal men hun vertrek betreurd hebben; hunne moeder, eene zeer begaafde vrouw, stond bekend wegens hare liefdadigheid en belangstelling in het ~~w~~elzijn harer dorpsgenooten. De dochter, Amelia, was zooals reeds gezegd met den overste baron de Bruen gehuwd. Haar man was afkomstig uit Gendringen, waar hij op het huis Engbergen woonde met een zoon en eene dochter, hem nagelaten door zijne eerste vrouw, eene freule van Isselmuden. Wat van den zoon geworden is kan ik niet zeggen, doch zijne heerlijkheden zijn bij zijn leven verkocht. De dochter is 27 December 1786 gehuwd met den broeder van hare stiefmoeder.

Overste de Bruen had steeds zeer met geldzorgen te kampen en moest successievelijk al zijne goederen belasten; of dit hem tot wanhoop heeft gedreven, weet ik niet, maar de overlevering zegt, dat hij zich in het voorjaar van 1789 op den Donderberg bij Gendringen van het leven heeft beroofd, de instructie achterlatende, dat hij aldaar tusschen ~~z~~ijne beide paarden begraven moest worden. Sedert dien, zou die heuvel dan de Grafberg genoemd zijn. Van zijne weduwe hooren wij verder slechts in verband met de financiële zorgen van haren zoon. Zelf heeft zij ~~ge~~ene kinderen

gehad en is 25 Januari 1823 te Anholt overleden.

Graaf Willem van Gronsfeld heeft, zooals gezegd is, 4 Nov. 1786 Endegeest overgedragen, na de hypotheek van *f* 23000. — die er (na de lossing van de door zijn vader daarop geslotene van *f* 8000.—) in 1773 op gevestigd was, vereffend te hebben. Hij ontving 1.7 December 1786 attestatie uit Oegstgeest en Leiden om te Gendringen met de voordochter zijner zuster te trouwen en zich vervolgens te 's-Hertogenbosch te vestigen. Vele jaren heeft hij daar vertoefd, zijn verblijf meestal afwisselende gedurende de zomermaanden met den Broeckhoff te Beers bij Grave, een oude fraaie havezathe, door hoog geboomte en breede grachten omringd. Daar is hem 10 Juni 1789 zijn eenig kind, Frederik Karel, geboren, die als luitenant in 1813 stierf. Na een korten tijd te Zutphen gewoond te hebben, kwam de familie niet meer in den Bosch terug, doch vestigde zich voorgoed op den Broeckhoff. Van 1811 — 1820 bekleedde hij er de waardigheid van maire en burgemeester van Beers, was sedert 28 Aug. 1814 opgenomen in de Noord-Brabantsche ridderschap met den titel van Nederlandsch graaf en ten slotte commandeur van de Duitsche Orde, balie van Utrecht. Op bijna 70-jarigen leeftijd gekomen, moest hij zijne vrouw verliezen, kort daarop zijne beide zusters. Met. zijne neven en hunne kinderen hield hij zich niet op; trouwens deze waren allen, met uitzondering van Mevrouw van Heeckeren-Walijon, in Duitschland gevestigd. Aldus geheel alleen overgebleven,

is graaf Willem van Gronsfeld-Diepenbroeck 24 Mei 1827 op zijn buitengoed te Beers overleden. Twee zijner arbeiders hebben daarvan ter secretarie kennis gegeven, want zelfs zijn rentmeester en vertrouwde, een Duitscher, Gessmann genaamd, die door zijn heer tot universeel erfgenaam ¹⁾ was gemaakt, was niet aan zijn doodsbed aanwezig. Gessman ontving den Broeckhoff, en het roerend goed door zijnen heer achtergelaten. De heerlijkheden van diens vader waren langzamerhand vervreemd, deels door Frederik zelf, deels door zijn zoon. Zoo zagen wij reeds Wyngaarden en Ruybroek overgaan in handen van Bertram van Gronsfeld in 1749, het volgend jaar verkocht Frederik de heerlijkheid Impel (sedert 1468 in de familie) aan freiherr von Sackendorff, man van zijne halfzuster, en daarop ook Millingen, Rees en Groin. Nog voor zijn dood werden ook Woestwesel, Westdoorn en Agterbroek verkocht. Eindelijk gingen ook de Werken en Werkendam in 1788 uit handen van zijn zoon over aan den baron Roest van Alkemade. Gessmann vestigde zich, na zijne erfenis in bezit genomen te hebben, spoedig in Duitschland en de Broeckhoff viel in 1845 onder des sloopers hamer.

Om nu tot Endegeest terug te keeren, zoo vinden wij maar heel weinig vermeldenswaardigs over den nieuwen heer, die er slechts enkele weken des zomers

¹⁾ Hetgeen m.i. aanwijst, dat zijn zwager de Bruen ook zonder oir overleden was.

vertoefde, om de rest van het jaar zijn Amsterdamsch huis te gaan bewonen. Hij had een buiten gehad te Maarssen aan de Vecht en daar was den koopbrief van Endegeest ook geteekend. Dit huis schijnt hij echter voor Endegeest verlaten te hebben. Of hij getrouwd was, ik. kan het u niet zeggen, en weet slechts, dat hij' 4 Juni 1748 te 's-Gravenhage was geboren tegelijk met eene zuster Cornelia. Hun vader was Johan Cornelis Radermacher, rentmeester der princelijke domeinen te 's-Gravenhage, die aldaar 12 April 1748 overleed, hunne moeder: Susanna Ignatia van Schinne uit Rotterdam.

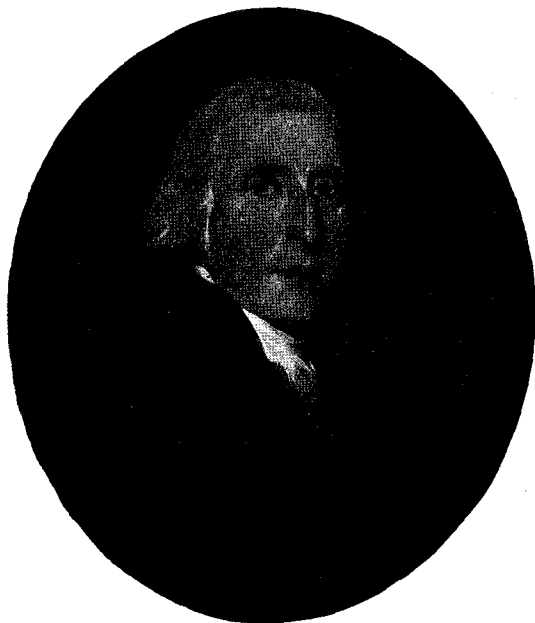
Samuel was pakhuismeester, later fiscaal, te Hougly in Bengalen geweest Lang heeft hij Endegeest niet bezeten, want 31 December 1800 werd het voor het Comité van Civiele Justitie te Oegstgeest voor f38.000 overgedragen aan Mr. D. C. Gevers, oud-secretaris van Rotterdam (sedert 1795) te 's-Gravenhage. En thans was het huis niet met de sinds eeuwen daartoe behoorende 29 morgen land verkocht, maar deze laatste waren 47 geworden. Nog 26 Oct. 1793 had Samuel Radermacher er belendend land bijgekocht, en het is wel een bewijs, hoezeer de eigendommen omtrent 1800 in waarde verminderd waren, als wij lezen dat die 18 morgen meer, die toen verkocht werden, slechts een verschil van f1000.— maakten in dan koopprijs. Tegen den zomer betrok de nieuwe eigenaar met zijne tweede vrouw, twee zoons en voorzoon hun nieuw verbluf en thans zou het oude huis nog eenmaal, gedurende bijna een

eeuw, een tijdperk van bloei tegemoet gaan. Kort na zijne komst aldaar en met de toenmaals snel wisselende staatstoestanden, kreeg hij veel invloed in zijne omgeving, werd vrederechter, commissaris-generaal van de Waterstaat en in 1814 lid van Gedeputeerde Staten, welk ambt hem tot zijn dood bleef toevertrouwd. Zijne vrouw heeft eene roep van liefdadigheid en goedheid -nagelaten, die thans nog voortleeft onder de weinige zeer ouden van dagen, die haar kennen uit de dankbare en eerbiedige woorden hunner ouders, en meer dan een hunner heeft mij verzekerd, dat de kleine marmeren sarcophaag in de oostelijke muur van het Noordertransept der Oegstgeester kerk, in geen opzicht te veel zegt, waar het opschrift luidt:

Der Vrouw van Endegeest door liefde en trouw gewijd
Haar godsvrucht, geest en deugd, zijn boven graf en tijd.

50 jaar oud stierf zij in 1823 op Endegeest. Haar man overleefde haar na een kort voor zijn dood gesloten derde huwelijk nog 16 jaren, tot het laatst toe zijn lidmaatschap der Gedeputeerden vol ijver waarnemend. Een avond in October 1839 met zijn rijtuig huiswaarts keerend verraste hem de dood onderweg en toen men, voor het kasteel aangekomen, niet begreep waarom mijnheer niet uitsteeg, vond zijn knecht hem dood, rechtopzittend in het rijtuig.

Ruim een jaar te voren had hij met zijn oud-

Jhr. Mr. D. C. Gevers v. Endegeest.
1763-1839.

M. C. Gevers van Endegeest geb. de Leeuw.
1773-1823.

(Naar de schilderijen bij douairière van Lennep geb. Deutz. v. Assendelft te 's-Gravenhage).

sten **zoon** uit het 2° **huwelijk** ¹⁾, Jhr. Mr. Daniël Theodoor Gevers een ruil van goederen tot stand gebracht. Deze laatste kreeg buiten het kasteel ruim 60 bunder land er om heen gelegen, de vader 68 bunder gelegen in Oegstgeest en Sassenheim. Beide partijen waren getaxeerd op eene waarde van ruim f56.700. Den 1^{en} Mei 1840 vestigde zich Jhr. Mr. D. Th. Gevers met **zijne echtgenoot**e op Endegeest; sedert hun **huwelijk** (1828) hadden **zij** in Den Haag en op het Huis ter Wegen, onder Sassenheim, gewoond.

Zoo er ooit een bezitter van Endegeest geweest is, wien dit goed na aan het hart lag, was het wel deze ; nergens voelde **hij** zich **zoo op zijn** gemak, als daar, en slechts door zijne vele plichten en relaties in Den Haag verbonden, verliet **hij** in het einde van het jaar voor korten tijd het hem **zoo** dierbaar **buitenverblijf**, waarvoor **hij** alles over had, om het te maken tot een echt mooi en typisch Hollandsch geheel. Ook Rijngeest was **zijn** eigendom en werd eerst door zijnen broeder, Jhr. A. L. v. Heteren Gevers, later door **zijne** schoon-zuster, Jkvr. M. Deutz van Assendelft, weduwe van den Engelschen generaal Van Tuyll (en **gewoonlijk** Lady de Tuyll genoemd) bewoond. Maar ook de andere (zuidzijde) van Endegeest werd door hem in uitgestrekte weiden, steeds door aankoop vergroot, zoodat het niet

¹⁾ De zoon uit het eerste **huwelijk** met Jkvr. Rengers had de heerlijkheid Kethel en Spaland te wachten.

Jhr. Mr. D. Th. Gevers van Endegeest.
1793—1877.

(Naar de schilderijen bij douairière van Lennep geb. Deutz v. Assendelft to 'a-Gravenhage).

J. M. Gevers van Endegeest geb. Jkvr. Deutz v. Assendelft.
1807—1896.

alleen een schoon, maar ook productief landgoed werd. Toen de stad Leiden zich van hare diverse heerlijkheden ontded, kocht hij voor f1050. — de heerlijkheid van Oegstgeest en Poelgeest, waaraan het collatierecht en een heerlijkheidsbank in de kerk verbonden waren. Zoo kwamen dan nog eenmaal en nu voor het laatst Endegeest en de heerlijkheid van Oegstgeest en Poelgeest in ééne hand.

Ook had hij Oud-Poelgeest voor korten tijd in eigendom, doch dit alleen, om het te redden van een bestemming tot kostschool en zoodra er iemand opdaagde die het ais buiten wilde bewonen, verkocht hij het terstond. Wat zoude hij wel zeggen van de bestemming van zijn Endegeest?

Over zijn werkzaam en welbesteed leven zal ik hier niet uitwijken, noch over zijn Kamerlidmaatschap, zijn voorzitterschap van die Kamer, zijn ministerschap van Buitenlandsche Zaken; en zoovele andere hooge staatsbetrekkingen meer. Wie daaromtrent meer wil weten, raadplege die uitmuntende levensbeschrijving van de hand van Prof. Buys in de Levensberichten der Maatschappij van Nederl. Letterkunde, A^o 1881 verschenen.

Maar in Gén opzicht moet ik eene uitzondering maken en wel voor zijn curatorschap onzer academie, dat hij tal van jaren bekleedde en dat hij stelde boven al zijne andere ambten en bedieningen, waarvan hij dan ook met veel moeite, kort na de schitterende feesten ter herdenking van het 300-jarig bestaan, moest afscheid

nemen. Bij die feesten zelf, heeft de krasse 82-jarige curator de academische gasten toegesproken in eene Latijnsche rede, zooals alleen zij, die eene ouderwetsche klassieke opvoeding hadden genoten, dat nog konden.

Den 27sten Juli 1877 ontsliep hij, zijne weduwe het vruchtgebruik zijner goederen nalatend.

Erfgenaam zou zijn de jeugdige kleinzoon van zijn reeds genoemden broeder, van Heteren Gevers, die toen juist zijne academische studiën zou beginnen. Het heeft niet zoo mogen zijn, dat ook deze de glansrijke periode der Geversen op Endegeest voortzette. Zijne financiële omstandigheden noopten hem het schoone goed, terstond na den dood der vruchtgebruikster te verkoopen; de stad Leiden werd de koopster ¹⁾, de erfgenaam behield de looze heerlijkheid van Oegstgeest.

Hier is het wel de plaats, om de lange annalen van het oude huis af te breken. De geschiedenis van na 1895 is den meesten mijner lezers uit eigen aanschouwing wel bekend en het is beter, om het gebied der nieuwste geschiedenis onbetreden te laten. Slechts ~~eene~~ vraag: was het verstandig, zooveel natuurschoon, in de daaraan toch reeds zoo arm geworden omgeving onzer stad, voor goed prijs te geven, al brengt Endegeest met Rijngeest samen, jaarlijks een niet onbelangrijk „batig slot” in de stadskas? En dan nog, was er geen ander terrein voor een krankzinnigengesticht te vinden in

¹⁾ voor f75.000.

deze omgeving, waar één, en wel meer dan die een, zoo zij tijdig geweten hadden, wat er gaande was, veel meer hadden gegeven, om onder hunne hoede de eervolle traditie van Endegeest, als een van Holland's schoonste bezittingen, voort te zetten? Dan was ook dat fraaie stukje land in de Groenesteegbuurt niet versnipperd en door bouwspeculanten gemaakt tot een caricatuur van een „Villa Park”, zooals men het gelukkig nergens elders vindt, dan was ten slotte Oegstgeest diezelfde landelijke, schoone gemeente gebleven, niet plotseling bezwaard met lasten, waartegenover bijna geene lusten bestaan ! Doch genoeg, aan deze nieuwe toestanden valt nooit meer iets te veranderen, het zou nutteloos napleiten worden. Maar Oegstgeest blijft toch onvergetelijk voor allen, die het kenden zooals het eens was, Endegeest erbij; en ik zelf zal steeds in dankbare herinnering houden den dag, waarop het mij vergund was, al was het nog zoo kort, dit goed oud-Hollandsch huis te mogen betreden, voor die definitieve verandering plaats greep.

Dezen zomer heb ik nog eens, onder het vriendelijk geleide van den Geneesheer-Directeur, huis en park van Endegeest terug gezien en zijne arme verpleegden gelukkig geprezen in hunne rustige, lieflijke omgeving. Toen ik mijne gedachten over het verleden van dit oord liet gaan en ze ook uitte, met een woord van spijt over die verandering, merkte mijn geleider op, dat het in onzen tijd voor buitengoederen in de nabijheid van

groote steden, toch vroeger of later was weggelegd, om hunne oorspronkelijke bestemming te verliezen en dat men het nog een troost mocht vinden, dat in dit geval tenminste nog zooveel van het park behouden kon worden voor lange, lange jaren. Ik beaamde zijne woorden, zeker; maar toch.. . . al was het de toe komst van Endegeest geweest, daarvoor was het nog steeds tijd genoeg.

BIJLEVELD.

Voorschoten, November 1908.

SLOTWOORD.

Reeds te veel cijfers en getallen heb ik in mijne bijdrage moeten opnemen. Wat m.i. gevoeglijk in den tekst kon gemist worden, voeg ik in de tabel der heeren van Endegeest en hunne geslachten, hierachter opgenomen. Waar het oud-archief van Endegeest spoorloos verdwenen is, moeten wij ons behelpen met de leenregisters van den Huize van Wassenaer, en die van Holland's grafelijkheid. Verdor bezit het Leidsch Gemeentearchief een

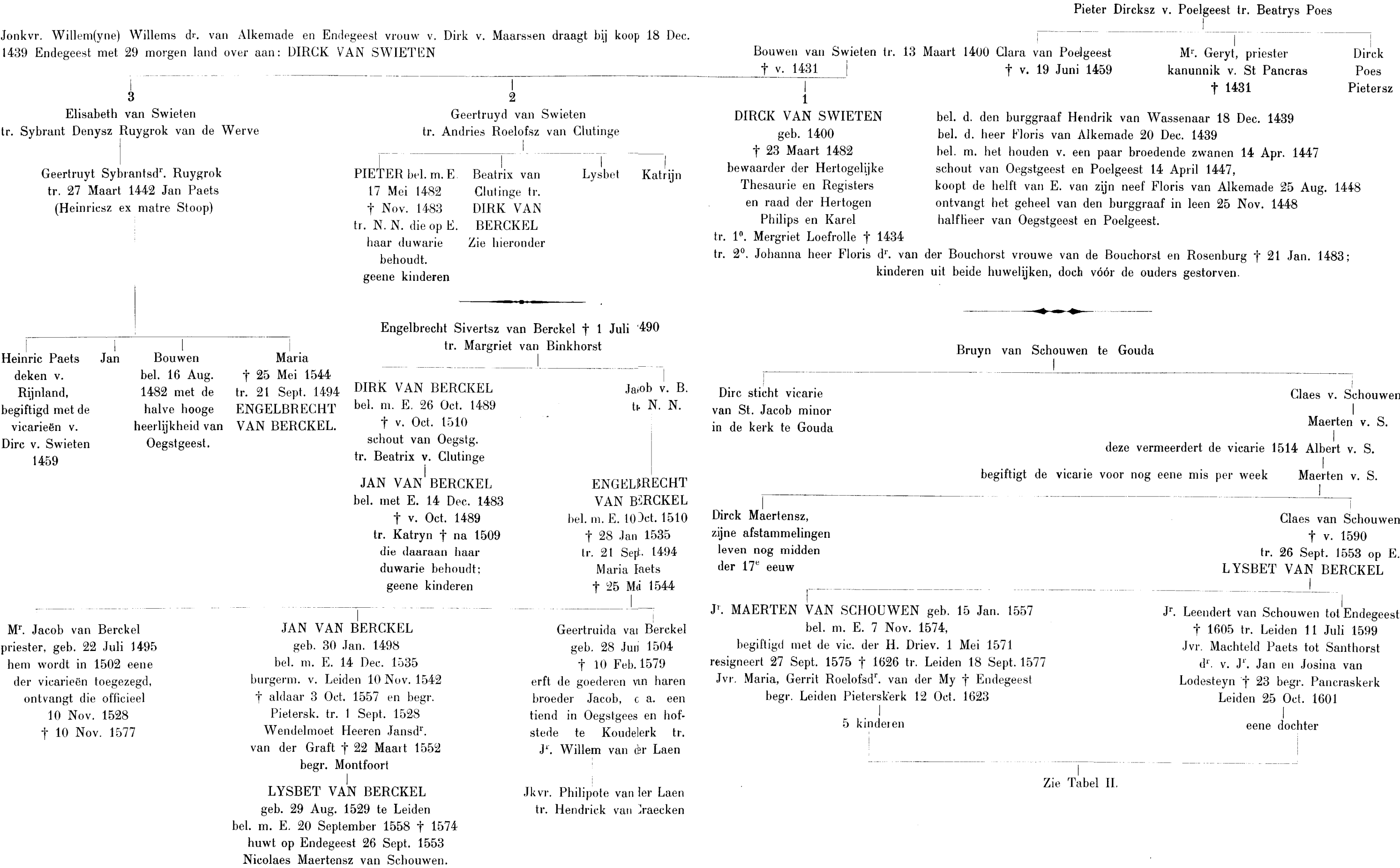
fraai perkamenten bandje, volgens titel inhoudende eene „beschrijving van Endegeest” van de hand van den bekenden Corn. v. Alkemade. Buiten enkele aardige aantekeningen leeren wij er slechts de vrij nauwkeurige copieën uit kennen van de leenbrieven en transport-acten die in mijne bijdrage kortelings vermeld staan. Sedert kort heeft genoemd archief ook in bruikleen, een foliohandschrift, dat onder den titel „Memoriën van Endegeest” in hoofdzaak dezelfde copieën bevat, doch ook veel andere, voornamelijk betreffende de vicarieën, die niet in het eerste gevonden worden. Het is een laat 18^e eeuwsch h.s., dat vermoedelijk uit de toen nog aanwezige origineelen is samengesteld op last van graaf Willem van Gronsfeld en per abuis in 1788 aan den baron Roest van Alkemade met de heerlijkheid Werken-dam overgedragen. In latere jaren heeft Mr. D. C. Gevers er de hand op weten te leggen. Deze en ook zijn zoon hebben, vooral wat den tijd van hun verblijf betreft, menige interessante pagina aan het lijkig deel toegevoegd.

Ten slotte kwijt ik mij van een aangenamen plicht, door hier openlijk mijnen dank te betuigen voor de vele gegevens, mededeelingen en belangstellende medewerking, die ik mocht ondervinden van douairière van Lennep geb. Deutz van Assendelft en haren schoonzoon Jhr. Mr. P. Teding van Berkhout, douairière Gevers van Kethel en Spaland, Burgemeester van Griet-huysen te Oegstgeest, Ds. Buurman te Batenburg en

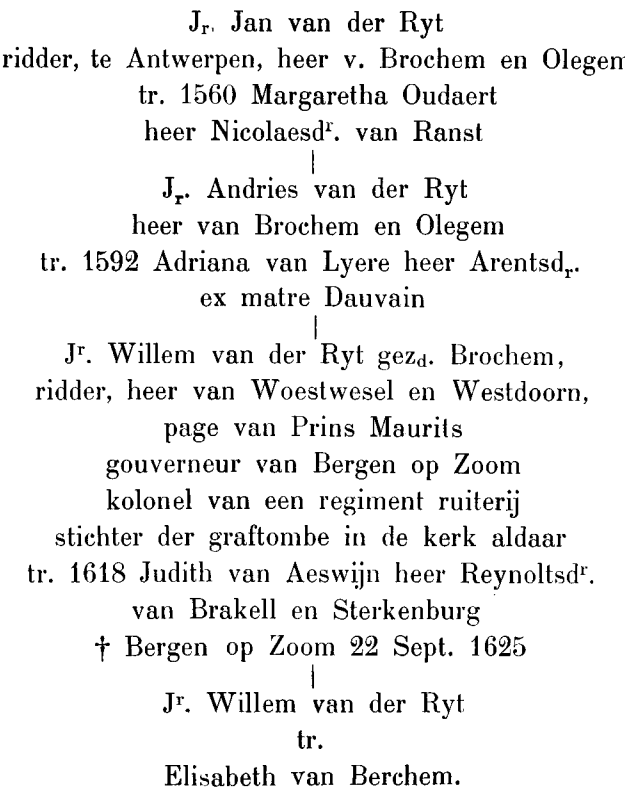
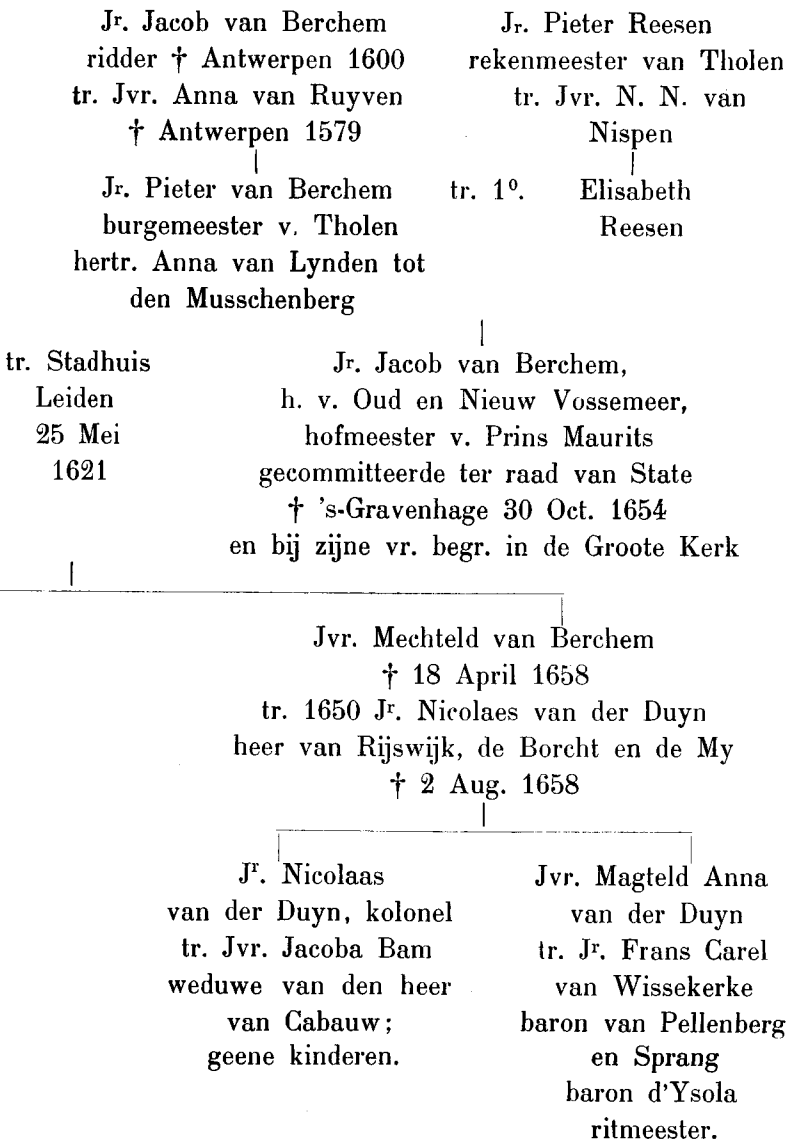
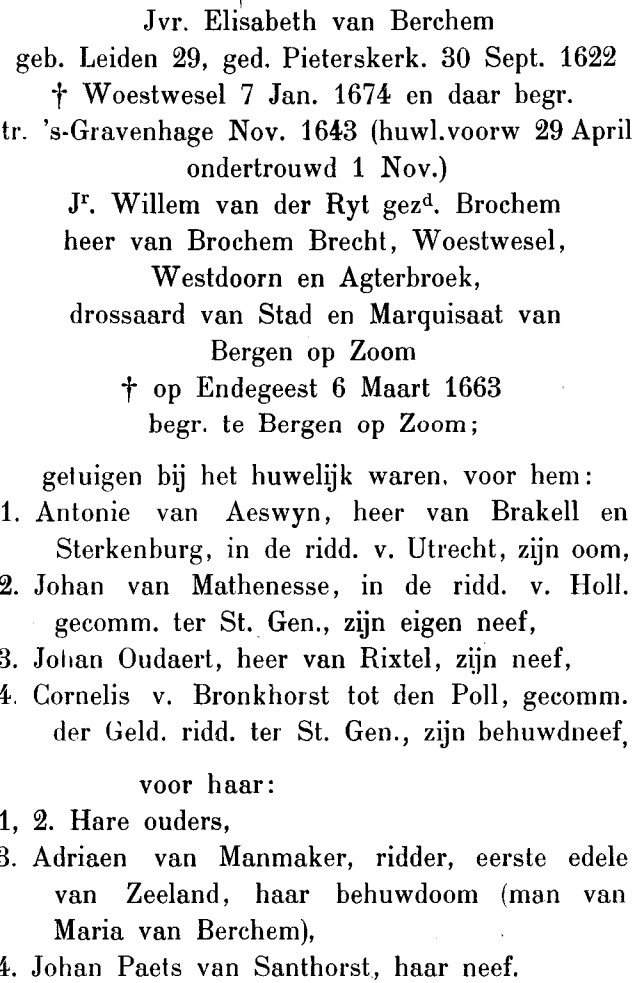
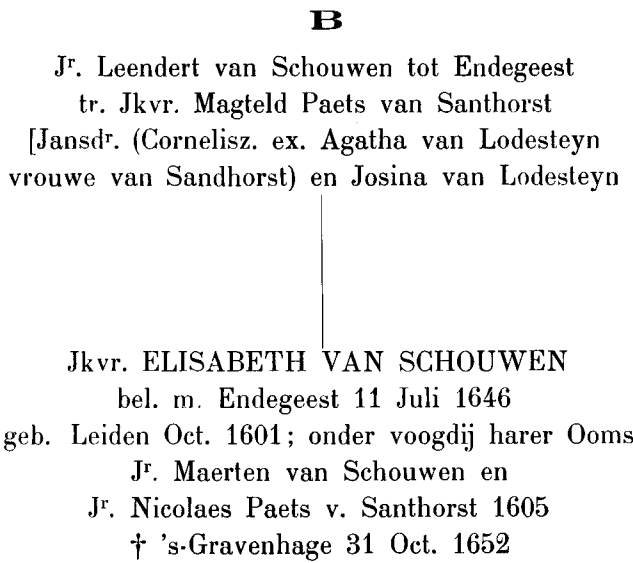
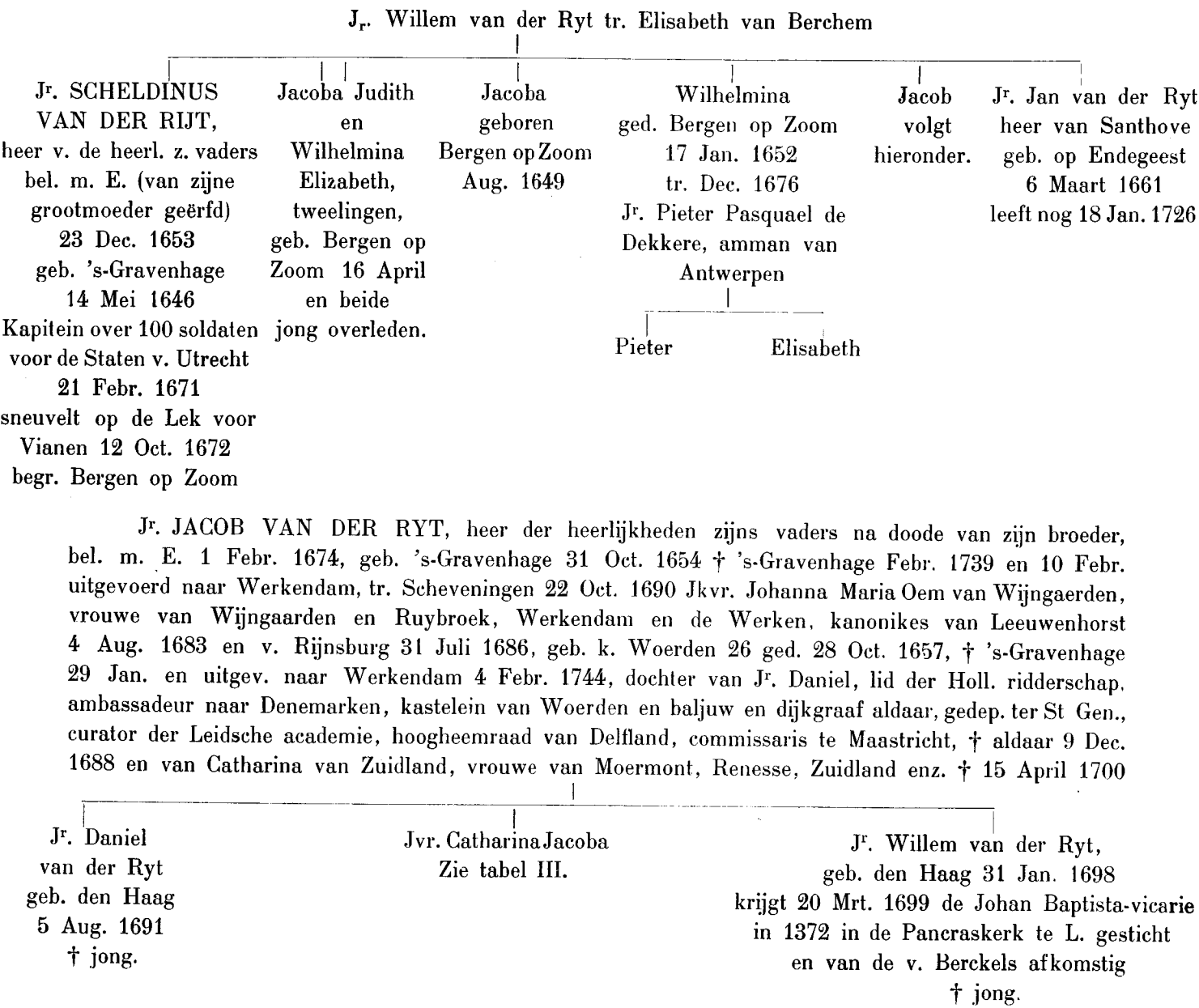
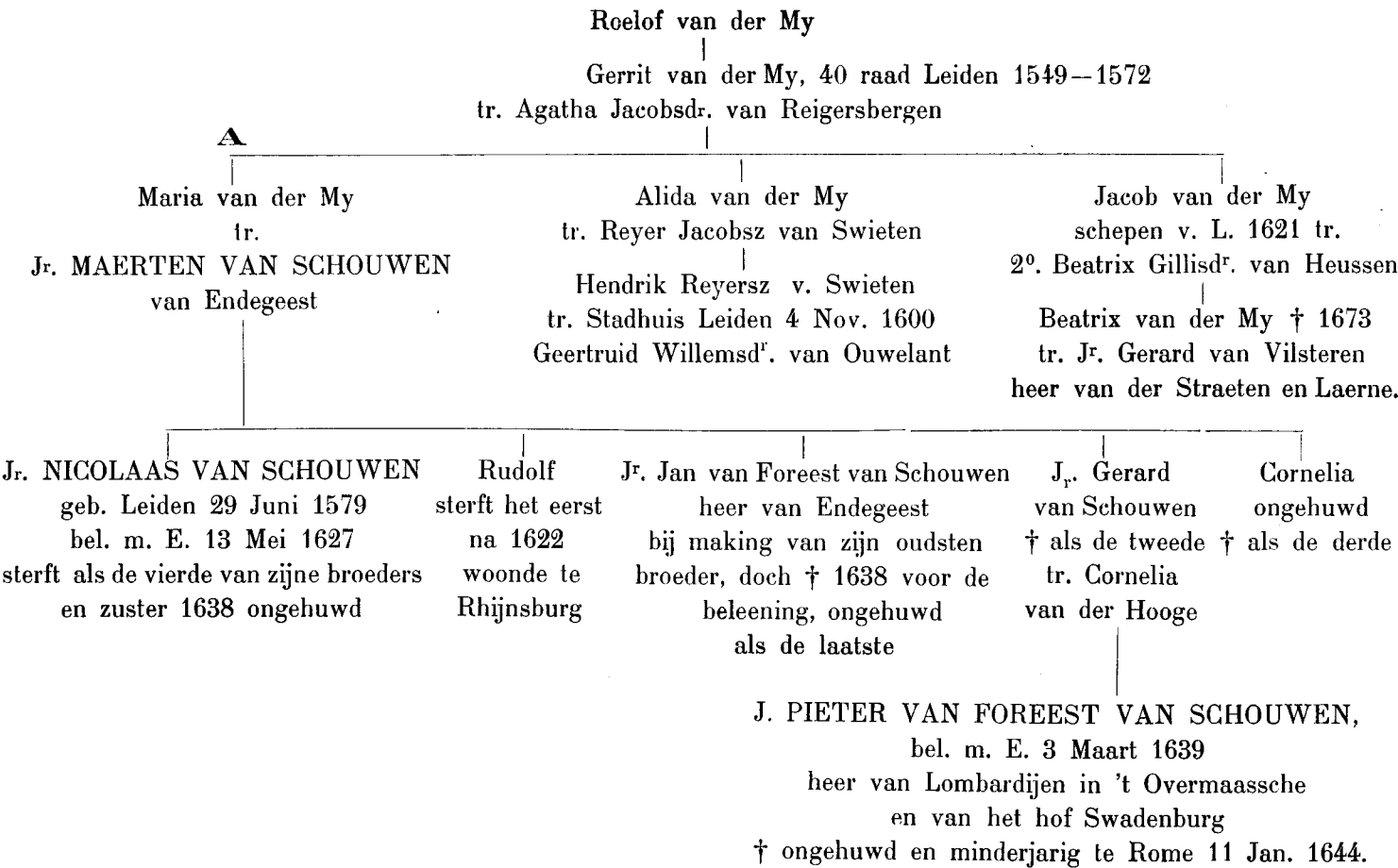
Ds. Jalink te Gendringen en ten slotte, doch geenszins het minst, aan *douairière* van Heeckeren van Waliën te Breda, die onvermoeid, allerlei gegevens omtrent het stamhuis van Gronseld Diepenbroeck, waaromtrent zoo weinig bekend was, voor mij wilde opvragen bij hare Duitsche verwanten.

TABEL I.

TABEL II.

TABEL III.

Jvr. CATHARINA JACOBA VAN DER RYT, vrouwe van Woestwesel, Westdoorn, Achterbroek, Brochem, Brecht, Wyngaarden, Ruybroek, de Werken, Werkendam en *Endegeest* (bel. daarmede 20 Juni 1740) geb. 's-Gravenhage 3 December 1695, † aldaar 29 Januari 1744 en 3 Febr. uitgevoerd naar Werkendam, tr. 1°. in de Groote Kerk te 's-Gravenhage 29 Nov. 1722 Arent Jacob baron van Liere, heer van Oosterwijk, geb. te Katwijk, op het hof aldaar en ged. 20 Sept. 1693, † Oegstgeest 19 Juni 1725 en begraven te Katwijk-binnen, zoon van Willem heer van Katwijk en Geertruid Anna barones van Wassenauer Duvencourde, tr. 2°. als vrouwe van Oosterwijk (deze heerlijkheid in vruchtgebruik hebbende) te 's-Gravenhage in de Groote Kerk 18 Sept. 1729, FREDERIK DES H. H. R. GRAAF VAN GRONSFELD DIEPENBROICK IMPEL. —

Arnold Joost reg. Graf von Bentheim Steinfurt

Ernst Wilhelm Graf v. B. geb. slot Bentheim 6 Dec. 1623 † aldaar 26 Aug. 1693, wordt R.-K. 11 Aug. 1668, tr. 22 Aug. 1661 (huwelijk nietig verklaard 8 Juni 1678)
Geertruid van Zelst Hartger'sdr. ex matre Teerink, geb. Doetinchem, gravin des H. R. R.
bij dipl. 27 Jan. 1666 † 's-Gravenhage 29 Maart 1679

2

1

Statius Philip Graf zu Bentheim
geb. Bentheim 27 April 1668 † Endegeest
22 Maart 1749

Ernst Wilhelm Graf von Bentheim Steinfurt
geb. slot Altena 18 Nov. 1661 † Steinfurt 10 Maart 1713
tr. 's-Gravenhage Walenkerk 24 April 1701
Isabelle Justine de Hornes vrouwe van Balenburg
† 3 Juli 1734

Fredericus Belgicus Carolus graaf van Bentheim Steinfurt
geb. 24 Nov. 1703 † 7 Juni 1733
tr. Francisca Charlotte gravin von Lippe Detmold
geb. 11 Nov. 1704 † 12 Juni 1738

o. | a.

Amelia Isabella Sidonia
geb. Steinfurt 1725
pleegkind v. h. oudoom
Statius
tr. op Endegeest 2 Juli 1750
Maurits Casimir graf von
Bentheim Tecklenburg
Rheda

CAROLINA FREDERICA
HENRIETTA MARIA
GRAVIN VON BENTHEIM
STEINFURT
TECKLENBURG LIMPURG,
bel. m. E. 11 Aug. 1755
geb. Steinfurt 2 Juni 1726
† Endegeest 5 Maart 1783
begraven bij haren man
15 Maart 1783

Cornelia Sidonia Louisa Frederica
des H. R. R.
gravin van Gronsfeld D.
geb. Endegeest 29,
ged. Oegstgeest 31 Dec. 1747
† ongehuwd te IJsselstein
3 October 1820.

Amelia Charlotta Philippina Sophia
des H. R. R. gravin v. Gronsfeld Diepenbroeck
geb. Endegeest 19,
ged. Leiden Pieterskerk 23 Juli 1749
† Anholt 25 Jan. 1823
tr. op Endegeest 12 Nov. 1782
Wilhelm Bernard baron de Bruen van Engbergen
en de Wilt, geb. h. Engbergen † aldaar 1789
weduwnaar van Geertr. Agnes barones
van Isselmuden.

WILLEM ANNA LODEWIJK
DES H. R. R. GRAAF
(na 28 Aug. 1814) Ned. graaf
VAN GRONSFELD
DIEPENBROICK IMPEL.

Heinrich van Diepenbroeck Impel tr. 1468 Sara von Gronsfeld vrouwe van Impel

Rutger van Diepenbroeck Impel tr. 1514 Hadewy van Lintelo

Heinrich van Diepenbroeck Impel † 1577 tr. 1543 Elisabeth van Meverden † 1575

Johann van Diepenbroeck Impel † 1599 tr. 1578 Johanna Walravensdr. van Gent † 1597

Heinrich von Diepenbroeck Impel 1585—1636 tr. 1617 Gertrud von Diepenbroeck zu Bolderen † 1636

Johann Hermann des H. R. R. vrijheer (Praag 5 Oct. 1652) von Diepenbroeck Impel 1620—1695, tr. 1649
Sibilla Christina des H. R. R. freiin von Oy 1623—1664

Johann Bertram Arnold des H. R. R. graaf (Weenen 22 Juli 1719) van Gronsfeld Diepenbroeck Impel 1657—1720
landdrost van Cleve, tr. 4°. Berlijn 3 Nov. 1704 Maria Wilhelmina Charlotta des H. R. R.
gravin von Wartensleben 1683—1742, opperhofmeesteres aan het hof te Ansbach

→ FREDERIK DES H. R. R.
GRAAF VAN GRONSFELD-
DIEPENBROICK IMPEL,
heer van Impel, Rees Millingen en Groin
geb. op het slot Impel 6 Dec. 1705
† op Endegeest 6 Juni 1754
bel. m. E. 10 April 1747
erft de andere heerlijkheden zijner vrouw,
Officier in Statendienst
Pruisisch geheimraad
en ridder der orde „Fidélité”.
Is begraven te Werkendam
bij zijne eerste vrouw 17 Juni 1754
tr. 2°. Heusden 30 Jan. 1747.

Lodewijk
Herman des
H. R. R.
graaf von
Gronsfeld
Diepenbroeck
geb. slot Impel
leeft
nog 1750.

Bertram Philip Sigismund Albrecht des H. R. R.
graaf van Gronsfeld Diepenbroeck Impel
geb. slot Impel 19 Nov. 1715
† Amsterdam 14 Nov. 1772
heer van Wyngaarden en Ruybroek
bij koop van zijn broeder 10 Juni 1749,
beschreven in de Hollandsche ridd. 23 d. a. v.,
gezant der Staten in Pruisen 1747—1759
drossaard v. Muiden en dijkgraaf v. Naarden en Gooiland,
hoofdschout van Weesp 1 Juli 1760
gecommitt. ter adm. v. Amsterdam 25 Juli 1761,
super-intendant der Rijnsburgsche abdij 31 Oct. 1766
tr. 's-Gravenhage in de Groote Kerk 19 Sept. 1751
Amoena Sophia Frederica des H. R. R.
gravin von Löwenstein Wertheim Virneburg Limpurg
geb. 23 Mei 1718 † 6 Maart 1779
dr. van graaf Heinrich Friederich en Amoena Sophia
Frederica Schenkin zu Limpurg Sontheim

Charles Anne
Frederic des
H. R. R., graaf
v. Gronsfeld D.
1753—1780.

Amoena Sophia Frederica
geb. Berlijn 25, ged. Walenkerk
27 Nov. 1754
† Zutphen 11 Jan. 1832
tr. Endegeest 13 Aug. 1780
Walraven Robbert
baron van Heeckeren Waliën
geb. Zutphen 12 Juli 1759
generaal-majoor, kamerheer
† Zutphen, 21 Sept. 1833
waaruit de baronnen
van Heeckeren Waliën.

Louise Marie
Anne
Chrétienne
Sophie
1755—1803
tr. 1775
G. W. A. D.
Graf v. Münster
Meinhövel
1751—1801
gescheiden
1779.

Johan Bertram Arnold Sophus
des H. R. R.
graaf van Gronsfeld Diepenbroeck
Impel Limpurg
majoor in Keurpaltzen dienst
ridder D. orde, 1756—1805
tr. 1791 Maria Carolina Frederica
des H. R. R.
vorstin von Löwenstein Wertheim
Freudenberg
hieruit de Deutsche tak
Gronsf. Diepenbr. Impel Limpurg
die nu door twee weduwen
geb. Gr. D. I. L.
nog vertegenwoordigd is.

Friedrich
August
Jacques
Sigismund
geb. 1758.

Zie voor deze beide, verder Tabel IV.

TABEL IV.

de Bruen
×
van Erp
de Bruen × van Brakell
de Bruin × Rohr

van Brakell
×
van Laer
de Bruin × Rohr

Rohr
×
Perlins
Rohr × van der Capellen
de Bruin × Rohr

van der Capellen
×
Bliheim
Rohr × van der Capellen

van Galen
×
Resselmond
van Galen × van Eickel
van Galen × van Sevenaer

van Eickel
×
Riethorn
van Eickel × van Sevenaer

van Sevenaer
×
Riethorn
van Sevenaer × Smulling
van Galen × van Sevenaer

Smulling
×
de Kortere
van Galen × van Sevenaer

Wilhelm Borchard baron de Bruen, heer van Engbergen
en de Wilt en 30 Jan. 1721 van Ruysen
† Engbergen 7 Juli 1735, oud 65 jaar
kolonel der inf. en oudste dir. der fortificaties d. Ver. Ned.

tr.

Clara Agnes Tugentreich barones van Galen
† Engbergen 15 April 1750
oud 67 jaar

Willem Bernard baron de Bruen van Engbergen, de Wilt en Ruysen, bel. met het laatste 16 Mei 1736, minderjarig, en meerderjarig geworden, vernieuwd 26 Maart 1750, luitenant-kolonel, tr. 1°. Arnhem 30 Aug. 1751 Geertruid Agnes barones van Isselmuden d^r. van Rudolf Gerlach en Jeanette barones van Essen tot Schaffelaer, tr. 2°. op Endegeest 12 Nov. 1782 A. C. P. S. des H. R. R. gravin van Gronsfeld Diepenbroek.

Uit 1ste

huwelijk

Willem Borchard baron de Bruen
verkoopt de familiegoederen
15 Juni 1804

Johanna Clara barones de Bruen van Engbergen
geb. op Engbergen (Gendringen) 12 Aug. 1753
† h. Broeckhoff onder Beers 29 Maart 1819
tr. Gendringen 27 Dec. 1786
WILLEM ANNA LODEWIJK DES H. R. R. GRAAF
(sedert 28 Aug. 1814 Nederl. graaf)
VAN GRONSFELD DIEPENBROICK IMPEL
geb. op Endegeest 20 Dec. 1750
† h. Broeckhoff te Beers 24 Mei 1827
bel. m. Endegeest 30 Aug. 1784
verkoopt het 4 Nov. 1786 aan Samuel Radermacher;
heer van de Werken en Werkendam tot 1788,
lid der Noord-Brabantsche ridderschap
commandeur der Duitsche Orde

Frederik Karel des H. R. R. graaf van Gronsfeld Diepenbroick Impel, geb. op den huize Broeckhoff 10 Juni 1789, ged. 19 Juni, † Maart 1813, luitenant.

SAMUEL RADERMACHER, geb. (posthumus) te 's-Gravenhage 4 Juni 1748, als tweeling met eene zuster Cornelia, als kinderen van den rentmeester der prinselijke domeinen Johan Cornelis en Susanna Ignatia van Schinne, was pakhuismeester en fiscaal te Hougly in Bengalen, werd 4 Nov. 1786 met E. bel. met 29 morgen en verkocht het 31 Dec. 1800 met 47 morgen aan Mr. D. C. GEVERS.

Abraham Gevers tr. Catharina Wilhelmina van der Staal vrouwe van Kethel en Spaland

Jhr. (31 Dec. 1827) Mr. DIRK CORNELIS GEVERS, schepen van Schieland, secretaris van Rotterdam, tot 1795, koopt Endegeest 31 Dec. 1800, erft Kethel en Spaland van zijne moeder, vrederechter te Oegstgeest, geb. Rotterdam 23, ged. 30 Jan. 1763 † bij Endegeest 29 Oct. 1839, tr. 1°. 's-Gravenhage 13 April 1788 Maria Benudina Helena barones Rengers. geb. 's-Gravenhage en ged. in de Kloosterkerk 10 Mei 1761 † Rotterdam 21 Mei 1789, dochter van baron Hans Willem en Anna Henrietta Helena de Beaufort; tr. 2°. Utrecht 25 Nov. 1792 Maria Catharina de Leeuw, geb. Utrecht 15 Mei 1773 † op Endegeest 10 Nov. 1823, d^r. van Daniel Cornelis en Johanna Clasina Jacoba Geldsack; tr. 3°. Oegstgeest 13 Mei 1835 Jannetje Schaay, geb. Rotterdam 29 April en ged. 12 Mei 1799 † h. Welgelegen bij Oegstgeest 21 Juli 1852, d^r. van Dirk en Jannetje van der Saag

1ste huwelijk

2de huwelijk

Jhr. Marinus Benudinus Helenus
Wilhelm Gevers
heer van Kethel en Spaland
geb. Rotterdam 13
en ged. 29 Mei 1789
lid ridderschap van Holland
president Algemeene Rekenkamer
† h. Werve, Rijswijk 26 Juli 1873
tr. 's-Gravenhage 25 Jan. 1815
Jkvr. Johanna Cornelia Mollerus
geb. 's-Gravenhage 25 Jan. 1792
† h. Werve
3 Juli 1844
dochter van Mr. Johan Hendrik
baron Mollerus van Westkerke
en Mellina Anna
Alberda van Ekenstein
4 jong overl.
Jkvr. Mellina Johanna Henriette
Benudina Gevers
vrouwe van Kethel en Spaland
geb. h. Werve 27 Maart 1829
† aldaar 22 Jan. 1888
tr. 's-Gravenhage 26 Sept. 1849
Willem Anne baron v. Pallandt
geb. h. ter Leede bij Sassenheim
14 Juni. 1816
† h. Werve 14 Dec. 1891
kamerheer in buitengew. dienst
zoon van baron Gijsbert Jan
Anne Adolph
en Cornelia Martina van der Goes.

Jhr. Mr. DANIEL THEODOOR
GEVERS
heer van Endegeest
(bij ruil van land met zijn vader
5 Sept. 1838)
heer van Oegstgeest
1850 bij koop van de stad Leiden
geb. Rotterdam 25 Aug. 1793
† op Endegeest 27 Juli 1877
tr. Amsterdam 28 Mei 1828
Jkvr. Johanna Margaretha Deutz
van Assendelft
geb. aldaar 6 Oct. 1807
† 's-Gravenhage 18 Maart 1895
d^r. van Jhr. Mr. Andriess Adolph
en Jacoba Margaretha Maria
Boreel.

Hij was commies van Staat,
lid en voorzitter Tweede Kamer,
Minister v. Buitenlandsche Zaken,
Staatsraad i. b. d., hoogheemraad
v. Rijnland, curator der Leidsche
universiteit.

Jhr. Mr. Adriaan Leonard van Heteren Gevers
geb. Rotterdam 19 Aug., ged. 7 Sept. 1794
lid Gedep. Staten
† 's-Gravenhage 22 Juni 1866
tr. aldaar 18 Sept. 1822
Anna Maria barones Sirtema van Grovestins
geb. Rotterdam 25 Jan. 1802
† 's-Gravenhage 8 Jan. 1869
dochter van baron Douwe Theodore en
Adriana Maria Groeninx v. Zoelen

Jhr. Mr. Dirk Adolphe
Gevers
geb. Endegeest
25 Juli 1823
† Bandoeng
29 Sept. 1859
tr. Batavia 12 Dec. 1857
Rosine Caroline
Gerardine Coster
geb. Amsterdam
9 Febr. 1831
† Soerabaja
23 April 1860
d^r. van Mr. Jan
Gotfried 'en Caroline
Jeanne du Puy
Jhr. LEONARD
ADRIEN CHARLES
GEVERS
erft Endegeest,
verkoopt het aan de
stad Leiden 1896
heer van Oegstgeest
geb. Bandoeng
13 Oct. 1858
woont te Buitenzorg.

Jhr. Mr.
Karel
Adriaan
Theodore
Gevers
geb.
Endegeest
10 Juni 1825
† 's Gravenh.
ongehuwd
30 Juni 1873.

Jhr. Lodewijk
Alfred
August
Gevers
geb. 's-Gra-
venhage
16 Aug 1828
† aldaar
1 Nov. 1887
ongehuwd.

Goede voorgangers van de Juridische faculteit.

Welverdiend is de goede naam, waarin de Leidsche Hoogeschool zich op het gebied der rechtswetenschap mag verheugen, en groot is het aantal beroemde rechtsgeleerden, wier naam aan de Academie verbonden is, Doch ook in een tijd, lang voordat er van een Hoogeschool gedroomd werd, stond Leiden op juridisch gebied hoog in aanzien, gelijk uit het volgende zal blijken.

In de middeleeuwen was de rechtspraak in handen van leeken. Elke stad had haar schepenen, die uit de burgerij gekozen werden en in de dorpen spande de schout met azing en geburen of elders met schepenen zijn vierschaar. De eenvoudiger rechtsverhoudingen maakten het gemakkelijk om zonder juridische opleiding als rechters op te treden en de praktische blik van onze voorouders stelde hen in staat om de rechterlijke

beslissing te vinden, die voor elk geval de meest gewenschte scheen. Soms tijds echter waren de zaken te verward of was de rechtskwestie te ingewikkeld om een besluit te nemen en dan werd de hulp ingeroepen van eene andere schepenbank, die soms tijds door de privileges zelf was aangewezen of die wegens het hoog aanzien, waarin die stond, hiertoe werd uitgekozen. Wanneer de leden van het gerecht aldus, als zij „de saak ofte questie niet vroet en waren”, of als zij inzien „dat sijt niet vroet en sijn”, naar een ander gerecht gaan om een bindend advies en verklaring over de hen voorgelegde moeilijke rechtskwesties in te winnen, wordt dit in het middelnederlandsch gewoonlijk „hofvaart” genoemd, De kosten van een dergelijke hofvaart kwamen ten laste van die partij, welke ten slotte in het ongelijk werd gesteld.

Soms werd, gelijk wij reeds vermeldden, de stad voorgeschreven, waarheen men ter hofvaart moest gaan. Zoo werd Amsterdam in 1355 aangewezen voor Naarden, Deventer in 1298 voor Vreeland, Leiden in 1355 voor Weesp, om slechts enkele voorbeelden te noemen. Ook geheele landstreken werden naar één stad verwezen, zooals Amstelland in 1387-1388 naar Amsterdam en Rijnland naar baljuw en welgeboren mannen ter vier-schaar van Rijnland te Leiden ¹⁾.

¹⁾ Volgens prof. Fruin ging ook Woerden ter hofvaart te **Leiden**, als een hoofd van Rijnland.

Deze aanwijzing van een bepaalde bank berustte veelal op het feit, dat aan het recht dier stad dat van de andere plaats was ontleend (zoogenaamd moederrecht). Daarnevens bleef echter, waar geen bepaalde plaats voor hofvaart was aangewezen, de keuze vrij, hetwelk ook zelfs niet geheel was uitgesloten, waar de plaats voor hofvaart was voorgeschreven, daar hierbij somtijds eenige speling was gelaten. Zoo bepaalt het reeds aangehaalde privilege van Naarden de hofvaart „tot Amsterdamme, of elders binnen onsen lande”, en van Weesp „tot Leyden oft daer sijs beste wijs mogen worden binnen onsen lande”. Waar de keuze vrij stond levert het kiezen van een bepaalde stad het bewijs, dat het gerecht aldaar als zeer kundig bekend stond, en waar wij nu in Leiden meermalen andere gerechten ter hofvaart zien gaan, ook van verder afgelegen plaatsen, is hiermede het bewijs geleverd van het hooge aanzien, waarin het Leidsche gerecht zich toen mocht verheugen.

De voorbeelden leveren ons de oude stadsrekeningen, waarin uitvoerig elke post van uitgaaf wordt omschreven, en waarin wij dus ook geregeld melding gemaakt vinden van de vereeringen in wijn, die toen van stadswege aan de bezoekers werden geschonken. In de jaren 1413-1425, waarover ik eenige aantekeningen verzamelde, vond ik vereeringen in wijn aan schepenen uit de navolgende plaatsen: Alkmaar (eens), Den Briel (eens), Delft (driemaal), Gouda (zevenmaal), Haarlem (eens), Naarden (eens) en Rotterdam (tweemaal). Niet alle posten

behoeven op een hofvaart te Leiden te slaan, daar ook aan vreemde schepenen, die om andere redenen Leiden doortrokken, wij kan geschonken zijn, doch voor de meeste gevallen is het bewijs te leveren uit de verdere omschrijving in de rekeningen. Zoo vertoeft het gerecht van Alkmaar in 1413 „also si om een vonnesse hier quamen” en vinden wij dat van Delft in hetzelfde jaar hier „om raet van vonnissen”. Van Gouda zien wij het gerecht in 1413, 1420, 1424 en 1425 alhier „om” of „mit een vonnesse”, evenals van Naarden in 1413 en Rotterdam in 1413 en 1424. Bij de bezoeken van het gerecht van Den Briel in 1420 en 1425, van Haarlem in dezelfde jaren en van Delft in 1424 en 1425 wordt de reden van het bezoek niet nader vermeld.

Merkwaardig is het, dat in die jaren van geen bezoek van het gerecht uit Weesp wordt gewag gemaakt, terwijl wij toch op grond van het privilege van 1355 dit college in de eerste plaats hier verwacht zouden hebben. Hierbij dient er echter aan gedacht te worden, dat een dergelijke hofvaart alleen noodig was, wanneer er moeilijke rechtsvragen te beslissen vielen, die mogelijk in dien tijd te Weesp niet zijn voorgekomen. Ook liet het privilege vrijheid om ook een andere stad voor de hofvaart te kiezen en kan Weesp b.v. naar het dichter bijgelegen Amsterdam zijn gegaan, evenals Naarden naar Leiden kwam, ofschoon Amsterdam bij voorkeur als plaats voor de hofvaart was aangewezen.

Wanneer omgekeerd te Leiden de beslissing aan het

gerecht te moeilijk viel, werd door het Leidsche gerecht geen hofvaart naar een ander gelijkstaand gerecht gehouden, maar werd het advies gevraagd van het Hof van Holland te 's-Gravenhage. Men vindt hiervan twee voorbeelden in de door Prof. Dr. P. J. Blok uitgegeven „Leidsche Rechtsbronnen in de Middeleeuwen” ('s-Gravenhage, 1884) bl. 141 n°. 81 en bl. 293 n°. 386. In het eerste geval, dat ontleend is aan het oudste kenningboek van Leiden fol. 129^a, zien wij het advies inwinnen van Heer Gerijt van Poelgeest, die de beslissing van „den raet” (lid van het hof) mededeelt, die waarschijnlijk de betrokken rechtsvraag, — hier de al of niet tijnsplijchtigheid van een land, — aan het oordeel van het Hof van Holland had onderworpen. In het tweede voorbeeld, dat uit het eind der 15^e eeuw dateert, antwoordt het Hof van Holland op een vonnis, dat toegezonden was „omme te hobben verclaringe”. Het betrof hier een „twy vonnisse”, dat wil zeggen een vonnis waarbij de schepenen bij hun oordeel niet eensgezind waren.

J. C. OVERVOORDE.

Arme studenten Anno 1600.

Onder de vele plichten, oudtijds den Rector magnificus onzer Hoogeschool opgelegd (en naast velerlei lusten waren de lasten niet weinige), behoorde ook het ondersteunen van behoeftige geleerden en arme studenten, vooral van hen, die uit den vreemde kwamen en teerkost en reispenning behoefden. Curatoren stelden daarvoor jaarlijks eene som tot des Rectors beschikking, waarvan hij boek te houden en voorts verantwoording te doen had.

Niet lang geleden vond ik onder andere papieren de lijst waarop prof. Johannes Heurnius deze giften opteekende. Van Heurn, ten jare 1543 geboren, werd in 1581 hoogleeraar in de geneeskunde aan deze Hoogeschool, aan den bloei waarvan hij door zijn voortreffelijk onderwijs en door zijne boeken, die ook naar den vorm zeer worden geroemd (ik denk aan zijnen commentaar op Hippocrates) in hooge mate heeft medegewerkt. Hij

was de arts van Willem 1, later van Maurits, van den prins van Chimay e. a.; hij heeft een aantal leerlingen van naam gevormd; en onder zijne vrienden telde hij Dousa, Holmann, Junius, Donellus, Bronkhorst, Scaliger en vele anderen. Hij was zesmaal rector in 1583, 1584, 1552, 1593, (want men kon toen het rectoraat een paar jaar achtereen bekleeden), in 1599 bij den dood van Bontius en in 1600, uit welk jaar wij de genoemde lijst over hebben. Het jaar daarna, den elfden Augustus 1601, is de uitnemende man aan een pijnlijke kwaal, waaromtrent zijn biograaf ons uitvoerig inlicht, gestorven, tot den einde de omstanders blijmoedig toesprekend.

Wij laten de lijst hier naar het origineel volgen en veroorloven ons in een noot soms eene (misschien onnoodige) toelichting.

16 19/2 01.

Anno 1600 gegeven om goetswille ¹⁾
aan de arme Studenten
van J. Heurnio Rectore.

februarii den 19. Een arm Schots student dye cranck

was om goetswil gegeven . . — 15 st.

Noch een Schoto — 10 st.

1 gl. 5 st.

¹⁾ Om Godswil.

		1 gl. 5 st.
In Martio.	Een arm Duits student geheten Alexander Segetus ¹⁾ gegeven . . .	— 12 st.
	Een arme schoolmr.	— 10 st.
Den 11 April.	Een arme Schots student geheten Robertus Junius	- - 16 st.
Den 18 Mai.	Gegeven aan een geleert man ge- naemt Cassedemier die doceerde Gallicam linguam ende nu verarmt was ²⁾	2 gl. 5 st.
Den 29 Mai.	Gegeven aen een Duitsche student	— 18 st.
30 Mai.	Een Switsersche predicant, die hier int Leger gepredikt had ende via- ticum begeerde	— 18 st.
		7 gl. 4 st.

¹⁾ In 1589 liet zich inschrijven Thomas Segetus, in 1625 wederom een Thomas Segetns, beiden Schotten, deze Alexander heet een Duitsch student, wat mogelijk is: maar de rector kan zich ook in de nationaliteit hebben vergist. Hij staat niet in het album.

²⁾ Het doceeren van de Fransche taal werd slecht betaald. In Franeker had men ten **jare 1754** een boogleeraar in die taal, **Jacques Garçin**, die **f200.**— verdiende. Het is waar, dat hij ook Waalsch predikant was. In 1556 bezat Leiden een Fransehen meester, Pierre de Thonrisfour, op 6 gl. jaarlijks, wat de ouders nog te veel vonden.

7 gl. 4 st.

Den 11 Julii. Christophoro Nenningio Mysniaco

poetae exulanti ¹⁾ 1 gl. ~~---~~

Den 13 Julii. Een ander Duitsche student gegeven. -- 12 st.

Een schoolmr. ~~---~~ 10 st.

Den 23 Julii. Aen twee Duitsche studenten dye

hier quame om te studeren ende

waaren bij Berch van de Spaenjerde

afgeset ²⁾ 11 st.

Den 16 Julii. Een vereeringe gedaen van 4 stoopen

Rijnsche wijn aen den doctori juris

Bartholdo' Kichlero, die van Ros-

tock gecommen was om dese uni-

versiteit te besien ³⁾ 6 gl. 8 st.

16 gl. 5 st.

¹⁾ D.i. aan C. N. uit Meissen, een verbannen dichter.

²⁾ In het jaar 1598 hadden de Spaansche troepen onder Mendoza het Kleefsche land en het hertogdom Berg **afge-loopen** en deerlijk verwoest. Het was toen, dat Ulrich, graaf von Dann, op zijn slot **Bruch** verraderlijk werd vermoord, wat door Van Lennep in *De Pleegzoon*, hoofdst. 3-5 wordt verhaald. „Afzetten” is berooven. In deze jaren strooiten Spaansche troepen nog voortdurend de streek af, zoodat wij ook kunnen denken aan Rijnsberg of 's-Heerenberg.

³⁾ Eene vroolijke afwisseling tusschen al deze droevige posten: de rector had ook de eer der **hoogeschool** op te houden tegenover welkome bezoekers. Het bedrag, $\frac{1}{3}$ van de **gansche** som, is vergeleken bij de kleine giften, hoog genoeg.

	16 gl. 5 st.
Den 1 Augusti. Een arm student gegeven. .	— 12 st.
Den 8 Augusti. Voor een packet brieven gesonden ad academiam et rectoren] daer in waren Apologiae quaedam Arria- norum ¹⁾ , den brenger. . . ,	— 5 st.
Den 13 Augusti. Vier Duitsche studenten van de welken sommigen waren van Wenen ende de ander uit het graafschap van NassauwediebijBerchafgeset waaren	1 gl. —
Den 27 Novembris. Een arme jode die hier de studenten Hebrews geleert hadde . . .	1 gl. —
Den 30 Novembris. Een arm stud.	— 5 st.
Den 2 Decembris. Studioso theologiae die een wonder- baerlike gebostinge ²⁾ droech . . .	1 gl. —
Den 6 Decembris. Balthasaro Reimanno s. s. theol. baccalaureo ³⁾	1 gl. —
	21 gl. 7 st.

¹⁾ Schriften ter verdediging van de Arianen, met wie gewoonlijk Socinianen bedoeld worden.

²⁾ Aan een student in de theologie, die sterk gebocheld was.

³⁾ Balthasar was *baccalaureus* in de godgeleerdheid en bezat dus den laagsten academischen graad, ongeveer van propaedeuticus. Onder de buitenlandsche studenten te Leiden waren er velen, die elders het baccalaureaat hadden verkregen. In 1596 kon ook de Senaat ten onzent dien graad verleenen. De *baccalaureus* mocht op de openbare promotiën aan het debat deelnemen.

21 gl. 7 st.

Den 8 Decembris. Twee Duitsche studenten dyø van
goedequaliteit schenen tewesen ende
verklaarden dat sij 'afgeset waren. 2 gl. —

Den 11 Decembris. Balthasaro Neumanno s. theologiae
baccalaureo die carmina querelarum
exhibeerde ¹⁾ 1 gl. 2¹/₂ st.

Den 19 Decembris. Een schoolmr. — 6 st.

Den 23 Decembris. Poetae Wigando , 1 gl. —

Den 30 Decembris. Een arme Duitsch. . . . — 10 st.

Den 1 Januarii. Een arm student — 6 st.

Den 12 Januarii. Een arm Schotse student die siek was 6 st.

Den 13 Januarii. Een ungarsche met een roode rock
die recommandatie had van zijn
Excell^{ie}. — 5 s t .

Den 1 Februarii. Een arm student gegeven. . . — 12 st.

Item twe Armenianen ²⁾ gerecom-
mandeert van zijn Excell^{ie}. den
6^{den} february gegeven. . . . 1 gl. —

Item voor de bedel voor III jair
pampier . . , . . , . 1 gl. 13 St.

Somma 30 gld. 7 st.

(De halve stuiver is verwaarloosd).

¹⁾ Hij had den rector de kopij aangeboden van zekere
door hem gedichte klaagzangen, misschien in de hoop de
drukkosten te ontvangen of de opdracht te zien aanvaarden.

²⁾ Studenten uit Armenië.

De eerste Secretaris van den Senaat der Leidsche Hoogeschool

DOOR

P. C. MOLHUYSEN.

Het Secretariaat van den Academischen Senaat werd oudtijds niet, gelijk thans, elk jaar door een ander hoogleeraar bekleed; dit dateert eerst van 1678, terwijl sedert de Wet H. O. van 1876 bij de Rijks-Universiteiten de rector voor het volgend academiejaar hiertoe pleegt gekozen te worden. Oorspronkelijk werd de secretaris voor zijn leven benoemd.

De Statuten van 2 Juni 1575 bepalen in art. 12: „Dat bij den Rector, Assesseers ende Curateurs eenen Secretaris van der Universiteit zal worden gecoren, die register houden sal van alle de resolutien van den rector, assesseurs ende oyck van naemen ende toenamen van de studenten die geimmatriculeert zullen worden, anno-terende den dagh van haerlieder compste ende stede

ofte vleeke van daer zij zijn”, en art. 13: „Dat de zelfde secretaris oyck het rentmeesterschap zal bedienen” etc. De bedoeling was waarschijnlijk, deze beide ambten niet aan een professor, maar aan een bezoldigd ambtenaar op te dragen — immers het rentmeesterschap was een veel omvattende bezigheid, waartoe goede administratieve kennis werd vereischt -- maar uitgevoerd is het nooit; een rentmeester is in 1577 aangesteld, een secretaris eerst in 1581. Het zal niet mogelijk zijn geweest een geschikt man te vinden om beide ambten te bekleeden. Van Hout had het zeker wel gekund, maar hij was al dadelijk als secretaris van Curatoren opgetreden, en als secretaris der stad was hij zeker de allerlaatste waaraan men zou denken. De belangen der universiteit en die der stad liepen niet altijd evenwijdig, er zijn al spoedig botsingen gekomen en de secretaris van den Senaat heeft daar al het onaangename van gevoeld.

Wie in 't bovengenoemde art. 12 onder „Curateurs” moeten verstaan worden, is niet duidelijk. De zorg voor de universiteit was bij „Curateurs der Universiteit en Burgemeesteren der stad Leiden” gelijk de volledige titel luidt, maar kortweg heet het geheele college „Curateurs”. Daarnaast zien wij ook de 3 curatoren wel eens afzonderlijk optreden. In 1652 bij de benoeming van Mr. Hieronymus de Backer tot secretaris der Vierschaar had de Senaat er tegen geprotesteerd dat de Bnrgemeesters aan die verkiezing deelgenomen hadden, en

verzochten de Staten van Holland om nadere verklaring van dit artikel; twee jaar later, toen prof. Colonius tot secretaris van den Senaat werd benoemd, protesteerden de professoren opnieuw, maar verder kwam men niet. De rector en assessoren konden anders, naar 't oordeel van den magistraat, tevreden zijn dat zij aan de keuze mochten deelnemen, want de voorganger van de Backer, Ger. van Alphen, was door Curatoren en Burgemeesters alléén gekozen, en toen de professoren hun ongenoegen te kennen gaven, had de vierschaar de electie geconflicteerd met bijvoeging van „voor soo veel in hun is”.

De werkzaamheden van den secretaris zijn volgens de statuten het houden van notulen en het inschrijven van nieuwe studenten. Dit laatste heeft hij nooit gedaan, wel stond hij den rector daarin bij, maar de rector heeft altijd de studenten ingeschreven, eerst bij zich aan huis op onbepaalde tijden, later in de academie op vaste dagen en uren. In de Statuten van 1631 is deze laatste functie dan ook niet meer aan den secretaris, maar aan den rector opgedragen. Zoo bleef voor den secretaris het notnleeren en het voeren van de correspondentie. Omvangrijk is die taak in de eerste jaren zeker niet geweest. Men moet zich vooral geen te hoogen dunk vormen van de universiteit in dien tijd; het was moeilijk, bij den slechten financieelen toestand, goede professoren te verkrijgen; ze gingen even spoedig als zij kwamen, en van een georganiseerden Senaat is in dien tijd geen sprake. De weinige brieven die verzonden

werden, stelde Nicolaas van Dam, de professor in 't Latijn, op. Wie er genotuleerd heeft, is niet bekend. De Acta Senatus beginnen 8 Febr. 1579; een van de eerste besluiten die vermeld worden is dat van 14 Febr. 1579, „de conficiendo novo libro actorum ceteris de causis”. Wat deze redenen waren, wie zal het zeggen. Maar het zal wel onder den invloed van Lipsius gebeurd zijn, die de leiding der universiteit met krachtige hand aanvatte. Wat er in de eerste jaren na zijn komst tot stand werd gebracht, was zijn werk; een belangrijke verbetering in den gang van zaken is waar te nemen, en in alles vindt men Lipsius' hand terug. Gedurende de jaren 1579, 1580, 1581 en 1582 was hij rector, en daarnaast heeft hij tot Augustus 1581 de werkzaamheden van secretaris op zich genomen, zonder dat hij er bepaald toe was aangesteld.

Naast hem vinden we in 1579 voor het eerst een secretaris van de vierschaar, den notaris Jan van Binchorst. In dat jaar — het blijkt eenige jaren later uit een remonstrantie van zijn weduwe, Marytgen Hendriksdochter — rees er een quaestie tusschen den predikant Caspar Coolhaes en den student Hendrik Geysteranus, die elkaar voor de academische rechtbank daagden; daar dit college niet voorzien was van een secretaris — het is blijkbaar de eerste maal dat het zitting houdt — werd Binchorst door den curator Hoogeveen uitgenoodigd, dit ambt bij provisie te bedienen, en hij deed dat twee en een half jaar lang tot dat Vulcanius door de Staten ge-committeerd werd tot secretaris. Binchorst achtte zelf ook

zijn taak toen afgeloopen, en verzocht 17 Aug. 1682 ontslagen te worden van zijn eed.

Bonaventura Vulcanius was eindelijk den 3^{en} Augustus 1581 tot professor in de Grieksche en Latijnsche talen, bij afwisseling te onderwijzen, aangesteld, nadat hem reeds 2 jaar te voren toezegging gedaan was. Hij was kort te voren reeds uit Antwerpen overgekomen, en legde den 8^{en} Augustus den eed af.

Hij was zeker een uiterst geschikt man voor secretaris; meer dan tien jaar was hij secretaris van den bisschop van Toledo geweest; naast de klassieke kende hij ook, wat men toen de moderne talen zouden noemen: Fransch, Spaansch en Duitsch had hij in 't land zelf geleerd. Zijn langdurige reizen — hij had bijna zijn halve leven in den vreemde doorgebracht — hadden hem een menschenkennis en gemakkelijkerheid in den omgang gegeven die hij thans voor de universiteit kon benutten. De keuze van Curatoren, ongetwijfeld op voorlichting van van der Does, viel dan ook terstond op hem. Reeds den 20sten Augustus kwamen de 3 Curatoren — dus ditmaal zonder Burgemeesteren — bij den rector, om zijn oordeel te vragen. Deze bracht de zaak den volgenden dag in de Senaatsvergadering ter sprake, doch enkelen maakten daar de opmerking dat Vulcanius als lid van den Senaat niet tevens secretaris konde zijn; een bezwaar, waaraan men niet gedacht had. Vulcanius opende iust dien dag, 21 Augustus, zijn colleges, waar ook Dousa als belangstellend toehoorder aanwezig was; na afloop

ging men de kwestie nog eens bespreken bij den rector aan huis, en kwam daar tot de slotsom, dat het wél ging als Vulcanius maar, waar noodig, de clause toevoegde, dat hij zich buiten stemming had gehouden. 't Schijnt dat men echter voor alle zekerheid de meening der Staten van Holland heeft ingeroepen, aan wier oordeel als hoogste autoriteit twijfelachtige gevallen werden onderworpen, en zij hebben den 9^{den} Sept. 1581 Vulcanius tot secretaris aangesteld op hot door Curatoren vastgestelde salaris van 72 pond, boven en behalve zijn wedde van 400 pond. Zoodra hij de officieele aanstelling ¹⁾ in handen had, legde hij den eed als secretaris af (25 Oct. 1581), nadat hij reeds 2 Sept. zijn functie aanvaard had.

Burgemeesteren waren dus niet in de zaak gekend en dat gaf al spoedig gehaspel. De verhouding was toch in den eersten tijd van de universiteit niet best, de magistraat zag met leede oogen de bevoorrechting der academieburgers, in zake accijns en vooral in zake rechtspraak, wat hij als een verkorting van zijn macht beschouwde, en zoodra de gelegenheid zich voordeed, lieten zij de bom barsten. Den 29sten Mei 1584 rees er een geschil tusschen Vulcanius en den burgemeester Pieter Oom Pietersz., die beweerde dat Vulcanius ter zake van gedinge ende rechtsvorderinge geen secretaris was, terwijl hij het tegendeel volhield. Den volgenden dag kwamen 3 der Burgemeesters met hun secretaris

¹⁾ Thans in 't archief van Curatoren.

in de vergadering van den raad der universiteit. Zij voerden onder beroep op de statuten aan, dat deze keuze ongeldig was en dat zij onmogelijk er in konden toestemmen, wegens het groote nadeel dat de inwoners van Leiden daarvan konden ondervinden — wanneer zij in geschillen met studenten voor de academische vierschaar werden gedaagd, of zelf daagden — dat een secretaris buiten hun medewerking gekozen werd. Blijkens hetgeen volgt wilden zij bovendien geen secretaris uit de professoren benoemd zien. Na lange discussiën kwam men ten slotte tot een vergelijk, en werd goedgevonden dat bij provisie het secretariaat van de vierschaar door een der notarissen zou worden bekleed. Op voorslag van Burgemeesteren — hier worden dus de 3 Curatoren buiten de benoeming gehouden — werd voor de eerste maal daartoe benoemd Salomon Lenaerts van der Woert.

Van nu af hebben wij dus 3 secretarissen voor de universiteit, dien van Curatoren, dien voor de Vierschaar, dien van den Senaat, of, zooals hij gewoonlijk heet, den secretaris van de Universiteit. De statuten der universiteit zijn bij de 1^e herziening, in 1631, in overeenstemming met dezen feitelijken toestand gebracht. Art. 10 bepaalt : „Rector, Curatores, Assessores duos secretarios constituent e quibus alter singula quae in Senatu, alter singula quae a Rectore atque academiae Iudicibus, a Rectore item atque Assessoribus, ut moderatoribus, decernentur, in Acta referet” etc.

De namen der opeenvolgende secretarissen van Curatoren vindt men o. a. in het Album Studiosorum dat in 1875 bij het 3de eeuwfeest verscheen. Het secretariaat der vierschaar is een post van weinig beteekenis geweest, die meest door een notaris of den stadssecretaris bekleed werd. Na van der Woert is van Hout het geweest,, daarna van der Woert opnieuw, boven noemden wij reeds van Alphen en de Backer als zoodanig. Als het de moeite loonde zoude men ook de namen der anderen uit de Acta kunnen opdelven. Het salaris bedroeg in 1594 f 30,—; in 1596 wordt voor hem en den secretaris van den Senaat te zamen f 150,— op de begrooting gebracht.

Ik bepaal mij hier verder, zooals de titel aanwijst, tot het secretariaat van den Senaat, en zal iets uitvoeriger over den eersten officieelen functionaris, Vulcanius, zijn, omdat hij de administratie van zijn ambt op uitstekende wijze inrichtte, maar vooral omdat men daarbij een kijk krijgt op de eenigszins zonderlinge, althans van de tegenwoordige sterk afwijkende, gewoonten die toen bij academische benoemingen konden voorkomen.

Dezelfde nauwkeurigheid die Vulcanius bij zijn eigen administratie in toepassing bracht -- het zorgvuldig bewaren en dateeren van de brieven die hij ontving, het houden van minuut van die welke hij verzond, het nauwkeurig aanteekenen van al wat op correspondentie en contracten betrekking had, heeft hij ook voor zijn

ambtelijke administratie ingevoerd, en daardoor kunnen wij ons, dank aan hem en aan zijn voortreffelijken collega Jan van Hout, den secretaris van Curatoren, een goed beeld maken van de Leidsche Hoogeschool in de eerste jaren van haar bestaan.

In 1595, toen hij het ambt van secretaris veertien jaar bediend had, wendde Vulcanius zich tot Curatoren; hij wees er op hoe hij al dien tijd voor een zeer gering salaris de moeilijke en veelvuldige werkzaamheden had vervuld, hoe hij zonder eenige emolumenten alle acten, certificatiën en sendtbrieven zoo van de universiteit als van de stad geschreven en vertaald had; hoe sommige ook van oordeel waren dat het ambt van secretaris niet samen kon gaan met een professoraat. Hij verzocht derhalve ontslagen te worden als secretaris, maar daarvoor in de plaats belast te worden met het vertalen en uitgeven van Grieksche schrijvers waarvan hij vele handschriften in zijn bezit had. Mochten Curatoren hiertoe besluiten dan was hij bereid, mits men hem een bezoldigden klerk gaf, ook voortaan het secretariaat nog waar te nemen. Hij legde bij zijn verzoekschrift twee memorialen over, één van de extra-werkzaamheden door hem als secretaris verricht — en dat daarom belangrijk is, wijl wij er uit zien dat alle officieele Latijnsche stukken, ook die van van Hout uitgingen, door Vulcanius vertaald waren — één van de Grieksche hss., die hij in eigendom bezat. Ik druk deze memorialen als bijlagen af.

Curatoren beslisten in hun vergadering van 9 Februari 1595 gunstig op het eerste gedeelte van zijn verzoek; zij gaven hem eervol ontslag als secretaris en stelden hem aan tot interpres of oversetter uyt de Griexe taele in de Latynsche, op een salaris voor dit ambt en voor zijn professoraat van 600 'gulden 's jaars. Op het subsidiaire voorstel gingen Curatoren niet in. Zij benoemden tegelijkertijd prof. Bertins tot secretaris. Maar hiertegen maakte de Senaat (vergadering van 10 Febr. 1595) bezwaar. Hij meende dat het voor het oogenblik minder geschikt was, Bertius daarmee te belasten, en merkte bovendien op, dat de benoeming van een secretaris ook rector en assessoren aanging. En zoo hebben Curatoren, toen Vulcanius ook het secretariaat gelaten, ofschoon er niets over genotuleerd is; een extra bezoldiging daarvoor werd niet vastgesteld. Wellicht is het bij mondelinge afspraak gegaan, zooals in dien tijd zooveel; vaak mist men in de beschrijving van opeenvolgende gebeurtenissen een of meer schakels, en in 't algemeen werd er veel meer mondeling afgedaan, zonder dat de resultaten der gesprekken te boek werden gesteld.

Daags voordat op zijn aanvraag om ontslag beslist werd — 8 Febr. 1595 — hadden Curatoren Vulcanius opgedragen een register aan te leggen van allen die aan de universiteit gepromoveerd waren, en de theses, voor zoover die nog bewaard waren, samen te laten binden „ten eynde die by een mogen werden gehouden ende voor den nacomelingen dienen ter gedachtenisse”:

deze bundel is nog aanwezig; het is een curieuse verzameling. Een vergoeding voor zijn moeite werd hem toegezegd; in Mei d. a. v. kreeg hij voor dit en ander extra werk f 150.— toelage in eens. Augustus 1597 requestreert Vulcanius opnieuw; tot Februari 1595 was het de gewoonte geweest dat de rector aan zijn huis de nieuwe studenten immatriculeerde; daarna was bepaald dat dit „tot meerder solemniteyt” door den rector en den secretaris in de Senaatskamer zoude geschieden, en wel Woensdags van 2—4 Voor deze werkzaamheid, en voor 't leveren van een afschrift dier registers aan Burgemeesteren verzocht hij een extra vereeringe en 8 Febr. 1598 gaven Curatoren hem die, 16 per jaar, voor de drie afgelopen jaren.

Daarmede zijn de voornaamste feiten uit Vulcanius' secretarisschap opgesomd. Toen hij de zeventig ging naderen begonnen zijn oogen hem in den steek te laten, zijn beenen weigerden vaak den dienst, het was de oude dag met al zijn kwalen. Curatoren besloten in hun vergadering van Febr. 1609, dat „alsoo Bonaventura Vulcanius mits syn grooten ouderdom onmachtig werde ter vergadering van den Senaat te compareren, Daniel Heynsius, professor poeseos, desselfs plaetse als ordinaris professor sal moegen waernemen, in desselfs plaetse stemmen soo wanneer de voers. Vulcanius sal absent syn, welverstaende dat hij syne zitplaetse neme ende stemme nyet in de plaetse van d. Vulcanio, maer nae den professor der hebrescher tale, ende dit alles voer-

behouden den voers. d. Vulcanio sullen blijven de prouffijten ende emolumenten bij hem tot desen dagen toe als ordinarise professor genooten". Men kende toen geen pensioenen als thans. De ambtenaar die door ouderdom zijn functiën niet meer kon waarnemen, behoefde geen werkzaamheden meer te doen, en behield zijn volle traktement; een ander nam zijn dienst zonder eenige vergoeding waar, maar met de zekerheid na den dood van zijn voorganger ook in 't genot van diens traktement te worden gesteld. Zoo kreeg Heinsius zelf later, in 1653, op de zelfde voorwaarden, Thysius als opvolger in het bibliothecariaat en nam in 1770 David Ruhnkenius dezelfde werkzaamheden voor den bibliothecaris Gronovius waar ¹⁾.

Curieus is in dit besluit vooral, dat Heinsius geen stemrecht had, als Vulcanius ter vergadering kwam. Hoewel er geen sprake is van het secretariaat, is dit toch ~~nevers~~ het professoraat bedoeld. Immers na 6 Februari 1610 vervult Heinsius deze functie; tot dien datum heeft Vulcanius, ofschoon hem vrijstelling was verleend, de *acta* genotuleerd. En 3 jaar later, toen Vulcanius geheel ongeschikt voor ~~elken~~ arbeid was geworden — 8 Febr. 1613 — werd Heinsius tot ordinaris professor linguae Graecae et *politicæ* aangesteld. Anderhalf jaar later, 9 Oct. 1614, stierf Vulcanius, en

¹⁾ Zie mijn *Geschiedenis der Universiteits-Bibliotheek te Leiden* p. 26 en 39.

trad Heinsius ook in 't genot der „prouffijten ende emolumenten.” Met zijn collega's Episcopi^{us} en Swanenburch inventariseerde hij den 31sten Oct. van dat jaar de papieren van Vulcanius aangaande de universiteit; zij vonden 3 pakketten, 2 met diverse acten, en een aen- gaende het secretarisschap.

Zonder eenige tegenkanting heeft Heinsius het secretarisschap bekleed; zijn opvolger was — 9 Juni 1654 — D. Colonius; na hem kwam prof. Melder, dien Curatoren en Burgemeesteren den 9^{den} October 1672 zonder voorkennis van Rector en Assessoren benoemden. Op een desbetreffende klacht van deze boden Curatoren hun excuses aan. Melder is de laatste secretaris die ad vitam gekozen werd. Reeds in Sept. 1672 stelde de rector voor, den secretaris telkens voor een jaar te benoemen, doch de senaat weigerde. Maar in 1678 hebben de gedeputeerden van Leiden ter Vergadering van de Staten van Holland op verzoek van Curatoren en Burgemeesteren verzocht deze te willen autoriseeren om, met goedvinden van Rector en Assessoren, het secretariaat voortaan voor 1, 2 of meer jaren, op te dragen aan een der professoren; en de Staten machtigden hen daartoe, 23 Febr. 1678. De reden, waarom men dit verzocht, was de berooide toestand der geldmiddelen, die elke tractementsverhooging onmogelijk maakte; door deze verandering kon men dezen of genen nog eens een extra voordeeltje bezorgen. De emolumenten toch waren niet gering.

Van toen af wordt er ieder jaar een andere secretaris gekozen. In de Acta van de laatste Senaatsvergadering vóór den 8sten Februari — meestal 6 of 7 gehouden — kan men ieder jaar lezen hoe Rector en Assessoren uit de Vergadering van Curatoren en Burgemeesteren ten Raadhuize terugkeeren, waar zij gezamenlijk, en bijna steeds met algemene stemmen, den nieuwen secretaris voor het komende academische jaar gekozen hebben.

BIJLAGE 1.

Memoriael van eenige translationen ter ordonnancie van de universiteyt gedaen by my B V.

Ten eersten, Overgesett uytet Duyts in Latyn, de Statuyten vande Universiteyt.

Item daer van gemaect ses copien den Rector Assesseuren ende Burgermeesteren gegeven.

Item overgestelt in t Latyn d' ordonnancie gemaect by myn Heeren de Staten slandts, over d' Examinatien ende promotien vande Candidaten.

Item getranslateert uyt Duyts in Latyn de Statuyten ende ordonnancien van t Collegie der Theologiæ.

Item daer van gescreven vier copien, eer dat die gedruckt Wierden.

Item overgesett uyt t Duyts in Latyn d' Oratie gemaect ende gereciteert inde Universiteyt by den

Secretaris Jan van Houten opto inauguratie van tvoors. Collegium Theologiæ.

Item getranslateert de Citatien vande gevluhte Studenten, gemaect int Duyts by den Secretaris Jan van Houten.

Item overgesett int Latyn t' Edict nopende t verbodt van geweer te dragen ende by nachte sonder lanterne te gaen, gemaect in Duyts byden voors. Jan van Houten.

Item getranslateert int Latyn de brieven vande Heeren Staten aen den Rector ende Assesseuren, nopende de iudicature.

Item d' ordonnancie ende placcaet vande voors. Heeren Staten, nopende de iudicature , straffe ende gevanckenis vande Studenten.

Item een groote menichte van sendtbrieven, certificacien ende Attestatien voor d' universiteyt ende stadt binnen desen veerthien jaeren gescreven.

BIJLAGE 2.

Catalogus Codd. MSS. Graecorum authorum qui hactenus typis excusi non fuerunt.

Eusebii Comment. in Cantica Canticorum.

Eiusdem λόγος τριακονταετηρικός sive Oratio habita in laudem Constantini Imp. anno Imperii ipsius XXX^{mo}.

Eiusdem libri de Prmparatione Evangelica & Historia Ecclesiastica, collata cum NSS. Exëmpil. Bibliothecæ

Vaticanæ. In quibus infiniti errores castigati; quamplurimæ lacunæ uuppleta.

Eiusdem Oratio adversus Hieroclem.

Philonis Comment. in Cantica Canticorum.

Polychronii Comment. in Cantica canticorum.

Eiusdem comment. in Ecclesiastem.

Cyrilli Archiepiscopi Alexandrini De Adoratione in spiritu & veritate Libri XVII.

Eiusdem Glaphyrorum, sive Politiorum quæstionum in Genesim Libri V.

Eiusdem Adversus Anthropomorphitas Liber unus.

Eiusdem De Extremo Iudicio Lib. I.

Origenis φιλοκαλία sive Qumstiones Theologicæ ex universis ipsius scriptis collectæ, per Basilium & Nazianzenum.

Gregorii Nysseni Commentarii in Cantica canticorum.

Eiusdem Catechesis.

Georgii, vel Gregorii Cgprii Archiepiscopi Constanti-
nopolitani, Theologi & Oratoris eximii scripta Theologica.

Eiusdem Chriæ, et Epistolæ.

Nili Archiepiscopi Thessalonicensis operum Theologi-
corum ingens tomus.

Eiusdem De primatu Papæ Romani Lib. II. brevi
edendus.

Procopius De fabricis Iustiniani Imperatoris duplo
auctior quam qui hodie exstat.

Agathias De rebus gestis Iustiniani Imp. iam editus.

Constantinus Imp. De legionibus Romanorum per

Imperium Orientale constitutis. iam per me editua.

Eiusdem liber De legionibus Romanorum per Imperium Occidentale constitutis. ad me missus a P. Pitheo.

Notitia provinciarum , metropolewn & dioecesewn Imperij Orientalis.

Mauricij Imperatoris fragmenia ἐκ τῶν τακτικῶν.

Philostrati Epistololæ, non editæ.

Emanuelis Chrysoloræ Descriptio veteris & nouae Romae.

Eiusdem Epistolæ doctissimæ.

Constantini Manassæ Chronicon vursibus Politicis scriptum. Graece hactenus non editæ.

Πρόκλου Διαδόχου Λυκίου στοιχείωσις φυσική.

Πρόκλου τοῦ Πλατωνικοῦ φιλοσόφου Θεολογίας στοιχείωσις.

Νικολάου ἐπισκόπου Μεθώνης ἀνάπτυξις τῆς θεολογικῆς στοιχειώσεως.

Πρόκλου Λυκίου Πλατωνικοῦ φιλοσόφου πρὸς τὸ μὴ συναρπάζεσθαι τοὺς ἀναγινώσκοντας ὑπὸ τῆς ὑποφαινομένης αὐτῇ πειθανάγκης καὶ ἰσκανδαλίζεσθαι κατὰ τῆς ἀληθοῦς πίστεως.

Theophrasti χαρακτήρες.

Proverbia Græca.

Galeni opera collata cum MSS. codd.

Athensus collatus cum MSS. codd.

Een academisch leerplan van den jare 1575.

De eerste hoogleeraar in de godgeleerdheid aan de jonge Leidsche hoogeschool was een Franschman, Guillaume Feugueray van Rouaan. Tijdens den Bartholomeüsnacht predikant te Longueville, week hij uit naar Londen en werd door Oranjes hofprediker De Villiers aan den prins aanbevolen voor een Leidschen kathedr. Den 8sten Februari 1575 had Kaspar Koolhaes de openingsrede uitgesproken bij de plechtige opening der school en sinds enkele lessen gegeven over den Galater-brief! doch toen Feugueray nog op 't einde des jaars naar Leiden kwam, eindigde Koolhaes zijne colleges aanstonds. De academie, die in den aanvang zwaar heeft geleden onder wisseling van leerkrachten, behield ook F. maar vier jaren. De liefde tot zijn land is ieder aangeboren, en toen Frankrijk na het verdrag tusuchen Hendrik van Navarre en de kaningin-moeder voor protes-

tanten weder openstond, vertrok hij in 1579 dáárheen. Hij stierf 1613. Als een afscheidsgroet aan zijne te snel verlaten woonplaats betitelde hij een klein bundeltje van zijne hand „Lugdunensia opuscula” of „Leidsche opstellen”, gaf ze uit bij een Leidschen drukker Andreas Schouten, droeg ze op aan den Prins en teekende de voorrede te Antwerpen op den 15^{den} October 1579, op ’t punt om naar Frankrijk terug te keeren. Ter Leidsche universiteitsbibliotheek bevinden zich van deze opuscula oogenschijnlijk twee exemplaren, immers met hetzelfde titelblad, in waarheid zijn ze van verschillenden inhoud. Daarom is het ons thans niet te doen. Genoeg zoo wij vermelden, dat achter het lijvigste der twee zich het academisch leerplan bevindt, in den titel dezer kleine mededeeling genoemd.

Het stuk heeft eene geschiedenis op zich zelve. Wijlen professor H. C. Kist had in zijne „Bijdrage tot de vroegste geschiedenis en den toekomstigen bloei der Hoogeschool te Leiden”, 1850 geschreven (blz. 14 noot 1), dat een zeker leerplan door hem gevonden in het resolutieboek van Heeren Curatoren, naar zijne meening van de hand moest zijn van Ludovicus Capellus. Deze, zeer kortstondig hoogleeraar insgelijks in de theologie, had na de afkondiging van de nieuwe Statuten eene inaugureele oratie gehouden, waarmede hij de Hoogeschool als voor de tweede maal inwijdde. Kist nu meende in beide stukken gelijkheid van stijl te vinden en ze daarom denzelfden auteur te mogen toekennen.

In Bijlage 5 op blz. 32 vlgg. van zijne Bijdrage drukt hij dan het leerplan af, niet bevroedende dat het reeds gedrukt en niet van Cappellus was, ja zich in Leiden bevond. Hij kende nl. alleen van Feugueray het minst omvangrijk exemplaar, waarachter het leerplan niet voorkomt en het schijnt hem verborgen te zijn geweest dat in de bibliotheek van zijn ambtgenoot El. W. Tydeman zich het lijviger bevond, waarachter hij het stuk had kunnen vinden. Evenmin wist Schotel het. Uit zijn boek „Het Studentenoproer in 1594” dat hij in 1869 deed verschijnen, blz. 92 in den noot, blijkt dat ook hij alleen het exemplaar kende, dat Kist onder de oogden had gehad. Ja zelfs een zoo bij uitstek scherpzinnig en geleerd man als Sepp verkeerde in hetzelfde geval, zooals men in zijn „Godgeleerd Onderwijs” 1, 38 noot lezen kan. Middelerwijl was Tydemans bibliotheek in 1866 verkocht en het keurig 12° boekje overgegaan aan den geleerden boekenkenner prof. J. 1. Doedes te Utrecht. Deze vond aanstonds het achterin zich bevindend programma en in „Stemmen voor Waarheid en Vrede” 1871, blz. 1153-1158 legde hij uit hoe de vork in den steel zat. Na deze herinnering, die de lezer mij ten goede houden wil, verhaalt ik iets uit prof. Feugueray's zeker belangrijk programma.

Het heet „Schola lugdunensis” en zegt te zijn opge maakt uit de beste oude en nieuwere schrijvers over onderwijszaken. Nadat de schrijver de gevoelens der ouden o.a. van den „goddelijken Plato” over den aard

van het onderwijs heeft medegedeeld zegt hij, dat hij een cursus van veertien jaar noodig acht, van het 7de tot het 21ste jaar. Dan heeft de jonge man niet slechts den beschavenden invloed der klassieke talen ondergaan, maar is degelijk onderlegd in de theologie als hij zich der kerk, in de jurisprudentie als hij zich den staat, in de geneeskunde als hij zich aan het toezicht op de gezondheid wijden zal. Op eigen kurken zwemmend kan hij zich veilig begeven tot de praktijk en tot de ambten zijner faculteit. De eerste zeven jaren zijn voor de ontwikkeling van zuiver letterkundigen aard en worden op de Latijnsche school doorgebracht, als ik prof. F. goed begrepen heb. Grammatica en rhetorica, wis- en natuurkunde vormen de hoofdvakken. Het begint met deklineren en conjugeren in Latijn en Grieksch, met het uitschrijven van veel voorbeelden, de beginselen van de syntaxis en het lezen van een of ander aange-naam gedicht als de „Bucolica” van Vergilius, of de oorlog van de kikvorschen en de muizen van Homerus, of de fabelen van Aesopus of gemakkelijk proza uit de brieven van Cicero, gelijk immers iemand gezegd heeft

‘t Stamelend spreken. eens kinds wordt door
[verzen beschaafd en veredeld ¹⁾].

Heeft het kind (in zijn zevende jaar!) aldus grondig

¹⁾ Latijn in ‘t origineel: os pueri **tenerum** balbumque poëta figurat, Epp. Hor. 2, **1**, 126.

leeren schrijven en lezen, dan brengt het tweede jaar hem de gnnnsche etymologie en lectuur van schrijvers tot Aristofanes toe, het derde de syntaxis, waarmede de eerste krijgsdienst der teedere jeugd vervuld en zij tot de academie wordt bevorderd. Het is zelfs voor dien tijd vroeg genoeg en ik kan het mij nauwelijks denken. Nu komt de rhetorica voor het vlijtig beoefenen en voordragen van dichters en redenaars en het navolgen hunner dengden; dan de redeneerkunde naar de regelen der scholastieke dialektiek en met het lezen van edele schrijvers, die niet slechts grammatikaal zuiver maar ook scherpzinnig en verstandig over een gestelde vraag spreken. Het zesde jaar is voor de mathesis, eene wetenschap ook koningen waardig, met het bestudeeren van mannen als Archimedes wiens werken in oorlog en vrede heilzaam zijn om te gebruiken. In den zevenden cursus komen de physica en de ethiek, d. w. z. schrijvers als Lucretius en Plinius en Seneca die kennis der natuur met die van de zedeleer verbinden. Ziehier de zeven jaren uitgediend en de jongeling met den lauwer des magisters gekroond!

De gang van het volgende zevental is theologisch of juridisch of medisch. En daar deze wetenschappen uit de oudheid tot ons komen, moet, wie haar beoefenen wil, in 'de drie talen bekwaam zijn. Zoo had Erasmus, herinneren wij ons, al gezegd. Wie zich der theologie wijdt, door goddelijk instinkt gedreven, moet zich in veel bekwamen hetzij opdat hij later den menschen de

regelen van een gelukkig leven leere of hen van zonde en dwaling afroepe, of den krachtelooze tot liefde en weldadigheid opwekke of tegen de goddeloosheid verdedige. Daartoe geven wij hem (en om dit voorschrift alleen reeds verdient Feugueray's programma met eere te worden genoemd) geene spitsvondige, sofistieke quaesties, die de waarheid beleedigen, op te lossen, doch laten hem louter beschijnen door die twee hemelsche en goddelijke zonnen het O. en N. Testament. Zij leeren verder voordragen, houden proefpreeken („umbratiles conciones” d. i. niet in 't publiek) en worden in het disputeeren geoefend niet, wederom, over sofismata, doch over het verbond Gods en dan nog met mate. Zóó vormen wij hem, zóó maken wij hem in plechtige vergadering tot doctor en zenden hem naar zijne penaten terug. Doch niet, opdat hij, door nachtwaken vermagerd, in ledigheid zou nederzitten! Maar brengt hem in het gewoel en den strijd en gij zult zijne stem hooren als hij in 't midden der vergadering het Evangelie uitlegt, zonden bestraft, deugden aanprijst. Of ook als hij, in den kathedr, de godgeleerdheid onderwijzen gaat. En wanneer hij dan het herdersambt begeert, zal hij een voortreffelijk pastor kiezen, aan wiens inzicht en zeden hij zich geheel toevertrouwt, om van hem de praktijk der kerkregering te leeren en niet van zijn zijde te wijken, vóórdat hij door de stemmen der gemeente tot zijn ambt wordt geroepen.

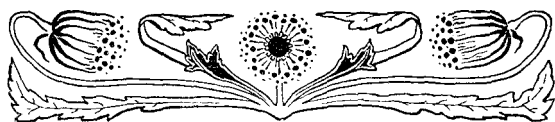
Men zal mij toestemmen, dat dit voor het jaar 1575

of daaromtrent een zeer goed theologisch leerplan is en dat men het moet betreuren dat Feugueray het maar kort heeft kunnen uitvoeren.

Wat den jurist aangaat, ook hij doorloopt dezelfde vóórstudiën om zich dan te bekwamen in het Romeinsche doch ook in het recht van andere volken. De „allergetroouwste dienaar der natuur, de medicus” eindelijk geeft wat korter tijd aan de letterkundige studiën om zich te langer te kunnen wijden aan het onderzoek der levende wezens, der planten en der metalen, om daarna als aan de voeten te zitten van Hippokrates en Galenus. Met den doctorstitel versiert toone hij zich een waardig dienstknecht in het bewaren of wederherstellen der gezondheid. Dat F. over deze beide faculteiten zoo kort is, heeft zijn oorzaak denk ik in zijne mindere bekendheid met die twee. De slotbepaling luidt dat, daar de Fransche taal in dit land algemeen in kerk en staat wordt gebruikt, daarin ook aan de Hoogeschool les zal gegeven worden. De Prins en de Staten, de Leidsche magistraat en de curatoren hebben gezamenlijk besloten dat dit programma, tijdelijk buiten werking geweest, in Juli 1575 weer zou worden gevolgd.

Niet alles in dit stuk is duidelijk, ook de laatste zinsnede niet. Doch zeker blijkt er uit, dat men toentertijd aan de Hoogeschool een *schola trivialis* verbonden had of wenschte te verbinden met een doorlopenden 14-jarigen cursus en zóó, dat het programma, ook van de voorbereidende school, door de hoogleraren zou geregeld worden.

L. K.

JACOB ELISA DOORNIK,
EEN VERGETEN NEDERLANDER.

(1777—1837).

DOOR

J. VAN BAREN,

Docent i/d Geologie a/d Rijks Hoogere Landbouwschool te Wageningen.

Pereant, qui ante nos nostra dixerunt.

Het vereerende aanzoek der Redactie van dit Jaarboekje is oorzaak, dat bij de lezers een man wordt ingeleid, wiens naam een goede klank zou hebben in de ontwikkelingsgeschiedenis der Vaderlandsche natuurwetenschap, ware het niet, dat het lot hem geheel en al gestempeld had tot — een vergeten Nederlander, vergeten door zijn tijdgenooten, vergeten door wie na hem kwamen en het onnoodig vonden naar het werk van hun voorgangers een onderzoek in te stellen.

Deze fout, men beging haar vroeger, men begaat haar thans nog en zoolang aan onze Universiteiten de geschiedenis van de ontwikkeling der wetenschap niet als een op zich zelf staand vak wordt onderwezen, zoolang zal ook in de toekomst nog menig verdienstelijk Nederlander in het vergeetboek raken, enkel en alleen doordat zijn tijdgenooten hem doodzwegen en het nageslacht te veel vooruit zag, om den noodigen tijd te vinden tot een blik achterwaarts.

In een sinds lang vergeten artikel hekelde reeds Pieter Harting, de Utrechtsche hoogleeraar in de dierkunde, deze fout in den Nederlander van vroeger dagen, toen hij schreef: „Enkøle groote namen, als die van een „Galilei, Keppler, Newton, Huygens, Linnaeus, Buffon, „Lavoisier, Cuvier e. a. zijn wel is waar met te duidelijke „letteren in de geschiedenis der wetenschap geschreven, „dan dat zij immer zouden kunnen worden over het „hoofd gezien, maar die van hunne talrijke mede- „arbeiders, die hoewel zij zich niet zoo op den voor- „grond bewogen, toch een werkzaam aandeel hebben „genomen aan den vooruitgang der wetenschap, loopen „gevaar van vergeten, ja eerlang geheel uitgewischt te „worden. Niet het minst zijn het de namen onze „Nederlandsche geleerden, wien dit gevaar dreigt. Van „menigeen is de arbeid buitenslands geheel onbekend „gebleven. In de nieuwere geschriften, ook in de hand- „en leerboeken, die meerendeels geheel of gedeeltelijk „van vreemden oorsprong of althans naar vreemd model

„bewerkt zijn, vindt men, ook dan, wanneer de schrijver „niet verzuimd heeft minstens een lijstje te geven van „duitsche, fransche en engelsche d i i minore s, den „Nederlander, die voor het minst gelijk regt had daar „onder eene plaats in te nemen, met stilzwijgen „voorbijgegaan” ¹⁾.

Waarlijk, scherper kan het niet gezegd, doch evenmin juister, en Hartings woorden hebben ook thans nog niets van hunne waarde verloren, al kan de Nederlandsche wetenschappelijke litteratuur onzer dagen ook op loffelijke uitzonderingen bogen.

* *

Jacob Elisa Doornik werd geboren ²⁾ te Leiden den 17 Juni 1777 en aldaar den 20sten d.a.v. in de Pieterskerk gedoopt. Hij was de derde zoon uit het huwelijk van Frederik Wolphert Doornik (1743 — 1795), schepen der stad Leiden en mejuffrouw Henriette Elisabeth van Baerle (1746-1777). Na 16 September 1793 te Leiden te zijn ingeschreven als student in de medicijnen, vestigde hij zich na zijn promotie (zeker vóór 1802) als arts te Amsterdam, waar hij zich, naar het schijnt, minder heeft bezig gehouden met het uitoefenen der praktijk dan wel met het schrijven van wijsgeerige verhandelingen. Tusschen 1813 en 1816 woonde hij eerst te Apeldoorn, later te Velp en in 1817 vertrok hij naar Oost-Indië, alwaar hij van 1817-1820 de betrekking van officier van gezondheid met den titel van Doctor-Majoor vervulde. Van 1820 — 1827 oefende hij particuliere praktijk uit, verloor

Jacob Elisa Doornik.

in dien tijd door den dood zijn echtgenoot, mejuffrouw Anna Magdalena d'Arnaud (17 April 1821), waarop hij een jaar later (29 Mei 1822) hertrouwde met mej. Henriette Maria d' Ozy, die 15 December 1877 te Amsterdam overleed als de echtgenoot van Balthasar Kemper. Na 1827 vinden wij hem, om een niet opgehelderde reden ³⁾, in Nieuw-Orleans (Noord-Amerika) terug, alwaar hij 3 Juni 1837 overleed. Uit het eerste huwelijk ontsproten vier kinderen; uit het tweede slechts een, do onder den naam Merkus Doornik zoo welbekende geneesheer te Amsterdam, die in 1906 te Oosterbeek overleed, alwaar nu nog een dochter van hem, mej. Christina Merkus Doornik, woont (die dus een kleindochter is van onzen Doornik).

Ziedaar de schaarsche gegevens, die ons omtrent Doornik ten dienste staan. Met verbazing worden wij er uit gewaar, hoe Doornik door drie werelddeelen rondzwierf, om eindelijk nog in den vreemde te worden te ruste gelegd, zeker een kostbaar materiaal aan handschriften achterlatend, dat wellicht voor altijd verloren is. Gelukkig echter voor ons, zijn nakomelingen, dat alle geschriften van Doornik's hand, voorzoover zij het licht zagen, in de Leidsche Universiteitsbibliotheek te raadplegen zijn. Wellicht dat daardoor enkelen zich opgewekt gevoelen, na de lezing dezer korte inleiding op het leven en de werken van dien echt-Nederlandschen wijsgeer, zijn geschriften nog eens ter hand te nemen.

Naar den aard van hun onderwerp kan men Doornik's geschriften tot de volgende rubrieken brengen.

A. *Geschriften van algemeenen aard.*

1. Johan Rudolph Deiman gedacht in een redevoering door J. E. Doornik en in een Dichtstuk door Mr. Kinker.

Amsterdam 1808, 85 blz. 8°.

2. Vrijmoedige Gedachten over Neerlands-Indië en over de Regeering van den Gouverneur-Generaal van der Capellen.

Amsterdam 1826, 314 blz. 8°.

B. *Geschriften van bespiegelend-wijsgeerigen aard.*

1. Proeve eener verduidelijking van de methaphysische beginselen der dynamica. (Magazijn van de critische Wijsbegeerte, uitgegeven door P. v. Hemert, deel V, Amsterdam 1802, blz. 276).
2. Verhandeling over de Levenskracht.
Amsterdam 1802, 131 blz. 8°.
3. Brief aan den Uitgever. (Magazijn van de critische Wijsbegeerte, deel VI, 1803).
4. Proeve eener opheldering van 's menschen oordeel, aangaande het doelmatige in de Natuur.
Amsterdam 1803, 104 blz. 8°.

5. Over het nut der speculatieve Wijsbegeerte in de Natuurkunde.

(Afgedrukt in : J. E. Doornik, Wijsgeerig-natuurkundige Verhandelingen, Arnhem 1816, blz. 1).

6. Losse Gedachten over het zoogenaamd dierlijk Magnetisme.

(Afgedrukt in J. E. Doornik, Wijsgeerig-natuurkundige Verhandelingen. Arnhem 1816, blz. 297).

7. Het menschelijk organisme beschouwd uit een psychologisch oogpunt, of het verband tusschen geest en stof.

Amsterdam 1831, 271 blz. 8°.

C. Geschriften van anthropologischen aard.

1. De Hersen-Schedelleer van F. J. Gall, getoetst aan de Natuurkunde en de Wijsbegeerte.

Amsterdam, W. Holtrop, 1804 of 1805, 308 blz. 8°.

2. Voorlezingen over Gall's Hersen-Schedelleer.

Amsterdam, 1806, 130 blz. 8°.

3. Wijsgeerig-Natuurkundig Onderzoek aangaande den oorspronkelijken Mensch.

Amsterdam, 1808, 193 blz. 8°.

4. Algemeene Beschouwing van een natuurlijke geschiedenis van het menschelijk geslacht.

(Afgedrukt in : J. E. Doornik. Wijsgeerig-natuurkundige Verhandelingen, Arnhem 1816, blz. 175).

5. Over het ontoereikende der Volksgeschiedenis als genoegzame bron eener geschiedenis van het Menschelijk geslacht.

(Afgedrukt in: J. E. Doornik, Wijsgeerig-natuurkundige Verhandelingen, Arnhem 1816, blz. 207).

D. *Geschriften van geologischen aard.*

1. Over de voortreffelijkheid der Aardekunde.

(Afgedrukt in : J. E. Doornik, Wijsgeerig-natuurkundige Verhandelingen, Arnhem 1816, blz. 27).

2. Over de overblijfselen van het Menschelijk ligchaam als toevallige delfstof.

(Afgedrukt in : J. E. Doornik, Wijsgeerig-natuurkundige Verhandelingen, Arnhem 1816, blz. 91).

3. Over het begrip van levenskracht uit een geologisch oogpunt beschouwd.

(Afgedrukt in: J. E. Doornik, Wijsgeerig natuurkundige Verhandelingen, Arnhem 1816, blz. 128).

4. Proeve eener oplossing van het vraagstuk aangaande den Atlantis.

(Afgedrukt in : J. E. Doornik, Wijsgeerig-natuurkundige Verhandelingen, Arnhem 1816, blz. 236).

5. Observations concerning fossil organic remains.

(American Journal of Science and Arts, XV, 1829, blz. 90).

Het spreekt van zelf, dat evenals aan iedere indeeling van geestelijke voortbrengselen ook aan deze iets kunstmatig, iets onjuists kleeft. Doornik toch was vóór alles wijsgeer, stak als zoodanig ver boven het peil zijner tijdgenooten uit en beschouwde dus alle onderwerpen, ook die, welke beter langs proefondervindelijken weg hadden kunnen aangevat worden, uitsluitend van een wijsgeerig standpunt. En dezen helderen denker, dezen man met zijn groote zienersgave, men herkent

hem onmiddellijk, als hij de gedachte van een afstamming van den mensch uit dierlijke voorouders uitspreekt, zoo ook, als hij betoogt, dat het noodzakelijk is, de uitgestorven planten- en diersoorten, te rangschikken en te groepeeren overeenkomstig hun structuur.

Vertrouwd met de uitkomsten van het experimenteel onderzoek op schier elk gebied der natuurwetenschap, is het echter meer de hartstocht van het weten, die hem beheerscht, dan de liefde voor den arbeid in het laboratorium der natuur. Doornik behoorde niet tot de nijvere arbeiders, die steentje voor steentje komen bijdragen voor het grootsche gebouw der wetenschap, doch tot de architecten, wier scheppende verbeeldingskracht paleizen voor hun geestesoog toovert.

Gaan wij thans over tot een beschouwing van Doornik's geschriften, dan dient vooraf de opmerking gemaakt, dat deze alleen de bedoeling heeft Doornik aan den lezer voor te stellen, dus geenszins om een volledige analyse van zijn arbeid te geven, een analyse, welke hem tegelijk zijn plaats onder de groote denkers van zijn tijd zou aanwijzen. Deze arbeid moet nog verricht worden en zeer te wenschen ware het, dat een der lezers zich daartoe aangorde. De schrijver verdient het ten volle en zijn werken geven daartoe alleszins aanleiding.

* *

Onder de sub A genoemde geschriften van algemeenen aard is N°. 2 zeker wel het merkwaardigste.

Oorspronkelijk voornemens een geschiedenis van Nederland als koloniseerende mogendheid te schrijven, verzamelde de auteur vele bescheiden, betrekking hebbende op het beheer van den toenmaligen gouverneur. generaal der Indische Koloniën, Godert Alexander Gerard Philip, Baron van der Capellen (1816- 1826).

Meenende, dat ten gevolge van diens bestuur Indië een wissen ondergang tegemoet ging, besloot hij onmiddellijk na het aftreden van Van der Capellen zijn ideeën over onze plichten als koloniseerende mogendheid publiek te maken, en in het licht van dezen gedachten-gang het bestuur van Van der Capellen te beschouwen. Doornik's oordeel over dezen bewindsman was verre van vleierend, hetgeen ons niet behoeft te verwonderen, wijl men in zijn tijd lang niet algemeen het hooge en voorname standpunt van Doornik innam. Waar deze toch schrijft, dat de Kolonie eerst dan tot welvaart komt, indien: 1°. zij zich zelve bestuurt en beheert; 2°. er vrijheid van handel is; 3°. alle beschikbare krachten zich vrij ontwikkelen in het voortzetten en uitbreiden van cultuur en landbouw; 4°. zij zich niet inlaat met de twisten in het Moederland en voorts door een zoo gering mogelijk aantal ambtenaren bestuurd wordt, ter besparing van meerdere onkosten ⁴⁾, daar hoort men in hem een Staatsman der twintigste eeuw. Welke ontvangst dit geschrift hier te lande ten deel is gevallen, kan men afleiden uit het oordeel dat de Redactie van de „Weegschaal” in haar orgaan er over

uitsprak'). Zeer waarschijnlijk is het, dat Doornik zich den haat van velen er mede op den hals haalde ⁵⁾. Behalve dit eenig geschrift heeft Doornik op politiek gebied dan ook niets meer uitgegeven, en o. i. is dit tekenend.

* *

Onder de geschriften van bespiegelend-wijsgeerigen aard, lijkt ons B n°. 7 en om den inhoud en om den schoonen vorm het uitnemendste. Duidelijk doet het ons zien, hoe Doornik in den loop zijns levens van geestes-richting veranderd was. Oorspronkelijk materialist voor wien niets was dan stof en beweging, beide onafscheidelijk aan elkaar verbonden (zie B 2), eindigt Doornik zijn leven als idealist.

„De bloot natuurkundige waarnemer merkt te veel onstoffelijks op in de verschijnselen der organische wereld, om ze uit de wetten van organisatie alleen te kunnen verklaren; aan den anderen kant merkt dezelfde waarnemer te veel stoffelijks op in diezelfde verschijnselen, om het geestige in dezelve aan andere krachten toe te kennen, dan aan de beide grondkrachten, door welke de stof als mogelijk kan gedacht en als werkelijk kan worden begrepen. De bloot natuurkundige waarnemer loopt dus gevaar, om het verfijnd materialisme te omhelzen en het denkende in den mensch te beschouwen als het gevolg, als het uitwerksel van een gegeven wijziging in de betrekkelijk wederkeerige ver-

*) Zie bla. 22.

houding der grondkrachten tot elkander, en aan te nemen, dat zoodra deze wijziging ophoudt te bestaan als dan ook en om diezelfde oorzaak het denkende in den mensch vernietigd. Deze wijze van filosoferen is even schadelijk geweest voor eene gelouterde natuurkunde, als zij verwoestende is geweest voor een gezuiverde redekunde.”

Met deze inleiding vangt Doornik zijn geschrift over „Het menschelijke organisme” (B n°. 7) aan, en na daarvan een algemeen overzicht te hebben gegeven, met een afzonderlijke behandeling van de samenstelling der hersenen en een uitvoerige bespreking van den verschillenden bouw van den schedel bij de hoofdrassen, eindigt hij met een beschouwing van „Den Mensch als voorwerp uit het Gebied van het schoone en het verhevene en als behoorende tot een zedelijke wereld.” Uit het slot veroorlooven wij ons nog de volgende aanhalingen, welke een goede aanvulling vormen van wat wij hierboven uit de voorrede mededeelden.

„De mensch, niet het menschelijke diersoort, staat als grondbeeld der schepping dáár; als mensch behoort hij tot het gebied van het schoone, van het verhevene, van het goede. Menschwording is het doel van ons bestaan op deze aarde.”

„Wanneer wij nu dit alles in één woord willen uitdrukken, willen zamenvatten, in één begrip willen opnemen, tot één id éè willen opvoeren, in hetwelk dat alles is uitgedrukt, in hetwelk de hoogste strekking

duidelijk zichtbaar doorstraalt, dan zeggen wij : de mensch is aangelegd tot humaniteit”

„Op het verheven, hemelvormig gewelfd voorhoofd draagt de, in veradeling gevorderde, mensch het teeken eener eindelooze strekking, en in dit teeken is onuitwischbaar gegrift het woord onsterfelijkheid” . .

„De mensch behoort niet tot eene; hij behoort aan meer werelden. Daarom is zelfs de meest ontwikkelde mensch op deze aarde, nauwelijks in zijne beginnende ontwikkeling voor de toekomst, die op hem wachtende is. Hij moge hier, zat aan wetenschap en nadenken, ten grave dalen, als leerling treedt hij een ander aanwezen te gemoet. De omvang van krachten in het menschelijk gemoed huisvestende, is eene oneindigheid, die hier niet kan worden afgewerkt. En echter werden deze krachten aangelegd, om zich te ontwikkelen. Zulks eischt de rede”. ,

„Poog alzoo, o Mensch ! bij uw lichamelijk afsterven, deze aarde vergenoegd te verlaten. Zij was uwe voedster. moeder, die u reeds hier den nektar der onsterfelijkheid aanbood! die u, langs leed- en vreugdepaden ter schole deed gaan. Neem dankbaar afscheid van deze aarde; klem vast den nieuwen levensstaf en vervolg uwen weg naar eene hooger en hooger stijgende humaniteit. — Gij behoort tot eene zedelijke wereld” ,

En de schrijver eindigt aldus:

„Welk is het eindoogmerk der Schepping? Welk is haar onvoorwaardelijk doel ?

„Te vergeefs ondervragen wij daarover de natuur. Zij kan ons niets openbaren, dewijl bij haar alles een voorwaardelijken bepaalgrond heeft. Het eindoogmerk der Schepping, integendeel, behoeft een onvoorwaardelijken grond voor de mogelijkheid van dit idee. Buiten de natuur, tot de hoogste oorzaak van haar, welke met doel voortbrengende is moet zich onze rede wenden, om bij haar deze vraag beantwoord te vinden. Deze doelende oorzakelijkheid, intusseken, ligt in de diepste schuilhoeken van ons denken verborgen; haar brengen, d. i. haar denken wij uit ons zelve, volgens de hoogste beginselen onzer rede” ⁶⁾.

Als vurig aanhanger van De Lamettrie zijn wijsgeerige loopbaan ingetreden, verliet hij het leven als overtuigd volger van wat sinds de dagen van Leibnitz in de geschiedenis der wijsbegeerte het idealisme heet. Welk oordeel Doornik's tijdgenooten over zijn wijsgeerige werken velde, is mij onbekend. Dat hij meer verdient dan de ampele woorden, die Von Antal hem wijdt in zijn : „Die holländische Philosophie im neunzehnten Jahrhundert” ⁷⁾, moge het bovenstaande afdoend aangeetoond hebben.

* * *

Als in het voorjaar de sneeuw smelt, bemerkt men, hoe zij duizenden kleine wateradertjes doet ontstaan, welke zich ten slotte tot één groote waterader vereenigen. Deze spoedt zich verder, groeit aan on wordt ten slotte tot den machtigen stroom, welke hindernissen omver-

werpende, alles onweerstaanbaar met zich meesleept, en een breede voor in den bodem uitslijpt. Zoo is het in de natuur, zoo is het ook in de geschiedenis der volken.

Daar wordt op zeker oogenblik een Idee uitgesproken, dat machtig en grootsch van conceptie het tooverwoord wordt, waarop tallozen wachtten, het heilwoord, waarnaar velen onbewust hadden uitgezien. De Idee grijpt allen aan, sleept hen onweerstaanbaar mee, en de tijdgenoot waant haar de Minerva, de uit Zeus geborene. Doch anders voor wie met kritischen speurzin begaafd, later achterwaarts zoekt: hij ziet die Idee als het resultaat van een oneindig aantal andere, welke schroomvallig, schier aarzelend uitgesproken, toch ten slotte haar invloed op de menschheid niet hebben gemist.

Zoo ooit, dan past dit beeld op de ontwikkelingsgeschiedenis van de geweldige gedachte, aan wier scherpe formuleering en nauwkeurige bewijsvoering voor altijd de naam van Charles Darwin is verbonden, de gedachte, dat de huidige organische wereld het resultaat is van een ontwikkelingsproces, dat met lagere, eenvoudige vormen aanvangende, steeds naar hogere, meer samengestelde voerde. Aan wie onbekend was met de denkbeelden van vroegere onderzoekers, kon deze gedachte als iets fonkelnieuws schijnen; echter, van de dagen van Anaximander en Empedocles tot die van Darwin kan men mannen aanwijzen, die min of meer tot dezelfde uitspraak waren gekomen,

eerst aarzelend, onzeker en schroomvallig, later bewuster, vaster en scherper omljind. Onze Doornik, behoorde met Monboddo, doch onafhankelijk van dezen, tot de weinigen, die op den drempel der 19de eeuw het Darwinisme inluiden. De verhandeling, in welke dit het eerst geschiedde, is hier onder C 3 genoemd. Tot juiste kenschetsing van dit „Wijsgeerig Natuurkundig Onderzoek aangaande den oorspronkelijken Mensch” veroorlove men ons enkele aanhalingen.

Na in de voorrede te hebben verklaard het eens te zijn met de uitspraak van den Koningsberger wijsgeer, Kant, „dass die Kenntniss der Naturdingen, wie sie jetzt sind, immer noch die Erkenntniss vom den-jenige wünschen lassen was Sie ehemals gewesen sind, und durch welche Reihe von Veränderungen sie durchgegangen, um an jedem Orte in ihren gegenwärtigen Zustand zu gelangen ,” past hij dit methodische onderscheid tusschen Natuurbeschrijving en Natuurgeschiedenis ook op den mensch toe, door van dezen een Natuurlijke Geschiedenis te ontwerpen, een daad, welke ons onmiddellijk den toen 30-jarige als een oorspronkelijk denker doet kennen.

Bij de uitwerking hiervan, komt hij tot deze gevolgtrekkingen, 1°. dat „de geschiedenis der volken een ontoereikende bron is voor de geschiedenis -van het menschelijk geslacht; 2°. dat men een nauwkeurig onderscheid moet maken tusschen een natuurlijke geschiedenis en een natuurlijke beschrijving van het-

zelve; 3°. dat, door deze onderscheiding over 't hoofd te zien, vurige mensch-natuurkundigen het onderwerp niet uit het regte oogpunt hebben kunnen beschouwen; 4°. dat hierin en ook daarin dat zij de natuurlijke geschiedenis van het menschelijk geslacht geplooid hebben naar de geschiedenis die van hetzelfde voorhanden is, de grond gelegen is, waarom zij eenen stam van het menschelijk geslacht hebben aangenomen; 5°. dat de Natuurkunde zoowel als een wijsgeerige menschkunde hiertegen gronden heeft, die dat gevoelen aannemelijk doen zijn en 6°. eindelijk, dat het met de geschiedenis onzer aarde en die van het menschelijk geslacht voor zooverre deze zig volgens redengronden laat voorstellen overeenstemt om verschillende oorspronkelijke stammen van het menschelijk geslacht aan te nemen." (blz. 153).

De vraag naar de voorstelling, die men zich van den oorspronkelijken mensch moet maken, beantwoordt hij aldus:

„Als dier had hij het toppunt zijner volkomenheid bereikt, en ziedaar, niet meer het dier, maar de mensch ontwikkelde zig.

Welk eene verandering, ja, welke eene, als nieuwe Schepping, greep toen in den mensch plaats! aanslagen kwamen in werking, die te voren als niet aanwezig scheenen. Een tweede mensch, om mij zoo uit te drukken wierd geboren. Dit konde niet, zonder wijzigingen plaats hebben, die eene verandering in zijne geheele bewerktuiging veroorzaakten. Hoe gering ook in

den beginne, zoo nam dit toe van geslacht tot geslacht. De diermensch verloor zig hoe langer, zoo meer, en hiermede zijne voor deezen staat soortelijke bewerktuiging.

Nu vraag ik: in welk gedeelte van 's menschen **be-**werktuiging had nu, in **deeze trapsgewijze** menschwording, die verandering plaats ? Daarin, waardoor **hij** als dier, zig ontwikkeld had? Neen! in dat' gedeelte zijner bewerktuiging door hetwelk de mensch gevoelt, waarneemt, en hier van bewustheid draagt, in **zijn** zenuwgestel dus in het algemeen en in **zijn herssen-**gestel in het bijzonder. Hierdoor moest dat deel steeds meer en meer van het oorspronkelgke afwijken, door hetwelk de mensch **bij** uitnemendheid **zijn**en **hooger**en rang boven het dier **aanwijst**. Dit deel is het bekkeneel. Zijn overig lichaam als samengesteld werktuig voor de, meer **eigenlijke** gezegde, dierlijke behoefte, wierd wel door **een** meerdere menschelijkheid, zelve meer **men-**schelijk **gewijzigd**, even wel niet genoeg, om daar door zoo zeer **afte**wijken van het oorspronkelijke, als het eerstgenoemde gedeelte, dewijl de **mensch**, toch steeds dierlijke behoeften, en dus dierlijk-werkende organen bleef behouden." (blz. 157).

„Het bekkeneel zal dus, in dit onderzoek, voor ons een **wezenlijk** rigtsnoer zijn. Hierom moet, naar **mijn** inzien, de voorstelling van den oorspronkelijken mensch aanvangen met de **oorspronglijke** beelding van het bekkeneel, en met het zelve van het gelaat." (blz. 158).

„Zoo oud nu, deze, reeds zooveele eeuwen bestaan

hebbende, geschiedenis is zoo lange zeker heeft de blanke mensch als mensch bestaan. Bedenkt men nu hierbij, welke veranderingen met hem moeten zijn voorgevallen en hoe vele eeuwen er hebben moeten verlopen, om hem tot dien trap van menschwording te brengen, dan zal voorzeker niemand het bekkeneel van den blanken mensch aanzien, als het meest grenzend aan de oorspronglijke beelding van den oorspronglijken mensch, of hij moest zig geheel laten misleiden door het gezag van eenen Herder, Zimmerman, Kant en anderen, die, dewijl alle beschaving, naar hunne meening, volgens de geschiedenis uit Asie afstamt, en de blanke mensch van daar oorspronglijk geoordeeld word, en deeze, als de eenige stam van het menschelijk geslacht, stellen, den blanken mensch, als den oorspronglijken mensch aanzien.” (blz. 169)

„Zal daarom uit een zoodanig bekkeneel zig een hoger wezen vormen; zal uit een zoodanig bekkeneel de mensch uit den dier-mensch ontwikkelen, dan moeten zijne dierlijke behoeften menschelijk worden, en zijn menschelijke aanleg, zig meer en meer boven deezē verheffen. Dit konde niet geschieden, zonder eene, anders gewijzigde, ontwikkeling zijner hiertoe dienende, bewerktuiging. De werktuigen der reuk en smaak als bloote dierlijke aanlagen, moesten in hunne ontwikkeling terug gaan, terwijl de werktuigen zijner menscheijkheid in hunne ontwikkeling meer en meer moesten uitkomen. Tot dit einde moesten die vooruitstekende wangbeenderen eene

meer loodlijnige rigting **neemen**, de neusbeenderen minder op deelen rusten, en integendeel over **dezelven** uitkomen. Het vlak voorhoofd moet zig voorwaarts uitzetten, en het hellend agterhoofd zig opwaarts heffen. Terwijl **gelijktijdig** de saamgedrukte **zijden** van den schedel zig moeten rondren, op dat daardoor de **geheele** schedel eene meer klootsgewijze gedaante **verkrijgt**." (blz. 160).

„Ik aarzel daarom niet, om te stellen, dat de oorspronkelijke mensoh tot de familie van den ourang-outang behoort, in zoo verre de laatste hem als dier-mensch zoo gelijkvormig is".

„Of zij beiden tot het zelfde geslacht behooren, zoude dan kunnen bewezen worden, wanneer zij met elkander vruchtbaare kinderen teelden. Hiervan is, tot hier toe, geen bewezen voorbeeld voorhanden. Zulks blijft dus onbeslist, even zeer als het tegengestelde." (blz. 163) .

„Daarbij, bij 's menschen geboorte heeft de kolom der wervelen deeze S gedaante niet maar **verkrijgt** die bij het leeren overeind gaan allengs, en dat wel door dwang.. . . en daar wij zien, hoe, door deelen dwang het bekken en de kolom der wervelen bij den beschaafden mensch zig gewijzigd heeft boven den neger, hoe veel te meer moet dit dan plaats gehad hebben bij de kindsheid van het **menscheijk** geslacht." (blz. 191)

Op deze voor zijn tijd zoo ver strekkende gevolgtrekkingen, komt hij in 1816 nog iets beslistor terug.

Allereerst bewijst hij, voorzoover dat toen mogelijk was,

dat alle bekende overblijfselen van eens geleefd hebbende planten en dieren een trapsgewijze volmaking aantoonen, als men die uit de oudste gesteentelagen vergelijkt met die uit de jongste. (Vgl. blz. 117 van zijn *Wijsgaerig-Natuurkundige Verhandelingen*, Geschrift D 2). Daarna komt hij in D 3 (blz. 162, 167, 168) tot de volgende uitspraken :

„Ik ben daarom van gedachten dat dit ondeelig (= individueel) leven van de onderste trappen der bewerktuiging is aangevangen. En dat alzoo de encriniten, pentacriniten, ammoniten en de overige zophyten der voor-wereld de eerste of oorspronkelijke vormen zijn geweest, uit welks alle de overige edelere bewerktuigingen door eene opeenvolgende ontwikkeling ontstaan zijn. Even zeer deel ik in het gevoelen van Treviranus *), dat ieder geslacht even als ieder ondeelige (= individu) zekere perioden van wasdom, bloei en versterving doorloopt, dat echter deze versterving geene eigenlijke slooping is, even als bij ondeelige bewerktuigingen, maar wel eene ontaarding. Waaruit dan zoude volgen dat men niet aan die geweldige omwentelingen, op onzen Aardbol voorgevallen, moet toe-

*) De hier bedoelde Treviranus was Godfried Reinhold Treviranus (1776—1837), een voortreffelijk natuuronderzoeker en schrijver o. a. van „*Philosophie der lebenden Natur*,” waarin het hier bedoelde gevoelen uitgedrukt wordt. (Noot van den Schr.)

schrijven, de verdelgung van de hier bovengenoemde diersoorten; maar integendeel, dat men moet aannemen, dat vele derzelve deze omwentelingen overleefd hebben, en dat zij daarom uit de thans voorhandene Natuur verloren zijn gegaan, dewijl de geslachten, tot welke zij behoorden den kring van hun aanzijn hadden afgelegd en in andere geslachten zijn overgegaan, of door do zoodanigen zijn vervangen."

Niet alleen openbaart Doornik zich hier als de geniale Nederlandsche voorlooper van Darwin, als de waardige tijdgenoot van Lamarck (1744—1829), schrijver van de weinig gewaardeerde Philosophie zoologique (1809), maar tevens zien wij, hoe hij een schuchtere poging waagt, zich onafhankelijk te maken van de opvattingen van een Cuvier, den man, die met zijn onmetelijken invloed op den gedachtegang zijner tijdgenooten hen allen dwong onder het Caudynsche juk zijner Catastrophentheorie door te gaan.

Nog eenmaal kwam Doornik op zijn „darwinistische” gevoelens terug, nl. in D. 6. Hierin betoogde hij, dat de geschiedenis der aarde niet uitsluitend opgebouwd kan worden uit de kennis der dierlijke en plantaardige resten alleen, doch dat men ook de ligging en de gesteldheid der lagen moet in aanmerking nemen. Wat overigens deze fossielen zelve betreft, een nauwkeurige classificatie hunner structuur zal eenmaal het bewijs moeten leveren der voortgaande ontwikkeling („progressive development”, zoo zegt hij letterlijk) van het

dierlijk en plantaardig leven op onze aarde ; en ook hierin blijkt Doornik's juiste kijk op den toekomstigen ontwikkelingsgang der geologische wetenschap : de moderne aardkunde beweegt zich met goed gevolg in de banen, haar door den Nederlander Doornik aangewezen.

* *

De vraag, hoe de wetenschappelijke arbeid van Doornik ten onzent ontvangen werd, is uit een historisch oogpunt zeker wel berechtigd. Voorzoover de schrijver dezer regelen daarvan kennis kreeg, bleek hem, dat de enkele geschriften, welke een beoordeeling vonden, om stijl en inhoud zeer geprezen werden. Wat speciaal het oordeel over Doornik's meeningen omtrent de afstamming van den mensch betrof, hij zelf wees zijn aanstaande beoordeelaars er op: „Zal de lezer in den gang der gedachten van een' schrijver indringen, zal hij in staat gesteld worden, om de begrippen van een schrijver juist te bevatten, en langs dien weg wèl te beoordeelen, dan moet hij zig op het zelfde standpunt kunnen zetten, van het welk een schrijver is uitgegaan.” Gulden woorden voorwaar, waard om bij elke wetenschappelijke verhandeling, die het licht ziet, vooraan geplaatst te worden. Niets dat meer vergeten wordt, door wie zich tot beoordeelen bevoegd waant — en zulks waant zich vaak reeds hij, die slechts eenmaal met kalkbak en troffel arbeidde —, dan door te dringen in den geest van wien men beoordeelt.

Hoe weinig echter zijn tijdgenooten dit verzoek in

ernstige overweging namen, blijkt uit de reeds hierboven aangehaalde boekbeschouwing over A 2, afgedrukt op blz. 618 en vv. van het tijdschrift de Weegschaal van 1826, waarin men Doornik verweet, gezegd te hebben, dat de menschen „alløngs geperfectioneerde boschduivels” waren, een betichting ook Darwin meermalen naar het hoofd geslingerd.

Iets beter brengt zijn tijdgenoot Bakker het er af, wiens geschrift „Natuur- en Geschiedkundig Onderzoek aangaande den oorspronkelijken stam van het Menschelijk Geslacht” (Haarlem 1810) de bedoeling had Doornik's opvattingen te weerleggen.

* *

Wij zijn met onze bespreking ten einde, een taak, die, het zij hier nogmaals herhaalt, slechts ten doel had den Nederlander Doornik in vluchtige trekken te schetsen. Of het beeld, dat ik van hem ontwierp, tot een nadere kennismaking met zijn geestelijke nalatenschap uitlokt, een kennismaking, welke leidt tot een nadere studie, straks zelfs tot een monografische behandeling zijner verdiensten? Zijn geschriften verdienen het ten volle, zijn persoon is helaas nog in een nevel gehuld.

Had Doornik onder andere levensomstandigheden verkeerd, hij had geschitterd als een ster aan het firmament; zijn levenslot bewijst echter voor de zoo-veelste maal het onjuiste der meening, als zouden groote geestesgaven den bezitter steeds de plaats, waarop

hij van huis uit recht had, doen innemen, hoe ernstig zijn strijd om het leven ook zijn moge.

Door den tijdgenoot niet gewaardeerd, door het nageslacht vergeten, stierf onze groote Leidenaar onbetreurd, ver van de plaats zijner geboorte in de Nieuwe Wereld, waar hij een tweede vaderland had hopen te vinden, Zwerver door drie werelddeelen, ontbrak hem den tijd en de rust een nog grooter werk, de Natuurlijke Geschiedenis van het Menschelijk Geslacht, een taak, waaraan hij lange, lange jaren arbeidde, het licht te doen zien. Wat hij ons echter achterliet, draagt niet den stempel van het vluchtige, doch is een onvergankelijk bewijs voor de juistheid van hetgeen hij zelf in 1816 schreef: „Kan mijn arbeid waarlijk strekken tot verspreiding van waarheid, dan zal dezelve blijven. Is integendeel mijn arbeid slechts dwaling, dan zal dezelve in den stroom der vergetelheid worden weggespoelt”. . . . (Voorrede tot zijn „Wijsgeerig-Natuurkundige Verhandelingen”).

Voorwaar een troostvol woord voor ieder, die ervaren moet, hoe zijn beste uitingen niet op prijs worden gesteld, zijn schoonste resultaten worden doodgezwegen. ¹⁾

Wageningen, October 1908.

AANTEKENINGEN.

¹⁾ P. Harting. Iets over J. E. Doornik en zijn aandeel aan de ontwikkelingshypothese (Verslagen en Mededeelingen der Kon. Akademie van Wetenschappen, Afd. Natuurkunde, V, 1871, blz. 367).

²⁾ Omtrent de genealogie van het geslacht Doornik deelde de onderarchivaris van Leiden, Mr. Bijleveld, mij de navolgende bijzonderheden mee. Naast hem dank ik ook Dr. Kohlbrugge te Utrecht enkele **aanteekeningen**.

De eerste maal, dat men het geslacht Doornik vermeld vindt, is, toen een zekere *Daniel Doornik*, advocaat en notaris te Amsterdam en aldaar geboren in 1621, te Leiden op 3 Juli 1646 in **het** huwelijk trad met Margaretha van Ravesteijn, geboren te Amsterdam en dochter van Paul Aertsz. en Elisabeth Swerts. Dezelfde huwde 7 Februari 1653 Elisabeth van **Ousten**, weduwe van Pieter Lenaerts. Uit dit tweede huwelijk werd geboren:

Michiel Doornik, die op 13 Februari 1660 te Amsterdam in de Westerkerk gedoopt werd; deze van beroep koopman trouwde te Amsterdam, 11 December 1681, Maria Libert (geb. aldaar 1656) en later Elisabeth van Tongeren Jansdr. (geb. aldaar 1658). Uit dit tweede huwelijk werd geboren:

Joan Doornik, op 22 Dec. 1693 te Amsterdam. Deze was tot 1735 eerst predikant te Oegstgeest, vervolgens tot zijn dood (3 Juli 1745) hetzelfde te Gorkum. Hij trouwde in Juli 1723 met **Adriana** Visschers, geboren te **Naardwijkerhout**, dochter van Dominee Adam **Jansz.** en Margaretha Meester Jansdochter Laurentius.

Uit dit huwelijk ontsproten 10 kinderen, waarvan de jongste was: Frederik Wolphert, geboren te Gorkum en aldaar gedoopt 12 Mei 1743. Frederik Wolphert, de vader van onzen Jacob **Elias** werd poorter van Leiden op 10 April 1773, was **raad** en schepen dier stad van 6 Februari 1788—18 Januari 1795, overleed aldaar 4 Februari 1795, en werd begraven in de **Pieterskerk**.

F. W. Doornik trouwde (? **vóór** 1768) eerst met Henriëtte Elisabeth van Baerle (overleden te Leiden op 9 September 1777 in den ouderdom van 29 **jaar** en bijna elf maanden),

daarna (October 1781) in den Haag met Anna Agatha Ravens en ten **slotte** met Agneta Jacoba Ravens, beiden dochters van Mr. Adriaan en **Susanna** Jacoba Visser.

Uit het eerste huwelijk werden geboren:

Jan D.. Willem Everardus en *Jacob Elisa* (onze Doornik) de laatste op 17 Juni 1777.

Uit het tweede huwelijk werd o. a. geboren:

Susanna Jacoba Adriana, 10 Januari 1785, die 17 Juli 1808 **huwde** met Johan George Christiaan **Scharten** (geboren in Bergen-op-Zoom en chirurgijn in den Briel).

Het wapen der **Doorniks** wordt ons als volgt beschreven: Gevierendeeld: 1 en 4 in rood een springend zilveren paard, 2 en 3 in blauw een gouden leeuw vergezeld van een zilveren klaverblad in de (heraldisch) linkerbovenhoek.

³⁾ Dr. H. J. F. Kohlbrugge, de schrijver van het belangwekkende artikel: *Nederlaadsche Prae-Darwinisten* (de Gids, Augustus 1908), waarin voor de eerste maal ook aan Doornik een ruime plaats wordt afgestaan, meende oorspronkelijk, dat het uitgeven van een politiek geschrift door Doornik (nl. zijn „**Vrijmoedige** Gedachten over Neerlands **Indië** en over de Regering van Generaal van der **Capellen**, A'dam 1826), oorzaak was geweest, dat hij uit Indië verbannen werd. Latere nasporingen deden hem echter tot de meening overhellen, dat hier waarschijnlijk familie-aangelegenheden de oorzaak waren. (Schriftelijke mededeeling van 8 September 1908).

⁴⁾ Blz. 107 van het bedoelde geschrift.

⁵⁾ Men zie overigens, hetgeen hier boven onder noot 3 is medegedeeld.

⁶⁾ L. c. 260, 264, 268, 269, 270.

⁷⁾ In het werk van Van **Heusde**, Briesen over het beoefenen

der wijsbegeerte, inzonderheid in ons vaderland en onze tijden, Utrecht 1837, heeft de Schr. de naam Doornik niet vermeld gevonden.

⁸⁾ Het feit, dat James Burnett, lord Monboddo, de eerste is geweest, die in zijn werk: *On the origin and progress of language* (compleet geworden in 1792) den mensch van de anthropomorfe apen liet afstammen, is het eerst ontdekt en medegedeeld door H. Kohlbrugge in zijn verhandeling : *Die morphologische Abstammung des Menschen*, Stuttgart '08, blz. 2.

⁹⁾ Ten slotte **geven** wij hier een opsomming van alle tijdschriften en verhandelingen, waarin Doornik vermeld wordt, **voor** zooverre zij althans den schrijver bekend geworden zijn. Enkele der genoemde werden reeds in den tekst vermeld, doch worden volledigheidshalve hier nogmaals genoemd.

I. Vaderlandsche Letteroefeningen of Tijdschrift van Kunsten en Wetenschappen.

Jaargang 1802, Eerste Stuk, blz. 237;

id. 1804, id. „ 345;

id. 1805, id. „ 310;

id. 1807, id. „ 39;

id. 1808, id. „ 517;

id. 1808, id. „ 556;

id. 1816, id. „ 666.

II. G. Bakker, Natuur- en Geschiedkundig Onderzoek aangaande den oorspronkelijken stam van het menschelijk geslacht, Haarlem 1810.

III. De Weegschaal, 1826, blz. 618.

IV. N. G. v. Kampen, Beknopte Geschiedenis der Letteren en Wetenschappen, Dl. II, blz. 622, den Haag 1827.

In deze geschiedenis wordt onder het woord Doornik medegedeeld, dat in het tijdschrift **de Schouwburg, eenzelfde onder-**

- stelling zou geuit zijn omtrent de afstamming des menschen als door Doornik. Hoogstwaarschijnlijk heeft men hier te doen met een referaat over een verhandeling van Schelver, Ueber den Ursprunglichen Stamm des Menschengeslachts (Wiedemanns Annalen f. Zoölogie, **III**, Braunschweig 1802.)
- V. Verslagen en mededeelingen d. Koninkl. Akademie d. **We-**tensch. Afd. Natuurkunde. 2de Reeks, deel V, 1871, blz. 367.
- VI.** G. von **Antal**, Die **holländische** Philosophie im **neunzehnten** Jahrhundert, Utrecht 1888, blz. 6.
- VII.** Tijdschrift 'Koninkl. Ned. Aardr. Genootschap, **DL**. 20, 1903, blz.
- VIII.** J. H. P. Kohlbrugge, Die morphologische Abstammung d. **Menschen**, Stuttgart 1908, blz. 3.
- IX.** J. H. F. Kohlbrugge, in de Gids, Augustus 1908.
- X. J. van Baren, De Bodem van Nederland, A'dam 1908, blz. 29.

Ten **slotte** betuigt de Schrijver zijn hartelijken dank aan de **Heeren**: Bijleveld, Onder-Archivaris te Leiden ; Kohlbrugge, Privaat-docent a/d. Universiteit te Utrecht en A. A. van Pelt Lechner, Bibliothecaris der **Rijks Hoogere** Landbouwschool te Wageningen, voor het verstrekken van inlichtingen of **litterarische** hulpmiddelen.

Het portret, dat deze bijdrage siert, is vervaardigd naar dat, voorkomende in **Doorniks** werk : Wijsgeerig-natuurkundige Verhandelingen, Arnhem 1816. Het ex., voor de reproductie gebruikt, is welwillend afgestaan door mej. Chr. **Merkus** Doornik,' kleindochter van onzen **grooten** Nederlander, en woonachtig te Oosterbeek.

**Advys ende Oordeel van Heere
Jacob van Campen een vermaert architeck
over de modelle van de nieuwe (Mare) Kerck.**

Op ten XXIIIe Augustus anno 1639 is in de vergaederinge van Burgemeesteren in persoon verschenen de heere Jacob van Campen, die door ordre van Burgemeesteren by den fabriick deser stee^ede was versocht, omme alhier tot Leyden te comen, ten eynde zijne E. soude examineren de modelle bij Mr. Aernt van Schraevesandt, fabriick, gedaen maecken tot een patroon van een nyeuwe kercke binnen dese stadt te doen bouwen, om daerop deselven te dienen van zijnen advyse, terwijl Burgemeesteren onderricht waeren dat hij hem sonderlinge verstonde op het stuck van de Architecture; ende heeft den Burgemeesteren mondeling verclaert, dat het selfde soude sijn een heerlick ende uytermate schoon stuck wercks, bijaldien tselfde ingevolge ende conform tselfde bewerp ende modelle mochte werden voltrocken, doch daerbeneffens noch verclaert de naervolgende considerationen, die hij opt voorzegde werck ende modelle was hebbende.

Als eerst, dat hij nodich ende dienstlich achte ende oordeelde, dat tot groot welstant van deselve kercke

soude sijn, dat de vloer van deselve kercke mochte werden geleyt hoog verheven, om met trappen op te gaen, ter hoochte van anderhalve voet **hooger** als het bruggetgen over de Maeren ande Oude Vest, ende dat eensdeels om t ciraet, ende ten anderen omdat de graeven alsdan drooch soudē sijn, ende oock meede om, off geviel datter in tijden ende wijlen tegen den **uylgang** van de kercke aen de Maeren de voorsegde Maeren mocht werden overwulft, t welck **hij oock** nyet ondienstich soude vinden, ter hoochte van de voorsegde brugge, dat men alsdan nyet neerwaerts maer **gelijkwaerts** naor de kerck soude gaen tot aen de kerck ende dan met drie trappen op te gaen tot in ende op de vloer van de kercke;

Ten tweede, dat aende **sijde** van de Maeren buyten de kerck een groot portael soude werden gemaect, met een groote wijde deur;

Ten derden, dat de benedenste glasveynsters soude werden toegemetselt, oordelende **ende** voor seecker houdende, dat de boovenste met glaesen beset **sijnde** lichte genoeg **ende oock** overvloedich in de kercke soude geven, ende dat de benedenste quaet licht door de reflexie van de sonne tegens de huysen soude veroorsaecken;

Oordeelende mede dat chierlicker soude staen ende oock niet meerder soude costen, dat, in de plaetse van de **eene** boovenste lijste, hangende festoenen soude werden gemaect ;

Recommanderende daer **beneffens** oock aen de Burgemeesteren, dat naer het exempel van **eenige** oude

keyseren in het stichten ende bouwen van eenige groote oude uytmuntende gebouwen eenige medaillen te slaen ende in de fondamenten te doen metselen, omme daerbij oock bij destructie over honderden jaeren te connen weten, wanneer ende bij wien dezelve kercke was gebout.

Welcke voorsegde consideratien ende advys van den voornoemde van Campen bij den Burgemeesteren aende Gerechte deser Steede bekend gemaect, om daer op te hebben der selver resolutie, hebben dezelve gerechte eenstemmelick verstaen ende geresolveert in het bouwen van de voorsegde kercke de voorgaende voorslaegen, advys ende consideratien van voornoemde Jacob van Campen te volgen, ende dienvolgende Burgemeesteren geauthoriseert tselde alsoo te doen voltrecken ende is de fabryck dienvolgende gelast het model dienaengaende te veranderen, ende t werck metten eersten bij de handt te nemen ende ten meesten oirbaer ende dienste te bevorderen.

Actum den XXIIIIe Augusti Anno XVI^c negen ende dertich.

Burgemeesters en Gerechts dagboek C. fol. 231 vs.

Fol. 234, 1^e steen 24 Sept. 1639.

Fol. 233.

Het treft ons in dit advies te zien, dat Jacob van Campen aanraade het aantal vensters te beperken, en hierdoor mede schuld draagt van de over het algemeen te geringe verlichting in de kerk.

Spoedig werd nu aan een fundeering begonnen. De lichtheid der fundamenten deed hierbij de vrees uilen, dat die te zwak zouden blijken voor den zwaren koepelbouw, waarop aan Philips de Vos en Pieter Michiels, stads timmerman en metselaar te Amsterdam, om advies werd gevraagd. Zij raadden aan een man meer aan het blok te zetten bij het heien, doch achtten het heiwerk zelf „suffesant genoeg” te wezen, zelfs al waren er minder palen.

Den 24 September werd hierop de eerste steen gelegd.

J. C. OVERVOORDE.

Uurwerk Marekerk.

De burgemeesters ende regeerders der stadt Leyden, geleth op de menichvuldige clachten haer E. van tijt tot tijt voortkomende van den ongestadigen gangh van het horologie op de Nieuwe (Mare) Kercke, niet tegenstaende veelvuldige onkosten tot verbeteringe van 't selve van tijt tot tijt aengelegt, en gehoort de goede getuygenisse van seeckere nieuwe inventie van onrusten, dewelcke, aen de horologien geapliceert, aen deselve een gestadegen ende seeckeren loop aenbrengen, hebben goetgevonden, dat gelijcke onrust aen 't voornoemde horologie sal werden gemaect.

Actum den XIII^{en} Januari XVI^C negen ende vijftich.
(Burg.' en Ger. Dagboek aangaande den fabriek).

J. C. O.

De St. Joris-doelen te Noordwijk.

Onder de verschillende gilden, die in de middeleeuwen „in nomine Domini” zijn opgericht geworden, bekleedde het „schuttersgilde” een eereplaats. Gelijk zich vroeger de adel had ontwikkeld uit de meest gegoede **vrijen**, ontwikkelde zich de schutterij, als een burger-adeldom, uit de gewapende poorters; en wat de poorters in de steden deden, werd op het platteland, onder bescherming der edelen, nagevolgd. Zoo weet de bekende **Kornelis van Alkemade** in zijn manuscript: „**Het Noortwii kze Schutters-hof en Doel-broederschap**” ¹⁾ (om-

¹⁾ Dit handschrift in folioform, een net exemplaar in **druk-**letterschrift, vroeger berustende in het archief van Offem, is na den dood van **F. A. G graaf van Limburg Stirum Noordwijk** (30 Maart 1900) door zijn **douairière** geschonken aan de broederschap van St. Joris te Noordwijk, voor haar archief, dat thans voor het meerendeel berust bij den heer Dr. H. van Nes.

streeks 1700) te verhalen dat de Noordwijkers reeds vroeg aan de „voetboogoeffeningen” deel namen en daartoe samenkwamen op „zekere langwerpige strook lands, gelegen aan het Dorp tussen den Breeloft ¹⁾ en het Diefpad ²⁾, twee alsnog welbekende wegen of paaden aande N. W. zijde vant Dorp, beide aande naar de Zeeduinen en vervolgens naar Noortwijk opde Zee.”

Door sommige brieven in het archief der broederschap, o.a. aan koning Willem 1 in Januari 1835, wordt medegedeeld dat „volgens overlevering” Vrouwe Jacoba van Beijeren, tijdens haar verblijf op het slot Teylingen, te Noordwijk naar den papegaai heeft geschoten, niet meer aan den Breeloft, doch op een veld van Ofhem. En aan de redactie van het Jaarboekje voor de Boogschutterijen in het Koninkrijk der Nederlanden, voor 1847, (Gorinchem bij A. van der Mast), heet het: „Tevens is het ons gebleken, dat ons schiet-terrein, herhaaldelijk tot voornoemd einde gediend heeft, aan de hertogin Jacoba van Beijeren.”

Traditioneel vertoont men ook nog den kruis- of voetboog, waarmede de gravin moet geschoten hebben.

¹⁾ Of den nieuwen Zeeweg.

²⁾ Dit pad draagt tegenwoordig den onjuistennaam van „Kerkhofpnd”. Het pad leidt niet naar „den hof om de kerk” maar naar de „begraafplaats” aan het duin.

Het is een zwarten, met staal omslagen boog, voorzien van een ijzeren beugel aan het boveneinde der lade, en prijkende met het jaarmerk 1315.

Voorts schijnt Margaretha van Bourgondië, sinds 31 Mei 1417 douairière van graaf Willem VI, die de heerlijkheid Ofhem destijds in douarie bezat, aan de Noordwijksche schutterij omstreeks 1420 een stuk gronds van Ofhem aan de „afterwech” in bruikleen te hebben afgestaan, ten einde de edele voetboog oefening in bloei te doen komen.

Het is ook dit terrein, waarop Jacobus van der Valk in zijne Noordwyksche Arkadia (Leiden 1748) zijn gezelschap wijst met deze woorden:

„Maar, wyl men by veranderingen
 Toch hier te leven is gewoon,
 Gun dat ik de Achterbuurt ¹⁾ u toon,
 Zij trekt ons door haar wandelingen.
 Daar staat de Doel, waar in weleer
 De Ridder, en de aloude Graven,
 Van Voet- en hand-boog, als ‘s Lands braven,
 De harde pylen, keer op keer
 Aflosten, dat ze in ‘t doelwit trilden!
 Le Boertjes die op glas, en kruik
 Belust zyn, houden nog ‘t gebruik;
 ‘t Sint Joris Gild, dat alle Gilden

¹⁾ Thans „Offemweg” geheeten.

Te boven streeft, komt hier by een,
 En telkens om de zeven jaren,
 Koomt het zijn Oeff'ning openbaren,
 Voor de oogen van het algemeen;
 Dan word de Papegaai geschoten;
 Dan word hy Koning die zig kwyt,
 't Welk Vrouw Jacoba in haar tyd,
 Zich niet ontzien heeft of verdrotten
 Den Papegaai van zynen stang,
 Met veel bedreventheids te schieten,
 En daardoor Koningin te hieten,
 Gelyk 't van oudsher ging in zwang.
 Dit was een Gilde, daar voor dezen
 De Manschap toe wierd aangezet,
 En dus die lastige Oorlogswet
 Al spelende in wierd onderwezen."

Met het jaar 1477 echter krijgt de geschiedenis van den St. Joriskoelen een vasten. grond. In het archief der broederschap berust een kostbaar perkament, waarop geschreven is de authentieke acte van de nieuwe „fondatie der scutterye ende gilde van S. Joris in Noortich."

Ten overstaan van den notaris Wilhelm Jacobsz. uit Noortich, klerk van het bisdom van Utrecht, en de getuigen Bartolomeus Simonsz. Poes, priester en „ghedurighe vicaris inde Parochie-kercke van Noortich", Jan Gerritsz. en Ary Pietersz., verzamelden zich op

den 24sten Juni 1477 in het „Hospitael ofte gasthuys” ¹⁾ te Noordwijk-binnen „dese eerlycke ende discrete Manne, den Coninck, deecken ende vier vinders” en 50 schutters van „de scutterye ende gilde van S. Joris in Noortieh”, om aldaar te bevestigen dat zij hun gilde voor den toekomenden tijd vastelijk stichten „tot Lof des Almachtighe Godts, ende syne Moeder Marië, de gloriose maghet, ende des H. Vaders, ende tot haren Patroon S. Joris eere, ende voor de salicheyt van hare siele, ende vande Gildebroeders ende susters, nu synde ende toecomende.” ²⁾

De „statuiten ende ordonnantien” die bij deze gelegenheid respectievelijk door alle schutters onderteekend werden, en die telken jare in de vergadering der broederschap moesten worden voorgelezen, komen op het volgende neder:

1°. zal het gilde „tot eeuwigen daighen ende tijden” wekelijks twee missen laten doen op het St. Joris-outaar in Noordwijks parochiekerk door een kapelaan, die betaald moet worden uit de renten van „een Campe Lants van acht hont weylants, die S. Joris-gilde voorsz.

¹⁾ Dit hospitaal, toebehoorende aan de abdij van Leeuwenhorst dat in 1618 als weeshuis is ingericht en van 1668 tot 1887 tot „raedhuys” heeft gediend, is in hoofdzaak nog aanwezig. De muur aan de Kerkstraatzijde, gebouwd van „reuzenmoppen”, is nog dezelfde van de 13de eeuw. Het huis wordt thans bewoond door den heer J. N. Baalbergen, klêermaker en barbier.

²⁾ Geciteerd naar de in 1651 vertaalde eerste Latijnsche passage der acte.

voirtyts aengecoomen ende gegheven is van wijlen Here Henrick Ritsaert, Priester beneficiaet van Rynesteyn in Noortich.” ¹⁾

2 ¹⁾ zal genoemde kapelaan gehouden zijn elk jaar op St. Jorisdag (23 April) een mis te zingen op St. Jorisaltaar; op verbeurte, bij nalatigheid, van „een pont was tot des outers behoef”. Alsdan zullen alle gildebroeders gehouden zijn ter kerke te komen, niet alleen tot deze zingende mis, maar ook „ter Hoogmisse ten hoogen Outaer comen offeren ter eere Godes ende hare moederkercke” en daarna met den koning en de vindere vergaderen, om alle achterstallige schulden te betalen aan de kas van het gilde.

3°. Om na den dood der gestorven schutters nog broederschap te bewijzen, zal het gilde eens per jaar in ‘t koor der kerk „laten houden een singende Memorie voor den eersten Fondateur van S. Joris Outaer en voor alle Gildebroeders die voor en nae, en sonderling binnen ‘s iaers gestorven sijn”, en wel op den eersten Zondag na St. Jorisdag des avonds vigilie en des

¹⁾ Hieruit blijkt dat het schuttersgilde van St. Joris te Noordwijk reeds **vóór** 1477 bestond en in de kerk een beeld en altaar van St. Joris had opgericht.

De kapel Rynesteyn stond aan de brug over de Woensdagsche watering in de tegenwoordige **Pickéstraat**, in van Alkemade’s tijd genaamd „de Ruigen-hoek” aan het begin der oude Zeestraat, toen aan den kant der watering het fundament en het onderste **muurwerk** der kapel nog zichtbaar was.

Maandags misse van requiem, gaande de pastoor en de heeren van de memorie daarna van het koor neder tot de *graven* met kruis en kwast, lezende aldaar een miserere en de pr ofundis met een Pater-noster, waarvoor de memorieheeren elk een schelling, den pastoor 2 schellingen en den koster een groot zal betaald worden; eindelijk zullen de vindere van de graven bij St. Joris-altaar naar het kerkhof treden en aan ieder der aldaar vergaderde armēn een wittebrood uitdeelen.

4°. Wanneer een gildebroeder gestorven is, zullen de vindere den doode laten omroepen met de schel en alle broeders gehouden zijn te komen ter uitvaart en begrafenis, en te verschijnen voor het hoog-altaar om te offeren, op verbeurte van een pond was, ten voordeel van het St.-Joris-outaar; voorts zullen de vindere den pastoor opdragen gedurende het eerste jaar elkēn Zondag den naam te lezen van den overleden broeder en 't gemeen gebed te doen.

5°. Geen nieuwe broeder zal in het gilde worden aangenomen dan met toestemming van de vier vindere en twee of drie schutters als hun raadsliden. Bij aan-neming zal hij voor intree moeten betalen een pond was of vier stuivers ten behoeve van St.-Joris altaar „ende sal dan tasten met sijne rechterhant aen des Conincx roede, ende loven bij sijnen eede te houden alle die Statuyten ende Ordonnantien van S. Joris gilde, die nu gemaect sijn ende namaels gemaect sullen werden”.

6°. Geen broeder zal het gilde mogen uitgaan en door den koning en vier vinders van zijnen eed ontslagen worden, dan na betaling van zijn doodschuld.

7°. zullen alle schutters van het gilde gehouden zijn op den H. Sacramentsdag en op den feestdag van St. Jeroen ter eere Gods vroegtijds te komen in de parochiekerk om aldaar deel te nemen aan de processien, ieder in zijn schutterskleeding, met boog en pijl in de hand, gaande naar de regeling, door koning en vinders te bepalen; ieder die in gebreke blijft verbeurt een pond was ten behoeve van St. Joris-altaar.

8°. Vóór het schieten naar den papegaai en het schuttersfeest zal men acht of veertien dagen tevoren in de kerk doen afkondigen den dag en de plaats tot het houden van de „morgenspraeck”, waarop men beraadslagen zal „watmen eerlycks ende profytelyckste sel doen bereyden totdie maelyden voordien Scutters ende gildebreders.” Op den schietdag zal men na het schieten uit het veld eerst ter kerke gaan, om daarna zich te schikken aan den maaltijd en te eten met den koning. Die zonder wettige reden niet tegenwoordig is, moet toch zijn „heel gelach gelycken d’ anderen betaelen”, en met wettige reden „half gelach”.

9°. Na afloop van het schuttersfeest zullen de vinders hiervan rekening doen voor den koning en de gemeene schutters, alsmede van alle doodschulden en andere schulden die het gilde aangaan, en gelijktijdig door den nieuwen koning en vinders verkozen worden twee

nieuwe vinders en een nieuwen schenk ¹⁾); terwijl de twee oudste vinders en de oudste schenk zullen aftreden.

10°. Wanneer schutters van het gilde van St. Joris door broeders van elders verzocht worden met hen te reizen „op haeren dach in eene eerlycke ende mogelycke saecke buyten den dorpe van Noortich,” zullen zij dit niet mogen nalaten, doch niet verder dan een mijl buiten Noortich op eigen kosten en den verderen weg op kosten van hem, die den schutters van St. Joris „op sinen dach gebeden” had.

1 1°. Hij, die in eenige vergadering der broederschap twist verwekt of gevecht doet ontstaan, zal verbeuren 4 pond was voor het altaar van St. Joris. Alle geschillen zullen altijd „alinghe ²⁾” ende al gebleven wesen” aan den koning en de vier vinders, wier uitspraak van straf alleen zal geldig heeten.

12°. Wanneer een der schutters in twist of gevecht komt met iemand buiten het gilde, zal de kwestie mede in handen gesteld worden van den koning en vinders, aan wier uitspraak de schutter zich moet onderwerpen.

13°. is het elken gildebroeder verboden om op het feest der schutterij zijn kinderen aan den maaltijd

¹⁾ Een schenk bekleedde de waardigheden van hof- en keldermeester, kamerbewaarder, bode en deurwaarder der broederschap.

²⁾ Geheel.

toe te laten ¹⁾, op verbeurte van een pond was voor St. Joris-outer.

14°. Krachtens zijn eed aan den koning en het gilde gedaan, zal eike gildebroeder gehouden blijven aan alle deze „pointen” te voldoen, op verbeurte van een pond was of zooveel hem de koning zal mogen opleggen.

Aldus georganiseerd trad de Noordwijksche Doelbroederschap of het gilde van St. Joris „in den naam des Heeren” het nieuwe tijdperk in. Dat de lust tot schieten geenszins verminderde, bleek al spoedig. Vele gildebroeders, niet tevreden met het schieten naar het wit en den papegaai, begeerden daarenboven op heilige dagen te schieten naar den zwaan op kosten van het gilde, met dit gevolg dat er bij de statuten nieuwe bepalingen gevoegd moesten worden. Op den 1sten Juni 1545 werd geordonneerd en vastgesteld door Jan van der Does, ambachtsheer van Noortich ²⁾, Jan de Bastaert, schout van Noortich, en den deken, koning en vier vinders van het gilde, dat zij, die begeeren te schieten naar den zwaan, zulks mogen doen „tot haer-luyder eyghen proper costen ende lasten”; bij contrarie verbeuren de zwaanschieters twee carolus-guldens ten

¹⁾ Van Alkemade breidt in zijn hs. deze bepaling aldus spreekwoordelijk uit: „blijvende de Disgenooten verplicht hun Wijven, kinderen, en honden t'hnis te **laaten**, op de boete van een pond was.”

²⁾ De vader van Janus Donsa.

behoefte van het gilde. Voorts werd bepaald dat op St. Joris-dag door de vinders aan de gemeene schutters twee car. gulden zal geschonken worden tot gemeenschappelijke vertering, en eindelijk, dat geen broeders meer in het gilde worden opgenomen dan „nutte ende bequame personen, geseten onder Bailliuschap van Noortich en Noorticherhout.”

Bij de nakoming en handhaving der wet is het St. Jorisgilde zich vrijwel gelijk gebleven. Op den 26^{en} September 1740 is door den koning-schutter Oloff van der Vlucht een „nieuw „Kaarte ende Ordonnantie” of schietbord gemaakt en op 23 April 1792 een „nieuw Reglement” vastgesteld door de „gezamentlijke Broederschap”, waarvan art. 1 zegt dat de oude wetten, van 1477 en 1545, in zoover ze uitvoerbaar zijn, benevens de orde op het schieten van 1740, hun volle kracht behouden. Echter zijn de oude wetten door de reglementen van 24 Aug. 1834, 25 Aug. 1867 en de laatste van 20 Januari 1875, naar de behoefte des tijds ingericht, vervangen.

Van de strenge handhaving der wetten door het gilde zijn verschillende voorbeelden bekend.

Op den 29 Mei 1651 had schutter Jan Prins in den Doelen zijn medebroeder Ewout Lenaertaz. met een mes of opsteker in den arm gekwetst. Krachtens art. IV van de „Keure”, door den heer van Noortwijck gemaakt en door de Staten van Holland en West-Friesland den 16 Dec. 1647 geapprobeerd, werd Prins door den baljuw

Gerardt van Meyburch veroordeeld tot een boete van 30 carolus-guldens met de kosten. De koning en de vinders van St. Joris kwamen tegen den eischer op met de handvesten van hun eigen recht en voerden een proces, met gevolg dat de baljuw de zaak voor zijn vierschaar moest overgeven in handen van den koning der broederschap. Over dit feit zijn in het archief van den Doelen nog eenige stukken aanwezig.

Tot in de 19de eeuw was het in den Doelen de gewoonte gebleven om tegen Pinksteren in de lindenlaan, tusschen het gildehuis en den ingang, een staak te plaatsen van eenige meters hoog; omtrent het midden van den staak was een rad bevestigd om overtreders te straffen. Volgens Van Alkemade zijn in de 17de en het begin der 18de eeuw, ten aanzien van een groot buitenstaand publiek, vele broeders, waaronder zelfs den koning, tot deze openbare straf verwezen. Omstreeks 1680 gebeurde het dat de schutter-koning, bij vonnis en uitspraak van deken en vinders op het rad gebonden zittende, voor zijn medeschutters-onderdaden met sterke stem reciteerde :

„Schoon ick hier sit opt radt,
Ick ben en blijf uw Coningh!”

Ofschoon met de Reformatie, tijdens den overgang der parochiekerk, door het St. Joris-gilde bijgevolg de altaardiensten zijn afgeschaft, is het gebruik, om een overleden broeder door de broederschap ten grave te

brengeu, of volgens art. 26 der wet van 1876, het lijk te vergezellen, in stand gebleven tot het jaar 1887 ¹⁾. Tijdens het begraven in de kerk bleef het graf van den schutter steeds kenbaar door het aanbrengen van het attribuut, de voetboog, op den graftegel, waarvan nog eenigen in de Hervormde kerk zijn te vinden.

Ook het koningschieten is van de middeleeuwen tot heden toe bij het gilde in gebruik gebleven. Telken zeven jaren op den Pinksterdag schieten de gezamenlijke broeders naar den papegaai, en de broeder die het laatste stuk van den houten vogel afschiet, voert zeven achtereenvolgende jaren den titel van koning en is gehouden bij plechtige gelegenheden en bij vergaderingen zich met zijnen prijs, de zilveren papegaai met de beeltenis van St. Joris, als teekenen zijner waardigheid te versieren.

Tevens is van oudsher tot voor ettelijke jaren jaarlijks op of na Pinksteren door de broeders geschoten om prijzen; terwijl voor en na het schieten de optocht werd gehouden in deze orde:

- 1°. Een tamboer.
- 2°. De schout met den degen.
- 3°. De vaandrig met het Doelenvaandel.
- 4°. Twee hellebaardiers met hellebaarden.
- 5°. De koning met het teekenen zijner waardigheid.

¹⁾ Bij het grafwaarts leiden van den gildebroeder Dr. J. Everwijn, overleden 8 October 1887.

- 6°. De deken met een voetboog.
- 7°. De vaandrig van St. Joris met het vaandel.
- 8°. Twee oude vindere, ieder met een voetboog.
- 9°. Twee jonge vindere, ieder met twee pijlen.
- 10°. De adjunct schout en de adjunct vaandrig.
- 11°. De overige broeders, twee aan twee, ieder met een pijl.
- 12°. Twee hellebaardiers met hellebaarden.

Op den 10^{den} Juli 1789 werd de St. Joris-doelen vereerd met een bezoek van verschillende aristocraten, n.l. Prins Willem V, erfprins Willem Frederik (later koning Willem 1), Gerlach Jan Doys, baron Van der Does, heer van Noordwijk, Langeveld en Offem, baron van Wassenaar, heer van Starrenberg, baron van Heerdt tot den Evertsberg, de grave van Galowkin, de grave van Marzay, heer Mylord Agrim en Carel August baron van Wolcknitz, die alle hebben geschoten naar den vogel. Eenige dier heeren lieten zich inschrijven als honorair lid van het St. Joris gilde, waaronder de erfprins, die dit, ook als koning Willem 1, gebleven is tot aan zijnen dood, 12 Dec. 1843.

Tijdens de Rataafsche republiek is in 1798 de St. Joris-doelen ongeveer 3 maanden gesloten geweest. Ingevolge aanschrijving van het administratief bestuur van het voormalig gewest van Holland, dato 18 Febr. 1798, werd door de municipaliteit van Noordwijk aan het bestuur van den Doelen op 18 Maart '98 gelast, de Doelen te sluiten en het gezelschap te dissolveren of

op te heffen. Den laatsten Mei diende het gildebestuur bij des dorps overheid een request in „om herstelling van het gezelschap” omdat het zich buiten alle politieke aangelegenheden hield. De municipaliteit: oordeelende dat hierover alleen het uitvoerend bewind der Bataafsche republiek had te beschikken, permitteerde toch, bij missive van 15 Juni 1798, aan de burgers Job van Velzen, Theodorus Aaninck, Anthonij van Raal, Claas Ouwehand en de verdere leden van het St. Joris-gezelschap, volgens gewoonte bijeentekomen, doch -- ad interim ! (voorloopig). Blijkens de archiefbrieven vergadert de broederschap, nu reeds een eeuw later, nog ad interim.

Op den 31sten Juli 1837 werd door veertien leden van het boogschutters-collegie van St. Sebastiaan te Alkmaar een bezoek gebracht aan den St. Jorisdoelen, toen, een buitengewoon schietfeest georganiseerd zijnde, naar den vogel werd geschoten, gelijk zulks op Pinksteren en op 24 Augustus, ter eere van 's konings verjaardag, plaats vond. De eereprijs, een zilveren St. Joris medaille, werd behaald door den Noordwijker schutter Jan Hendrik van Sluyters, en onder een gullen feestdrank tot een aandenken geschonken aan den president der Alkmaarsche schutterij, A. H. Gouwe, die, gelijktijdig als honorair lid der St. Joris-broederschap zich liet inschrijven ¹⁾.

Op den 21sten Juni 1838 bracht St. Joris-broederschap

¹⁾ Van dit feest is een verslag opgenomen door de „Algemeene Konst- en Letterbode” van 1 September 1837, no. 41.

een „contra-visite” aan de handboog-schutterij te Alkmaar, met zich voerende haar vaandel en wapenen, bij optocht gebruikelijk. Bij deze gelegenheid schoot wederom een Noordwijker schutter, Cornelis de Bruyn, den vogel af, die de zilveren eerøprijs ontving en in „plog-statigen terugtogt , als overwinnaar werd rondgeleid” ¹⁾.

En toen in 1842 het St. Joris-gilde met de St. Sebastiaanschutterij te Alkmaar een vriendschappelijke bijeenkomst hield in „De geleerde Man” te Bennebroek, was het evenzeer een broeder van St. Joris, IJsbrand van der Mark, die in den schietwedstrijd de eeremedaille verwierf, welke gedenkpenning nog, van den een op den ander overgaande, door den schutterkoning van St. Joris wordt gedragen.

Heeft de broederschap of gilde van St. Joris, gedurende de eeuwen van haar bestaan, zich alleen bij het schietgenot bepaald, sinds 1867 is zij bedacht geworden op uitbreiding der societeitsgenoegens, Den 20sten Juli van dat jaar werd in de doelenzaal een palissanderhout geschilderd biljart geplaatst, waardoor het schutterij. reglement van 25 Aug. 1867 moest ontsierd worden door de volgende bepaling in art. 12: „De werkzaamheden der Commissarissen zullen bestaan in de regeling van alles, wat betrekking heeft op het billard.”

Hierbij besloot men nog op 23 Juni 1882 tot den aankoop van een kegelbaan, te Lisse te verkrijgen,

¹⁾ Alkmaarsche Courant van 25 Juni 1838, no. 26.

die, door de bemoeiingen van een daartoe benoemde commissie, aan de zaal haar standplaats heeft verkregen en den 5^{den} Februari 1883 is geopend geworden.

De vooruitgaande geest des tijds begon te trachten de traditioneele inrichting omver te werpen. Inzonderheid van buitenaf begon men vóór 30 jaren gal tegen haar te spuwen. In een dagblad van dien tijd ¹⁾ schreef iemand: „Even belangrijk, bijna had ik gelukkig geschreven, vind ik het achteruitgaan in ledental van de „St. Joris-Doelen” alhier.” Toen hij hierover door een lid der broederschap was geïnterpelleerd geworden, schreef hij andermaal: „Integendeel, ik zou het gelukkig achten als „de Doelen” wederom in ledental toenam, mits zij onder veranderde omstandigheden zich daarin mag verheugen, m. a. w. daaraan voorafgaat eene geheele omverwerping van de bestaande wijze van inrichting, die nog wel voor enkelen wat aantrekkelijks schijnt te hebben, maar naar mijne overtuiging niet voldoet aan de gelukkig hier meer algemeen gestelde andere eischen van voor eene kleine plaats noodige gezelligheid” ²⁾.

Ondanks dezen geest is de broederschap hare oude gebruiken meerendeels getrouw gebleven, maar dreigt zelf, door gebrek aan leden, als een nachtkajersje eerlang uittegaan.

¹⁾ Leidsch Dagblad van 2 December 1878, no. 5767, 3de blad.

²⁾ L. D. van 17 Dec. 1878, no. 5780.

Over het gebouw van den Doelen werpen de archiefstukken al heel weinig licht. Wanneer de doelenzaal werd gebouwd, is niet bekend. De daaraan verbonden woning van den concierge is in Augustus 1800 afgebroken en op nieuw opgebouwd door den aannemer Pieter van Raal voor *f* 550. In 1835 heeft er een grootte herstelling plaats gehad van het doelenlocaal en in 1871 is het gebracht in den toestand, zoo wij het nu kennen: plafond en wanden gestukeert, nieuwe schouw met versiering in gips, St. Joris met den draak, en mantel van rouge griotte, enz.

Op verzoek van burgemeester J. J. Schäffer, dato 28 Juli 1832, bij de nadering der ziekte, bekend onder den naam van Cholera morbus, heeft de broederschap haar loeaal disponibel gesteld voor eventueele lijders dier ziekte, doch er is, volgens mededeeling van den toenmaligen concierge Dirk van der Voet, niemand in verpleegd behoeven te worden.

De curiositeiten, in de doelenzaal te vinden, zijn de volgende: De zoogenaamde Jacoba-voetboog van 1315; een kruis- of voetboog van 1504; een gecanneleerde eiken koningsstoel, uit het begin der 16de eeuw, die waardig is gerestaureerd te worden; een gepolychroomd, van hout gesneden, beeldje van St. Joris met den draak ¹⁾; voorts een stoel uit de 18de eeuw; een

¹⁾ De heer C. Verster zegt in zijn „praatjes over kunst,” Leidsoh Dagblad 14 Oct. 1895, dat dit beeldje als exempl van

merkwaardig schietbord van 1740'); een heraldisch wapenstuk, bestaande uit twee schilden, links, op lazuur een gouden boog (Doelen-attriboot), rechts, op zilver een leeuw van sabel (Noordwijk), gedekt door een gouden kroon en beschermd door twee bruine leeuwen als schildhouders; en twee ruitvormige paneelen, waarop geschilderd 1. St. Joris met den draak en 2. de zegepraal der deugd over het geweld ²⁾, gemaald in 1638. Ten slotte hangt aan den geelgeverfden wand een viertal blazoenborden, afkomstig van de vroeger te Noordwijk bestaande rederijkerskamer: twee van de Noordwijksche kamer de Lelij onder de doornen met de zinspreuk : Uyt Liefd' Bestaen; een van de Rijnsburgsche kamer de Rode Angieren met de zinspreuk : 't Woort is crachtich, en een der Leidsche kamer de Witte Akeleijen metdezinspreuk:Liefd' is t Fondament. Door den Noordwijkschen schilder P. van der Meer zijn in het jaar 1868 -- volgens zijn speci-

houtsnijkunst kan worden gesteld. Het is in de vorige eeuw aan den Doelen geschonken door Dirk van Sluyters, timmerman te Noordwijk-binnen, lid der broederschap.

¹⁾ De gepenseelde „Ordonnantie" op dit bord, waaraan de tand des tijds reeds knagende is, blijkt merkwaardig genoeg om haar door ons aanhangsel aan de vergetelheid te ontrukken.

²⁾ Blijkens de spreuk: *Vici t vim vir tus*. Hoogstvermoedelijk is het een blazoenbord der oude rederijkerskamer de Witte Angieren te Haarlem, onder de zinspreuk: In liefde getrouw.

fieke rekening — alle genoemde schilderijen „schoongemaakt, de lijsten bijgeschilderd met goudverf, goudbrons en omber en de panøelen vernist met beste Mastic!”

AANHANGSEL.

Kaarte ende Ordonnantie **vande** Schutterij
van St. Joris gilde tot Noortwijk, na
dewelke een **ijder** sig moet reguleeren.

1. Die **geene** die daar keuvelt **sal** eerst rekenen winst **ende** verlies.

2. De wepelaar mag wedden so hij wil, maar so hij niet en weddet so en sal hij niet voor schieten nog kavelen op verbeurte van **sijn** schoe.

3. Soo wie het gat van **sijn** pijl niet en stopt verbeurt **sijn** schoe.

4. Daar en sal niemand **meetē** voor dat het **meeren-**deel van **sijn** weder **partije** over is op verbeurte van **sijn** schoe.

5. So wie **sijn** pijl trekt eer **sijn** **partije** of het **mee-**rendeel over is die verbeurt **sijn** schoe.

6. Wie een **dreot** laat of **sijn** water maekt of eenige andre onordentelijkheden binne 't vierkant van een van de stukken die verbeurt **sijn** schoe. So wie daer ook komt enige **vuijgheden** te **pleegen** binnen of buijte het vierkant van den doelen aen bogen pijlen kokers **windaas** of iets anders aan de boge behorende verbeurt **sijn** schoe.

7. Waert sake dat eenige gebrek aen zijn boge hebbende en sulks in de kavel gewaer wierd so soude men een van sijn gesellen kavelen om zijn scheut te schieten.

8. So wie een ander logent in toornigheijt, of enig geklap ofte gekijv maakte in den doele en dat tot discretie der gemeene gesellen die verbeurt 6 Stuijv.

9. So wie de name GODS lasterd, scheldedt ijdelijk ofte ligtelijk inde mond neemt die verbeurt syn schoe en 2 Stuijv.

10. Dat van eender sijd geen twee gelijk en sullen spannen dog sal die geen en vrij sijn die eerst begint te spannen op de verbeurte van discretie vande gesellen.

11. Daar en sal niemand mogen spannen daarmen schiet dan met het een eind vande booge tegen doele daarmen schiet inde huijskens die tot spannen gemaakt op verbeurte van sijn schoe.

12. Daar en sal ook niemand mogen aenleggen voor dat hij geroepen heeft VAST ofte BEDAAR op verbeurten van sijn schoe. En in gevalle hij iemand questen, niet geroepen hebbende, ofte dootschoot, dat GOD de HEERE gelieve te verhoeden, sal alle behoorlijke corectie onderworpen sijn, alwaar hij anders vrij sal staan geroepen hebbende.

13. Daar en sal niemant buiten de loots staan schieten om geld op verbeurte van sijn schoe.

14. Na dat imand geroepen sal hebben so en sal daar niemand mogen spreken ofte enig geluijt maken op verbeurte van sijn schoe.

16. So wie *sijn selven* spant ofte laat spannen die *sal* *sijn pijl* bij hem hebben *opde* verbeurte van *sijn schoe*.

16. Wie *sijn schoe* verbeurt heeft die *sal* die daar niet afnemen voor dat de *gesellen* die inde kavel *sijn* daar na geschoten hebben, of nog een maal daer na te *schiten*.

17. Wanneer men kavelt of weddet en *sal* niomant blijve binnen de stukke van den doelen ten waere het de Schutters toe stonden.

18. Wanneer men kavelt of weddet *sal* niemant meerder mogen schieten dan 3 proefscheuten sonder meer te wedden op verbeurte van *sijn schoe*, ten waere bij de Schutters meerder scheuten gegund Wierden.

19. Indien imand onwillig was *sijn* boeten te betaelen die *sal* nog bovendien verbeuren 10 *Stuijv*, die de hooftmans sullen moge aennemen tot profijt van de vindrs.

20. Die *sijn schoe* verbeurt heeft *sal* die ook mogen lossen met de *waardijē* van 3 *Stuijv*, tot profijt *vande* tegenwoordige Schutters.

21. *Laastelijc* die den *wijser* *sijn* wijs geld niet betaald op *sijn* behoorlijke tijt die verbeurt 12 *Stuijvers*.

Deze bovenstaande kaart vernieuwt Den 26 *Septemb*.
1740.

OLOFF VAND^R. VLUGT.

K. S.

J. KLOOS.

Noordwijk-Binnen, 2 November 1908.

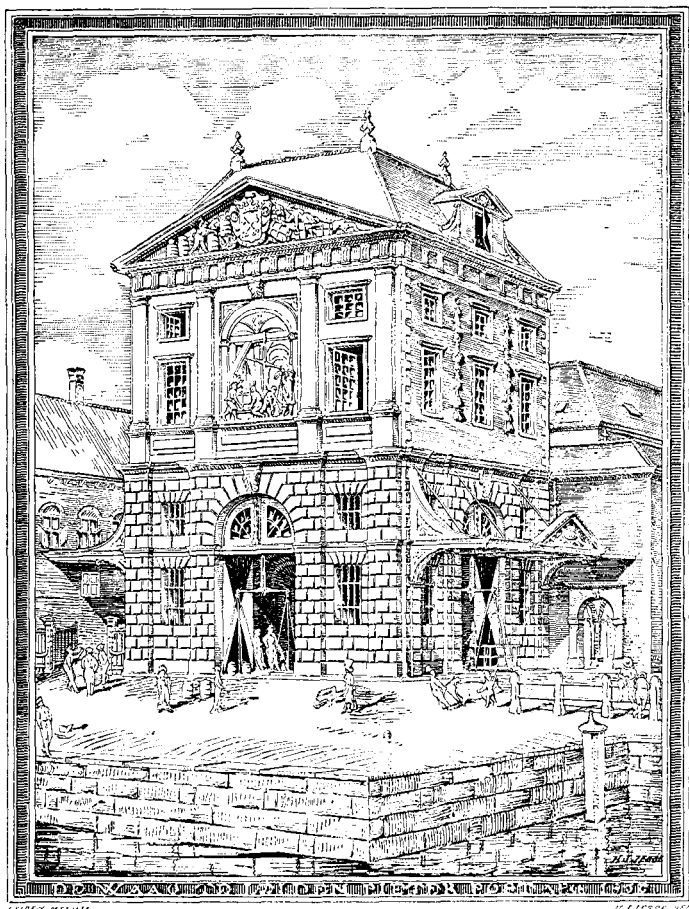

De Waag te Leiden.

„Alzoo bij alle beslœpen volkeren om de rust en „vrede te handhaven van oudsher bezorgd is, dat een „iegeijk het zijne gegeven wordt en de koophandel „veel maalen, niet zonder bedrog gepleegd wierdt, heeft „men, om zulks voor te koomen, de openbaare Waagen „voor de weegbare stoffen ingesteld.” (Van Mieris, Beschrijving der stad Leijden).

Dit geschiedde in een houten gebouw, tot dat in 1657 in overweging werd genomen een nieuw steenen gebouw te plaatsen; er werd goed gevonden, dat door den bouw. meester Pieter Post een teekening van genoemd gebouw zou worden gemaakt. In de typographische Atlas (1983-2093) zijn twee verschillende gevelteekeningen aanwezig, beide onderteekend door W. v. d. Helm; 't mooiste ontwerp is tot uitvoering gekomen. De derde teekening is van de zijgevel van de Waag met 't Boterhuis in de Mandemakersteeg en onderteekend door P. Post. 29 October 1657.

56 52

V. d. Helm was¹ in dienst van de stad Leiden en is ontwerper van de Zijlpoort en Morschpoort; mogelijk heeft V. d. Helm geteekend naar een schets van en voor Post; even zooals Post zulks gedaan heeft naar schetsen van en voor Jacob van Campen.

Wel eigenaardig is tevens op te merken, dat de oorspronkelijke teekening een hoog steil dak aangeeft waaruit de schoorsteen zich ontwikkelt, dat was natuurlijk iets van den practisahan degelijken Hollandsch voelenden ~~V. d. Helm~~. Post zal op de teekening het papiertje hebben geplakt en daarop 't lage dak geteekend hebben als zijnde meer in Italiaansehen geest; zoodoende is de thans bestaande zeer inconstructieve zak ontstaan in 't dak, door Jacob van Campen uit Italië geïmporteerd; een bron van ellende bij sneeuwbuien.

In 1658 werd 't beeldhouwwerk, dat 't gebouw zou versieren, opgedragen aan Rombout Verhulst.

In 1659 werden de schalen opgehangen, de zwaarste voor aan den Rijn en inschuivende zooals dat te Amsterdam geschiedde.

Twee hoofdbeamten, waagmeesters, geven een „blijkceeltje” af, om de koopers behoorlijk gerust te stellen; verder worden de helpers „weetwerkers” of ook „kraankinderen” genoemd.

Het vertrek boven de waag „diende vroeger tot vergaderplaats van 't Chirurgijnsgilde”, ook werden daar de examens afgenomen en als men enkel maar 't laboratorium (tot vóór de telefoon er in huisde) „keuken”

B. Z. r

—

Post

genaamd ziet, krijgt men geen hoog idee van de vroegere wetenschap.

Sedert meer dan honderd jaren werd er ook les gegeven aan de aanstaande vroedvrouwen, waardoor 't zich liet verklaren, dat voor een paar jaren nog resten van skeletten en andere zaken op den zolder boven de boterwaag rondzwierven.

De hagedissen, kaaimannen, zaagvisschen en andere gedrochten, die vroeger boven de hoofden der aanwezigen zweefden en zonder welke 't onderwijs, zoo men dacht, niet vruchtbaar kan zijn, hebben sedert ~~een~~ plaats in het stedelijk museum gevonden, waar zich ook een regentenstuk van het Collegium medicum bevindt uit de 19de eeuw. Dit stuk bevindt zich aldaar in het depot, daar de al te geringe kunstwaarde, als schilderstuk een bezwaar is tegen de tentoonstelling te midden der werken van meer begaafde meesters.

't Gebouw is vierkant met vier groote poorten, waar= van de achterste toegang geeft tot eene groote overdekte hal: „Het Boterhuis.”

In de overige poorten hangen schalen om boter, kaas, varkens en koeien te wegen.

Het ~~geheele~~ gebouw maakt een ~~degelijken~~ en ~~waar-~~ digen indruk en vertoont een bepaald Italiaansch karakter. De voorgevel is van natuursteen? de ~~zijgevels~~ ~~zijn~~ van baksteen; door de logische aansluiting van beide materialen is dit echter niet hinderlijk.

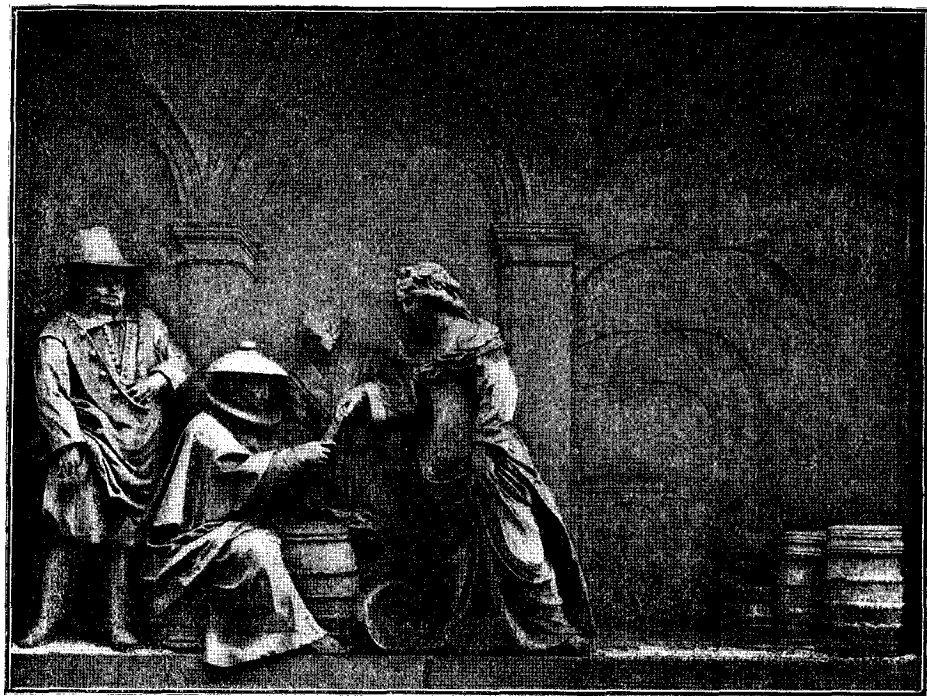
Ter loops zij hier opgemerkt dat de Waag te Gouda

uit het jaar 1668 nagenoeg gelijk van teekening is als de Leidsche Waag, die aan die te Gouda blijkbaar tot voorbeeld heeft gestrekt; alleen de pilasters van de verdieping ontbreken en zijn daar Hollandsche kruiskozijnen toegepast, ~~terw~~ijl te Leiden Italiaansche vensters aanwezig zijn.

Tegen de zijgevels zijn prachtige decoratieve festoenen opgehangen, betrekking hebbende op 't wegen. In 't frontispice van den voorgevel heeft men in 't midden het Leidsche wapen, aan de eene zijde een kuiper aan 't dichtslaan van vaten, aan de andere zijde koopmansgoederen. In 't midden van den gevel ongeveer, heeft men een voorstelling van 't wegen, geheel in wit marmer gehakt. 't Mooiste beeldhouwwerk is echter eene voorstelling van eene burgeres die boter komt koopen en eerst proeft; een echt stukje realiteit; 't is geplaatst boven de zij-ingang van het boterhuis in de Mandemakersteeg en valt daardoor niet in 't oog.

Wanneer men 't gebouw nader bestudeert, kan men duidelijk opmerken, dat 't behalve om een Waag, ook te doen was om een pronkstuk te stichten. Beneden is 't uitstekend voor 't doel ingericht en maken de gevoegde muren met zandsteen-hoekblokken, de diepe daggen van deuren en vensters en de reusachtige eiken balken een overweldigenden indruk.

Boven kwam men langs een zware eikenhouten trap, die ter wille van de telefoonmij, voor een deel vernield en waarvan de afbraak naar men mag hopen, bewaard

Beeldhouwwerk boven de poort in de Mandenmakersteeg door Rombaut Verhulst.

is gebleven, om zoo spoedig mogelijk hersteld te worden.

Een verblijdend teeken is 't, dat thans de zandsteen in het boterhuis van de verf ontdaan is en de steen thans weer in haar mooie natuurlijke kleur voor den dag gebracht is. Als 't eikenhouten plafond nu ook maar spoedig van zijn stukadoorsel bevrijd wordt, dan is ten minste 't Boterhuis weer in oorspronkelijken staat.

Verder is 't te wenschen dat 't Gemeente Bestuur spoedig flinke maatregelen neme, opdat de droogrekken op 't dak van de Waag verdwijnen. Mogen wij 't betreuren, dat op een onzalig oogenblik 't bovengedeelte van 't gebouw in handen van telefoonmensen gekomen is, laat ons dankbaar zijn dat zulks voorbij is, dat 't gebouw niet in vlammen is opgegaan en daarom geve 't Gemeentebestuur 't bovengedeelte van de Waag slechts in handen van goede rentmeesters.

H. J. JESSE,

Architect.

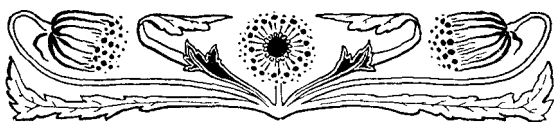
Oegstgeest, de Keet, Nov. 1908.

Schoenmaker te Leiden bedrogen.

Een zekere Maccus gekomen in de stad Leiden, wilde aldaar vermaard zijn door eenige jökkernijē (want zulk een man was hij van naturel. Ingegaan zijnde in een schoenmakerswinkel, heeft hij den meester gegroet, die vroeg wat hij begeerde? Of hij een paar laarzen wilde? Ja, zegt Maccus. Hij zoekt een paar, die hem lijken en de schoenmaker trekt ze hem aan.. . . Toen zeide Maccus : zeg toch eens ter goeder trouwe, is het u nooit gebeurd, dat als gij iemand zoo fijn tot het loopen toegemaakt hadt, gelijk gij mij hebt, hij weg ging strijken zonder te betalen? Nooit, zegt hij. Of het u, per avontuur gebeurde, vroeg de ander, wat zoudt gij doen? Ik zou hem naloopen, zeide de schoenmaker. Toen zeide Maccus: meent gij 't al of maakt gij den haan? Neen, bijlōo, ik meen het, antwoordde de ander, ik zeg het en zou het ook doen. Ik zal het eens bezoeken, zeide Maccus, dat gaat u vóór met de schoenen, volg zoo gij kunt; en is voorts met de vlucht gaan strijken. De schoenmaker was ook niet lui, tijt hem na zooveel als hij rekken mocht, al roepend: houdt den dief, houdt den dief! Maar Maccus heeft gezegd tot de lieden, die overal uitkwamen: niemand, goê mannen, sla de hand aan een van ons beiden, om den loop te beletten , 't is een wedspel om een tonne bier. De schoenmaker. . . . is al zwoegende en zweetende thuis gekomen en Maccus heeft de overhand gehouden.

Erasmus, t'Samen-spraken, in onse tale overge bracht, 1622, t'samensprekinghe van een kluchtighe gastmael, blz. 70 vlg.

L. K.

Brittenburg-Lugdunum Batavorum.

Aan de hand van Prof. Dr. P. J. Blok dankt het Leidsche Jaarboekje van 1904 een zeer belangwekkend artikel over Lugdunum Batavorum, waarin de hooggeleerde schrijver de meening uitspreekt, dat men in den Brittenburg bij Katwijk Lugdunum Batavorum heeft te zien. Onder de overwegingen, welke den hooggeleerden schrijver tot die meening hebben geleid, treedt op den voorgrond deze, dat eene Romeinsche vesting van zoogrootten omvang als de Brittenburg op de kaarten en reisboeken van de 4de eeuw niet ontbroken kan hebben.

Prof. Blok's betoog gaat derhalve uit van de onderstelling, dat de Brittenburg was eene Romeinsche vesting van grooten omvang. Wie zich over het vraagstuk zelf een oordeel wil vormen, zal dus allereerst hebben na te gaan, of dit uitgangspunt als genoegzaam vaststaande mag worden beschouwd.

Het ligt in den aard der zaak, dat het moeilijk is een afdoend oordeel uit te spreken over een bouwwerk, waarvan wij zelfs de fundamenteen niet meer in oogenschouw kunnen nemen. Wij moeten ons behelpen met wat personen uit vroegere eeuwen ons hebben nagelaten. Veel is dit niet. Aan de voor ons bewaard gebleven beschrijvingen kunnen wij ten hoogste de wetenschap ontleenen, dat het een groot vierkant gebouw was, versterkt met ronde torens, op alle zijden en hoeken regelmatig terugkeerende. Een factor van belang is echter de toevoeging, dat de muren in 1520 op twee plaatsen tot onder de duinen doorliepen, en dat die niet verder nagegraven konden worden wegens het bezwaarvolle van eenen dergelijken arbeid. Het gebouw lag dus niet in z e e, maar geheel of althans voor een groot gedeelte op het strand ¹⁾. Hiervoor pleit ook in niet

¹⁾ Mogelijk zijn er lezers, die zich met deze gevolgtrekking niet zullen kunnen vereenigen op grond, dat de op het strand liggende fundamenteen betrekkelijk zoo zelden zichtbaar zijn geweest. Eigen ervaring is mij hier echter een gids. Jaren geleden was niet verre van Scheveningen eene bark gestrand, waarvan de romp ten deele ter plaatse is blijven liggen en in het zand is weggezakt. Twee malen heb ik echter na hevige stormen het wrak weêr kunnen waarnemen. Den eersten keer maakte het den indruk op het strand te liggen, doch de tweede maal kon men niet meer zien dan den omtrek, een paar voeten boven het strand-niveau uitstekende. Is men hieraan indachtig, dan schijnt het ook alleszins verklaarbaar, dat de hoogte der

geringe mate het feit, dat de grondslagen van den Brittenburg meermalen verscheidene dagen achtereen zichtbaar zijn geweest.

Ook afbeeldingen bezitten wij, doch helaas niet van vroegere dagteekening dan van Januari 1562, indien zij al zoo oud is. Of aan deze oudste, veelvuldig gecopieerde teekening veel waarde mag worden gehecht, is voor het minst twijfelachtig. Vooreerst is zij niet meer in originali aanwezig, maar bovenal dient wel in het oog te worden gehouden, dat men in dienzelfden tijd dermate in onzekerheid verkeerde over de herkomst der mede-afgebeelde, gevonden voorwerpen, of liever verklaarde men met zóó grootē stelligheid onjuistheden'), gepaard met het vertoonen en beschrijven van valsche en niet-Romeinsche oudheden, dat men zeer voorzichtig moet zijn bij de waardeering van dit alles. Men doet dan ook beter van de teekening geen gebruik te maken,

muren van den Brittenburg door personen, die de overblijfselen op verschillende tijden zagen, zeer verschillend wordt opgegeven. Wij behoeven daarin **dus niet noodzakelijk** een gevolg van afbraak te zien, al is zulks in dit geval zeker grootendeels wél daaraan te wijten geweest.

¹⁾ Onder die ergerlijke en mogelijk wel opzettelijke onjuistheden moet hier nogmaals gewezen worden op het zoogenaamde armamentarium-opschrift, waarvan **het is bewezen, dat het van den Roomburg** afkomstig is. Een onmiskenbaar bewijs voor de militaire strekking van den Brittenburg vervalt hierdoor geheel en dit versterkt **den twijfel geen klein weinig**.

zoolang niet van elders de juistheid terdege is gebleken.

Het eenige wat vaststaat, is dat in de 15de en 16de eeuw op het strand bij Katwijk bij herhaling overblijfselen van een in zijn oorsprong Romeinsch bouwwerk zijn gezien en geplunderd.

Gaan wij nu na, wat er in de 17de eeuw omtrent den Brittenburg bekend was, dan wordt onze aandacht aanstonds getrokken door eene o r i g i n e l e teekening in kleuren ¹⁾, thans berustende op het gemeente-archief te Leiden, vervaardigd door P. Coos. Niet alleen hebben wij hier met een oorspronkelijk stuk te doen, maar er staat uitdrukkelijk op: „T’huys te Britten heeft sig soo vertoont op 20 Februari 1667”, zoodat wij ongetwijfeld eenen naar de natuur — of althans naar eene naar de natuur genomen schets — geteekende afbeelding vóór ons hebben.

Intusschen brengt deze afbeelding ons in niet geringe verlegenheid, wanneer wij haar naast de veel gecopieerde teekening van de tweede helft der 16de eeuw leggen. Wel heeft het gebouw rechte hoeken, maar het is een rechthoek en geen vierkant; overigens ontbreken de torens en verschilt ook de inwendige indeeling geheel. Vergelijking levert dus geen houvast op; er moet hetzij eenen keuze gedaan worden, hetzij aangenomen worden, **dat** er successievelijk twee bouwwerken door de zee

¹⁾ Afgebeeld in het Leidsche Jaarboekje van 1904, bladz. 25.

verslonden zijn. Wil men het laatste aannemen, dan moeten in 1667 de grondslagen, welke ongeveer eene eeuw vroeger werden afgeteekend, ver in zee gelegen hebben. Houdt men aan dien eersten Brittenburg, om dien maar eens zoo te noemen, vast, dan mag men ook de onder het duin doorlopende muren niet vergeten en zou men dus tot de slotsom moeten komen, dat de duinenreeks in die eeuw schrikbarend — en dit woord is mogelijk nog te zwak — is afgenomen. Onmogelijk is dit niet, maar het is toch evenmin zeer waarschijnlijk. Vooral wanneer men bedenkt, dat tusschen 1562 en 1667 herhaaldelijk van het zien van den Brittenburg melding wordt gemaakt, komt het veel aannemelijker voor, dat wij metterdaad slechts met één en hetzelfde bouwwerk te doen hebben.

Nemen wij dit aan, dan zijn de moeilijkheden gering. De landwaarts-inlopende muren herkent men op de teekening van 1667 gemakkelijk en kan men tot het einde toe volgen, dank zij het afnemen der duinen, dat nu echter tot zijne normale afmetingen is teruggebracht. Het eenige bezwaar is, dat wij de verhalen met bijbehorende teekening van de tweede helft der 16de eeuw nagenoeg geheel ter zijde moeten schuiven. Dit evenwel kan, zooals ik hierboven uiteenzette, met het oog op de zeer twijfelachtige betrouwbaarheid van die gegevens niet veel moeite kosten.

Hebben wij dus in de teekening van 1667 eenen betrouwbaren plattegrond van den Brittenburg te zien,

dan valt naar aanleiding van dien plattegrond tweeërlei op te merken. Vooreerst zijn wij verlost van de teekening uit de tweede helft der 16de eeuw, welke de grondslagen van een zoogenaamd Romeinsch bouwwerk ~~wêr-~~ geeft, dat voor archeologen en technici hoogstbezwaarlijk is te reonstrueeren. In de tweede plaats wijst de plattegrond beslist uit, dat wij te doen hebben met ~~een~~ Romeinsche hoeve, zooals Dr. J. H. Holwerda Jr. reeds heeft betoogd met een beroep op de door ~~dezen~~ oudheidkenner o. a in Limburg opgedane ervaringen.

Eene hoeve dus en geen vesting van grooten omvang, voor welk laatste trouwens de gevonden voorwerpen en inscripties ook niet kunnen pleiten.

Schijnt dus twijfel niet uitgesloten aan de juistheid van een der voornaamste grondslagen van Prof. Blok's scherpzinnig betoog, de mogelijkheid zou nochtans blijven bestaan, dat de in zee bedolven hoeve een onderdeel van Lugdunum Batavorum heeft uitgemaakt ¹⁾, immers Prof. Blok acht ook de ligging van den Brittenburg met die van Lugdunum Batavorum in overeenstemming.

¹⁾ Ook indien men in den Brittenburg geen hoeve mocht willen herkennen, zal men toch moeten aannemen, dat het ons bekende bouwwerk niet anders dan een gedeelte van Lugdunum Batavorum kan zijn geweest. Immers één enkel gebouw, al ware het ook nog zoo versterkt, zou nimmer kunnen worden beschouwd als eene uitgebreide nederzetting, hetgeen Lugdunum Batavorum ongetwijfeld was.

Met betrekking tot dit punt wijst de hooggeleerde schrijver er met nadruk op, dat Lugdunum Batavorum niet *aan* den Rijnmond lag, zooals zeer beslist zoowel het werk van Ptolomaeus als de van ongeveer twee eeuwen later dateerende Peutingerkaart uitwijzen.

Eenige bladzijden verder evenwel lezen wij, dat Lugdunum **niet precies aan, maar bij** den Rijnmond was **gelegen**, terwijl in eene noot die „ietwat afwijkende plaatsing van de vesting op de kaart” wordt toegeschreven aan de “blijkbare onbeholpenheid en onnauwkeurigheid van den teekenaar of misschien nog meer van den kopiist uit de 13de eeuw.”

Het is te betreuren, dat de hoogleeraar niet heeft medegedeeld, op welke gronden deze meer positieve aanduiding van de ligging van Lugdunum mag worden aangenomen. In Ptolomaeus'werk schijnt zij geen steun te vinden; daaruit blijkt, naar het mij althans voorkomt, alleen, dat Lugdunum Batavorum *niet aan* den Rijn lag, maar niet, dat het dan toch heel kort daarbij gelegen was.

De Peutingerkaart geeft volgens Prof. Blok de plaats „ietwat afwijkend” aan. Men zoude kunnen vragen: afwijkend waarvan. Het eenige, wat voor vergelijking in aanmerking kan komen, is weêr het werk van Ptolomaeus; de reisboeken toch geven alleen afstanden zonder nauwkeurige beschrijving van de ligging der plaatsen. Ptolomaeus en de Peutingerkaart stemmen volkomen overeen, waar het betreft de vraag of Lugdunum Batavorum aan den Rijn lag.

Uiterst moeilijk blijft het, dat er in het vraagstuk van de juiste ligging van Lugdunum Batavorum schier geen enkel punt is, dat volkomen vaststaat. Eene voorname rol speelt daarbij b. v. ook de vraag, waar men precies de oorspronkelijke uitmonding van den Rijn heeft te zoeken. Tot dusverre is men, naar het schijnt, niet in staat geweest, hierop een geheel bevredigend antwoord te geven en het zal misschien nog langen tijd een tasten in het duister blijven.

Ziet men in den Brittenburg Lugdunum Batavorum, dan heeft men noodig, dat de Rijn eertijds ten noorden daarvan uitmondde en niet slechts eenige honderden meters, maar aanzienlijk meer. De Peutingerkaart toch stelt Lugdunum Batavorum ongeveer midden tusschen Rijn- en Maasmond, en de gegevens, welke Ptolomaeus ten dienste stonden, deden hem de geographische ligging van Lugdunum Batavorum met een verschil van meerdere minuten ten opzichte van den Rijnmond bepalen.

Waar men Lugdunum Batavorum, caput Germaniarum, wél te zoeken heeft, kan een onderwerp van nadere studie uitmaken; voorloopig zal men zonder overwegende bezwaren kunnen aannemen, dat het omstreeks midden tusschen Rijn- en Maasmond gelegen heeft.

W. A. BEELAERTS.

Een tentoonstelling van Oudheden te Voorschoten.

Billijk is het, dat door de buitenwereld met dankbaarheid wordt geconstateerd en genoten een steeds groeiend streven van deskundige kunst- en historiekenners naar ernstig voorbereide tentoonstellingen van wat op hun vak betrekking heeft. Want behalve dat we hierdoor waardeering moeten gaan voelen voor hetgeen reeds door hen is bereikt, kan 't evenmin uitblijven, of bij den belangstellenden toeschouwer moet de lust worden gewekt, mee te helpen aan de voltooiing van wat op de tentoonstelling nog onvolledig bleek.

Zoo althans is het ons, hier in Voorschoten, gegaan. Want in de eerste dagen van September hebben we hier een tentoonstelling „van Oudheden en Kunst” kunnen bewonderen die een deel uitmaakte van de

verrichtingen der „Wilhelminavereniging”. De heer E. Vernède, voorzitter dier Vereeniging, is het geweest., die dit zoo vruchtbaar gebleken plan te berde bracht, en, gesteund door den Heer W. J. J. C. Bijleveld, Commies bij het oud-archief te Leiden, met ijver en ernst de begrijpelijke bezwaren van zoo’n onderneming overwon. En met schitterende resultaten. Ruim honderd nummers waren in de lokalen der tentoonstelling bijeengebracht. We zullen ze hier niet alle nagaan, want het getal spreekt al genoeg. Immers, hadden de inzenders wel ooit vermoed, dat er in Voorschoten alléén reeds zooveel ouds was te zien ? Hadden ze wel ooit gedacht, dat hun inzending als gedenkstuk van Qoorschotens historie of als brok antieke kunstnijverheid waarde kon hebben?

We gelooven, dat velen door het tentoonstellen ervan eerst recht waardeering zijn gaan voelen voor hun dikwijls vergeten „ouwe rommel”. En belangstelling voor een deel van hun eigen omgeving, voor hun eigen geschiedenis. Dat is al heel wat, dunkt ons.

Kunstvoorwerpen willen gezien worden en laten zich moeilijk beschrijven. De kostelijke verzamelingen oud-porselein : Oud-Delftsch, Saksisch en Japansch, oud zilveren graveerkunst en antieke houtsnee, we kunnen haar tegenwoordigheid alleen eervol vermelden. Zoo ook de oude gravures van Oud Voorschoten. Niet evenwel als we ze beschouwen in een ander, ruimer verband. In verband n.l. met de historie van Voorschoten. We behoefden het eigenlijk niet hier, in het deftig en des-

kundig orgaan van Oud-Leiden en Rijnland, te herhalen, dat Rijnland een land van kasteelen is. Voor een groot deel zijn ze weg; zeker. Maar dat het voor een ernstig navorscher geen luchtkasteelen zijn, wanneer hij tracht hun historie, hun ligging hun naam en overblijfselen op te sporen, de heer Bijleveld leverde er op de tentoonstelling de schitterendste bewijzen van. We zagen n.l. een groote, haast kadastrale kaart van Voorschoten en omstreken. En daarop gegroepeerd eenige tientallen van foto's naar oude gravures, die ieder één der kasteelen en behuizingen te zien gaven uit den Voorschootschen kasteelen-cyclus. En elke afbeelding lag op de reuzenkaart juist op de plek, waar eens de prototype er van de stormen des tijds trotseerde. Tevergeefs wel is waar, gelijk de foto's toonen. Maar de afbeeldingen van al die mooie, trotsche gebouwen leggen tevens nadruk op hun recht van voortbestaan in de herinnering van het nageslacht.

We zullen geen plaats vragen voor verdere onderdeelen, want gelijk we al zeiden, het was niet ons doel, reeds bekende dingen te zeggen in 't orgaan van zooveel deskundige kenners van Rijnland. We bedoelden alleen als een navolgenswaardig voorbeeld de tentoonstelling van Voorschootsche Oudheden te vermelden.

't Wekt allicht anderen. En al was dat niet zoo, is de tentoonstelling als zoodanig niet een belangrijk feit geweest in de moderne geschiedenis, de cultuurgeschiedenis zoo men wil, van Voorschoten ?

Zeer zeker. En al was 't alleen daarom, dan mogen we dat feit met alle recht griffen in deze Annalen van Rijnland en Leiden.

G. S. OVERDIEP.

BELEG.

Noch betaelt aen Wolphert Adriaenszoon **scheep-**maecker tot Zoetermeer twee hondert guldens uyt zaecke van zeeckere gedaen diensten int **tomtsette deser** stede, by hem gedaen als pilootsman **opte** vloote, **breeder** blyckende bij de resolutie ghenomen by die van de **Gherechte opten** **XVIII^{en}** February anno **XV^cXCIII**, die men hier mit ordonnantie van Burgemeesteren van daace den **XIX^{en}** February **XV^cXCIII** mit quitantie overlevert, hier de voors. **II^c** gl.

Thes. Rek. 1593 f. 600.—.

0.

Komst van Prins Frederik Hendrik als student.

Noch betaelt aan Huyck Claesz., waerdt in de Doelen, een somme van vijfhondert een en vijftich guldens zeven stuvers vier penn. over ende in betaelinghe vande costen gevallen ende gedaen opte maeltijt den VII^{en} ende VIII^{en} Novembris XV° XCIII gehouden, daermode de Welgeboren genadige heere Grave Henric Frederic van Nassouwe binnen deser stede gecomen zijnde omme te studeren, mitsgaders Mevrouw de Princesse van Ora.ingnen ende haer E. gevolge van tstadtswegen zijn vereert, daer bij ooc van tstadswegen genoot waeren de senaet van de Universiteyt, de Graeff van Aenholt ende Culenborch, Monsieur de la Schala, de Baron van Abeyn ende Monsieur de la Gonge, blijckende bij de ordonnantie van burgermeesteren van daete den IX^{en} Novembris 1693, mitsgaders specificatie, die men hier mit quitantie overlevert. Hier de voors. V^oLI g. VII s. IIII penn.

Thes. rek. 1593 fol. 139 vs.

Den 3 en 9 Mei van hetzelfde jaar werd een maaltijd aan de Princes en haar gevolg in het Prinsenhof aangeboden, waarvoor 611 g. 12 s. en 8 p. werd betaald. (Aldaar fol. 136 vs.) Frederik Hendrik werd 29 Januari 1584 geboren en was dus in November 1593 nog geen tien jaar oud, dus wel een jong student. Hij werd den eersten Januari 1594 ingeschreven als: Nobilissimus ac Generosissimus Comes Henricus Fredericus a Nassau.

J. C. O.

REINSBURCH.

De Rijnsburgsche Poort te Leiden is verdwenen, maar hare heugenis leeft nog voort. Na de uitlegging der stad in 1631 was zij verplaatst, „in alles scheelhoeks gebouwd, en zo wonderlijk te samen gevoegd dat de kundigste bouwmeesters deswegens versteld stonden.” Wie nu ter plaatse waar zij stond, bij het Academisch Ziekenhuis, Leiden verlaat, ontmoet op zijn wandeling naar 't westen eerst Oegstgeest en dan noordelijk-opgaande, Rijnsburg. Langs Rijnsburg heen den ouden Sand- of Heerwech volgende, thans door den tram bereden, komen we te Katwijk aan den Rijn en eindelijk te Katwijk op Zee, waarmede onze tocht thans eindigen moet, aangezien een groot stuk lands, waarop eertijds nog de Brittenburch zich verhief, door de zee is verzwolgen.

De geestgronden die langs onze duinen zich uitstrekken van Petten tot 's-Gravenhage toe, zijn alle

zandgronden ¹⁾, thans veelvuldig benut voor weiden en bloembollenteelt, in oude tijden vol houtgewas, een bosch of hout zoo dicht, dat men boweerde over de toppen der boomen van Noordwijkerhout te kunnen wandelen naar den Haarlemmerhout. Het heette toen de Wildernis.

Hier, om en bij Rijnsburg, heeft men evenwel een gansch anderen bodem. Hier staan wij op vetten kleigrond; zooals Junius zegt: in solo hubertate fertili, argillo (moet waarschijnlijk zijn : argilloso) triticiue feracissimo; en dit verwondert ons niet, daar reeds de naam Rijnsburg ons herinnert dat we ons hier bevinden op het gebied van Vader Rijn, dien kostelij ken stroom, welke overal waar hij zich vertoont, welvaart verspreidt aan zijn boorden.

Door Leiden stroomend, buigt hij om Valkenburg heen en baande zich langs Katwijk een weg naar zee, weleer verzand, nu zorgvuldig geleid door kanalen.

Dit Rijnsburg, thans nog een welvarende gemeente, hoofdzakelijk bestaande van tuinderij, heeft een zeer belangwekkende geschiedenis, Wat men ook beproeve, we kunnen ons van den band die ons met Griekenland en Rome bindt, niet bevrijden. Het is de band die ons, barbaarsche Germanen, vastknoopt aan de oude bescha-

¹⁾ Geest, gaast, garst, beteekent zoowel bij ons als in Duitschland: zand. Huygens verklaart den dubbelen zin van 't woord geest op zijn vermakelijke wijze aldus, dat zij die van den geest leven, meest arm zijn. Geest en guist zijn thans nog bestaande uitdrukkingen voor onvruchtbaar.

ving; die de Karolingers het Rijksobestuur leerde en in de 15de eeuw den eersten stoot gaf tot de Hervorming der Christelijke Kerk. Zoo dan, moeten we ook hier met de Romeinen beginnen.

Pars, die het dorp in de 18de eeuw beschreef ¹⁾, deelt ons mede dat er hier evenals te Voorburch (Forum Hadriani) overblijfselen der Romeinsche heerschappij in den grond zijn gevonden, later door van der Schelling beschreven. Drusus had langs den Rijn verschillende sloten en burchten „getimmerd”, en zoo heeft men ook in dezen omtrek steenen gevonden die door de woorden Leg. Inf. Germ. zijn verblijf te Rijnsburg ons verraden. Oorspronkelijk was dus Rhinesburg, in oude tijden ook wel Rothanalsheim genaamd, een burcht der Romeinen, waaraan ons het latere wapen der heerlijkheid, zijnde een veld van goud met een burg van keel, hebbende eenen poort en eene dubbele trans van schietgaten, herinnert.

Na hun vertrek zou Karel de Kale volgens de Kronijk van Klaas Kolijn ²⁾, in 863 aan zekeren edelen man, Diderik, de kerk van Egmond met geheel Kennemerland geschonken hebben. Kennemerland heette toen zich uit te strekken van de Hillegommerbeek tot de Kijnheim, een vaartje bij Alkmaar. De Hillegommerbeek werd destijds Zuid-Herdershage genoemd. ³⁾

¹⁾ In zijn Rijnsburgsche ouden.

²⁾ Zie Analecta van Gerard Dumber, blz. 262.

³⁾ Opmerkelijk is dat thans nog de grens tusschen Noord- en Zuid-Holland bij Hillegom te vinden is, en dat er een soort van

Te Egmond werd nu een nonnenklooster gesticht, maar toen het bleek dat dit klooster al te zeer verontrust werd door de invallen der woeste Friezen, werden de nonnekens naar Rennebroek verplaatst en in Egmond monniken gehuisvest'). Het klooster te Egmond werd tot een abdij verheven. Rijk werd deze van alle zijden bedacht. De abdijen waren in dien tijd brandpunten der beschaving, de gunstelingen van landheeren en kerkvorsten; zoo stond dan ook de abdij van Egmond in hoog aanzien bij de graven van Holland, blijkende o. a. uit hun voorkeur om in haar kerk een laatste rustplaats te vinden.

Wel had Karel de Groote het begraven in kerken verboden, maar was toch genoodzaakt hierop ten behoeve van abten, prelaten en aanzienlijken uitzonderingen toe te laten. ²⁾

De Graven van Holland werden tot Willem 1 meestal in Egmond, na hem in Rijnsburg begraven, terwijl Albrecht en Jacoba te 's-Gravenhage, de Bourgondiërs te Valenciennes en de Oostenrijkers in Spanje een grafstede vonden ³⁾.

erfelijken haat bestaat tusschen Hillegom en Lisse, zooals die meestal bij grensvolken wordt aangetroffen.

¹⁾ Het klooster te Bennebroek is enkele jaren her weêr herrezen.

²⁾ Capit. Carol. M. 813 c XX.

³⁾ Een gedenksteen op het Binnenhof te 's Gravenhage beweert, dat aldaar graven en gravinnen van Holland begraven zijn en Johan van Oldenbarnevelt. Op dit opschrift valt nogal wat af te dingen.

De prinsen van Oranje werden begraven te Delft waar het Prinsenhof was gevestigd.

De voorkeur der graven van Egmond ging op Rijnsburg over na den dood van Floris den Vetten in 1124. Diens gemalin, Petronella van Saksen, zuster van Lotharius, den Duitschen keizer, had, naar het schijnt, haren kapelaan Anslijn, tegen den zin der monniken, dezen als abt opgedrongen ¹⁾. Door dezen onwaardigen en onkundigen man werden de goederen der abdij verkwist en zoo loszinnig beheerd dat de abdij onder zijn bewind op het punt stond zoowel stoffelijk als geestelijk ten onder te gaan. In dezen nood riepen de monniken de tusschenkomst in van den bisschop van Utrecht en den abt van Gent; de onbezonnen abt werd afgezet, en door een zekeren Wouter vervangen die aan de verwarring in de geldelijke zaken een einde maakte en de orde van Benediktus herstelde.

Nu keerde Petronella zich echter van Egmond af en besteedde voortaan, na zich te Aelbrechtsberg gevestigd te hebben, dat daarom nog wel Curia Vetus Hollandiae genoemd wordt, al hare zorgen aan Rijnsburg.

Het slot of lusthuis dat zij aldaar bezat, het dorp en de rijke goederen in den omtrek, dat alles schonk zij aan de nieuwe abdij, die in 1132 door haar gesticht werd en waarvan Cunissa, zuster van graaf Frederik van Bichø, de eerste abdis is geweest. Zoo ging de

¹⁾ De kloosterlingen van de orde van Benediktus kozen meestal hun eigen abt.

de heerlijkheid Rijsburg over aan de abdij, de Abdis werd thans Vrouwe van Rijsburg.

Nu had Keizer Lotharius aan zijn zuster uitgestrekte goederen in het Oosten van ons land geschonken, die tot nu toe altijd aan den Bisschop van Utrecht waren toegewezen. Na den dood van Lotharius eischte Bisschop Herbert deze goederen weer voor zich op en geraakte daarover in strijd met Dirk VI, den opvolger van Floris den Vetten. Deze trok tegen hem te velde en belegerde Utrecht, maar toen de bisschop ongewapend in vol ornaat hem te gemoet trok en zijn geestelijk gezag deed gelden door hem te bedreigen met den kerkban, onderwierp hij zich. Om boete te doen trok hij in 1138 naar het Heilige Land, maar aangezien hij toch in 't vervolg, 't zij uit wraakzucht 't zij uit trots, zijn abdijen niet langer onder het patronaat van den bisschop wilde zien, droeg hij terugkeerende beide aan Paus Innocentius II op ¹⁾, onder wiens onmiddellijk gezag voortaan en Egmond en Rijsburg werden gerekend te behooren ²⁾, ten teeken waarvan door Dirk VI jaarlijks 4 schellingen Friesche munt aan den Paus moesten worden betaald. Sedert was de abdij van

¹⁾ Kroniek v, Egmond. Hst. 24. Het is merkwaardig hoe in de Midden-Eeuwen vaak de pausen de edelen tegenover de bisschoppen steunden en de keizers de bisschoppen begunstigten tegenover den paus.

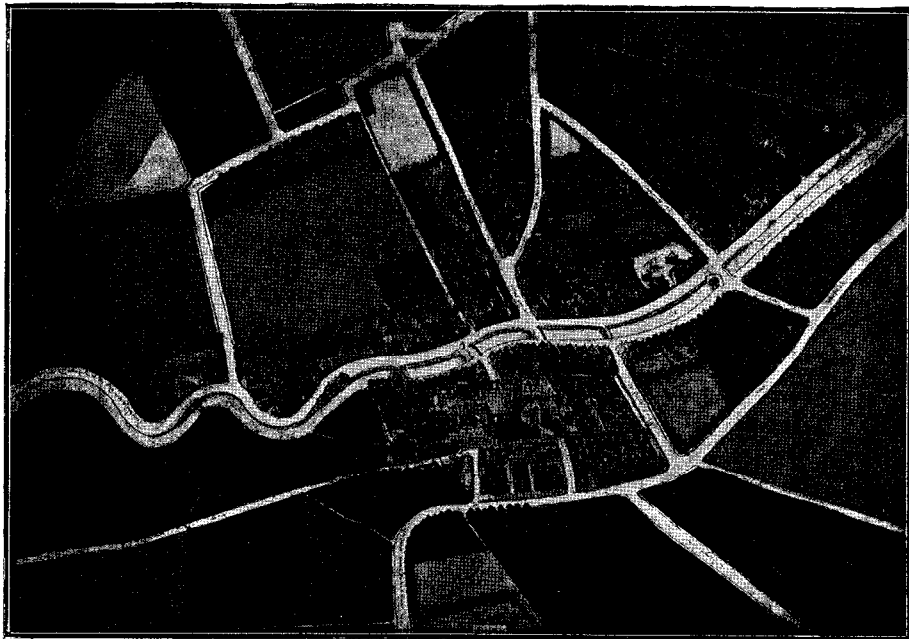
²⁾ Indien de Bisschop van Utrecht zich met Rijsburgs aangelegenheden bemoeide, deed hij dit als Pauselijk Legaat.

niemand leenroerig en werd zij de evenknie der graven ¹⁾. IJverzuchtig werd deze hooge waardigheid door de Abdissen gehandhaafd en sinds dien tijd werd van Rijnsburch altijd gezegd, dat het van niemand releveerde dan van God en de zon.

De abdissen oefenden hooge, middelbare en lage jurisdictie uit in al hunne landen en bezittingen tot binnen de muren der stad Delft toe, hadden het recht van asyl, en het recht van verbanning ²⁾ en behoefden zich aan geene tollē of beden of tienden te storen, zelfs niet van landerijen, die later door haar werden aangekocht. Om de hoogheid der abdij te staven wordt vaak verhaald dat Karel V, toen de abdis van Reinsburch hem tot aan de kerk van Oegstgeest was te gemoet gereden, van het paard steeg en in 't openbaar voor haar de knie heeft gebogen. Uit 's keizers overige handelingen tegenover de abdis blijkt echter genoeg dat dit niets anders dan een bewijs van hoffelijkheid is geweest. De abdissen en nonnen, de swerte Nonnen genaamd naar hun kleed, moesten steeds van adel zijn, en wel tot in 't vierde geslacht. Dikwerf waren zij aan de hoven van Europa, vaak ook aan 't grafelijke huis verwant.

¹⁾ Zie Deductie van de Ridderschap en de Edelen aan **Heeren** Staten § 147 Pars blz. 518 en Schotel blz. 42.

²⁾ Dit recht van verbanning strekte zich ook over vele andere landen uit, die de abdis welgevallig wilden zijn.

Het dorp vóór de verwoesting door de Geuzen aangericht. (Kaartenverzameling van het Algemeen Rijksarchief).

Dientengevolge was de abdij overal gezien Zoowel pausen als vorsten schonken haar allerlei voorrechten en goederen. Zij was heer van Boskoop, Ackersdijk en Vrouwenvenne. Hare rijkdommen waren voor die dagen fabelachtig. Tot in Zeeland strekten hare bezittingen zich uit. Men rekende dat zij soms f17.000 aan inkomsten had en er was, zoo zei men, geen wind die er woei door de steden of hij droeg rente voor de abdisse van Reinsburch mede.

Doch waren hare inkomsten groot, ook hare uitgaven waren vorstelijk. Gastvrijheid was in die dagen voor groot en klein even onontbeerlijk ; een weldaad voor den schamelen landlooper zoowel als voor den vorstelijken reiziger. Welnu zij werd steeds even gul verleend als milddadigheid jegens den arme onbekrompen beoefend. In tijden van hongersnood en gebrek stond de kloosterschuur der abdij altijd geopend en er zijn jaren geweest dat driemaal in de week aan 2000 personen brood werd verstrekt.

Overigens leefden de „joffers” er in alle hoofschheid lustig op los. Die de kloostergelofte deden, zagen natuurlijk van het huwelijk af, doch velen van haar stelden die gelofte van jaar tot jaar uit. Des morgens geestelijk gezind; den dag aanvangende met het betrachten van hare godsdienstplichten, het vervaardigen van kleedingstukken voor behoeftigen, het uitdeelen van aalmoezen, het zorgen voor de zieken; des middags wereldlijk; ter jacht of ten dans gaande met de ridders

en hooge heeren uit den omtrek, die gaarne op Rijnsburg vertoefden ¹⁾).

Luisterrijk was de kerk der abdij, waarvan thans alleen nog enkele kostbare grafsteenen, in de tegenwoordig bestaande kerk bewaard, getuigen; statig en trotsch de burcht die de nonnen bewoonden. Toen in 1811 op gezag van Napoleon de laatste overblijfselen daarvan werden opgeruimd, liet zich zelfs daaruit nog gissen van welk een omvang de gebouwen geweest waren. Ze stonden naast de kerk op de plek waar thans het Raadhuis en de school zich bevinden.

Sedert is alles verdwenen. De sloot of gracht die om het geheele terrein heeft geloopt en sporen van de muren die tot de poorten toegang verleenden zijn nog te herkennen, meer niet.

Wat toch is er geschied? Langen tijd hadden de abdissen hun volstrekte onafhankelijkheid, hun exemptierecht gehandhaafd. Maar meer en meer begon het wereldlijk gezag zich boven het geestelijke te doen gelden en de Bourgondische vorsten vooral ontzagen zich niet herhaaldelijk daarop inbreuk te maken.

Wel bleef de luister der abdij nog tot in de laatste dagen der 16de eeuw in stand, zoodat Elburg van den

¹⁾ Hertog Aelbrecht en Christiaan II v. Denemarken zonden herhaaldelijk te Rijnsburg verwijld hebben.

Ze mochten niet langer dan 6 weken achtereen gehuisvest worden, maar kwamen dikwerf na korte afwezigheid weer terug.

Boetselaer nog in 1561 een groote sael aan het klooster moest laten bouwen om hare hooge gasten **behoorlijk** te kunnen herbergen, doch het geestelijk karakter der **abdij** ging met dat al allengs verloren. Waar geklaagd werd over verslapping van kloostertucht werd steeds ook van Reinsburch gesproken. Nicolaas van Cusa bezocht het klooster op zijn visitatiereis door Holland en 't Klooster Sion bij Delft diende zelfs klachten over de abdij bij den bisschop in. In 1636 gaven de abdisen zelve hun geestelijk gezag **prijz**. Toen verzocht ¹⁾ Maria van Tautenburch aan Keizer Karel V de abdij te veranderen in een collegium van canonessen of een adellijk stift, waarin de jofferen tegen vast bepaalde prebenden zouden worden onderhouden ²⁾.

Het aantal nonnen bedroeg tot nu ten hoogste 40, voortaan zouden er niet meer dan 20 adellijke joffers van de inkomsten der abdij leven, en dezen zouden niet meer aan geestelijke regels gebonden zijn.

Reeds lang was de kloostertucht uit dit Cluniacenser-Convent feitelijk verdwenen, thans werd **ambtelijk** daaraan een einde gemaakt.

Maar onder de „**beroerten**” gingen ook de inkomsten, als van zelf spreekt, hollende achteruit en in 1575 bedroegen zij weinig of niets meer. Tijdens het beleg van

¹⁾ Wij vermoeden dat dit verzoek wel verweerd zal zijn gedaan.

²⁾ Bundel R en S No. 38 van het Rijnsburgsehe archief te 's-Gravenhage.

Leiden namen de Spaansche soldaten hun kwartier in het klooster, en na dien werd de kerk met de abdij door de Geuzen-jongelingschap uit Leiden verwoest. Dit is door Oudaan, die het van zijn grootvader vernomen had, zelf erkend.

Zoo lang mogelijk weigerden de abdis en de joffers hun stift te verlaten, doch in 1574 zagen ze zich daartoe wel genoodzaakt en vestigde Stefanie van Rossem zich te Leiden in een huis op de Hoogstraat, na eerst eenigen tijd ten huize van 's Prinsen Rentmeester in de Breestraat te hebben gewoond.

De goederen der abdij waren namelijk door Prins Willem in 1572 onder het beheer der Staten gesteld, welk beheer door zijn Raad of Rentmeester Dirk Gerritsz. van Kessel voortaan gezamenlijk met de abdis zou worden uitgeoefend. Een gedeelte van de opbrengst dier goederen werd bestemd voor de oprichting der Hoogeschool, een waardige bestemming voor de nalatenschap van een klooster dat weleer aan den H. Benedictus was gewijd.

Stefanie van Rossem overleed 27 Dec. 1603. In hare plaats benoemde de ridderschap Barbara van Oyenbrugge. Daarop volgde in 1611 Anna Maria van Berchem, doch toen ook deze in 1620 overleden was, meenden de leden der Ridderschap, aan wien de goederen thans toekwamen, nu ook den titel te moeten afschaffen en besloten ze den 2^{den} October van dat jaar, „de voors. qualiteit plaats en geregtigheid te supprimeren, uitdrukkelijk ver-

staande dat er nu voortaan geen vrouwe van Rynsburg meer syn sal" ¹⁾).

Nog langen tijd genoten de adellijke juffers, voor zoover ze na den ondergang der abdij niet gehuwd waren maar bij de abdis te Leiden een onderkomen hadden gevonden, hun inkomsten uit de goederen der abdij, die in de betere dagen na 1575 spoedig weder tot grooten bloei geraakten, zoo zelfs dat Dirk van Kessel in 1620 op een ontvangst van 40,000 pond kon rekenen. Tot in 1780 ontvingen 12 adellijke joffers nog proven (o. a. ook nog dochters van Emilia van Nassau), doch den 13^{den} Maart 1797 werd aan het Provinciael Bestuur van Holland gerapporteerd, „dat de goederen der vrouwen abdijen van Rijnsburg en Leeuwenhorst, eerst overgegaan aan de zoogenaamde Ridderschap van Holland, thans na de gezegende omwenteling eerst door het Comitté van Algemeen Welzijn, nu door het Comitté Provinciael van Holland, als behoorende tot de domeinen van dit gewest zijn geadministreerd.”

Reeds in 1583 werd de eerste predikant Andries Hagius te Rijnsburch benoemd, (altijd nog onder hooge goedkeuring der abdis) terwijl in 1612 de buyrkerk geheel vernieuwd werd die in 1566 was verwoest. In 1618 werd de toren verbouwd, die echter in 1830 wegens bouwvalligheid weer verlaagd moest worden. —

¹⁾ Hierbij is vooral merkwaardig de eerste blz. van de jaarlijksche Rekeningen van Reinsburg te lezen, op 't Rijksarchief bewaard.

De vraag of er twee kerken geweest zijn heeft langen tijd, zelfs nog onlangs, de gemoederen beziggehouden. Pars wijdt er ettelijke bladzijden aan, ons is er weinig aan gelegen. Dat er bij zulk een hoog adellijk klooster als Rijnsburch was, wel een afzonderlijke dienst zal gehouden zijn voor conventualen en parochianen spreekt van zelf. Herhaaldelijk wordt dan ook van een prochie paep en een buyrkerke gesproken. Of deze dienst echter in een kerk of twee kerken heeft plaats gevonden is moeielijk uit te maken. In elk geval heeft de buyrkerk in de nabijheid van 't klooster gestaan, daar de straat die er heen voert van ouds de kerkstraat heet.

De geschiedenis van de abdij van Rijnsburg heeft altijd de aandacht getrokken van oudheidkundigen en kerkelijke geschiedschrijvers. Ondaen, van Alkemade en Pars, later van der Schelling en eindelijk Dr. G. D. J. Schotel in 1851 hebben zeer veel bijzonderheden omtrent haar aan het licht gebracht. Een schat van wetenswaardigheden vindt men in de nalatenschap van Van Alkemade, thans in het bezit van het Seminarie te Warmond.

In de wereldlijke geschiedbeschrijving is de abdij nog niet tot haar recht gekomen. Vooringenomenheid tegen Rome of gebrek aan juiste waardeering van het geloof hebben dit tot nog toe verhinderd.

In onze dagen heeft haringvisserij, wolbereiding, zeevaart en diamantslijperij veel grooter beteekenis in de oogen van het volk van Nederland dan de Christelijke kerk, van daar dat nu de economische geschiedenis

op den voorgrond treedt; van 325—1800 daarentegen was de Christelijke idee overheerschend in de geschiedenis en daarom moet in de eerste plaats met hare vertegenwoordigers rekening gehouden worden wanneer van die vroegere tijden gewag wordt gemaakt.

In het jaar voorafgaande aan dat waarin de Abdij als heerlijkheid ophield te bestaan en in hare plaats de Ridderschap trad wat het wereldlijk gezag en de geldmiddelen betrof, besloten de Staten-Generaal tot handhaving van het ware gereformeerde geloof naar de opvatting van Gomarus en werd elke predikant, die zich niet wilde onderwerpen aan de besluiten der Dordsche Synode en voort wilde gaan met de prediking van het Arminianisme, het verblijf in deze landen ontzegd ¹⁾.

Het Calvinisme, „de gereformeerde religie” (prétendu réformée, zeiden de Catholieke Franseken) verving hier te lande de Roomsche Mogendheid ²⁾, en dit des te gereëder naarmate deze laatste in de 16de eeuw al heel weinig

¹⁾ Voor wie nog meenen mocht dat in de Republiek der Vereenigde Nederlanden vrijheid van godsdienst werd toegestaan, is het zeer leerzaam den aanvang van het Groot Placcaetboek te bestudeeren en voorts het besluit te lezen van de Groote Vergadering van 1651, opgeteekend bij Wagenaar Boek XLVI blz. 174 en 175.

²⁾ Titel van Oudaens werk over de abdij van Rijnsburg.

aan haar roeping had beantwoord en bij een ieder in aanzien was gedaald.

De kerk, d. i. de Christelijke kerk (ἐκκλησία κυριακή) werd voortaan ook te Reinsburch in den herstelden vorm gehuldigd. Zij vestigde zich in het midden van het dorp op dezelfde plaats waar oudtijds de Roomsche-Catholieke zich deed gelden.

Zien we echter naar het Oosten en het Westen van ons dorp dan ontmoeten we daar in dienzelfden tijd zeer eigenaardige verschijnselen.

Rijnsburg was in een zeer bijzondere verhouding tegenover het oppergezag van den lande gekomen. Het was als 't ware „reichsunmittelbar” gebleven. Door den overgang van het gezag en het vermogen der abdij aan de Ridderschap kwam de heerlijkheid onmiddellijk onder het beheer der Staten van Holland en dezen hadden zich in 1581 soeverein verklaard.

De Staten nu stelden te Rijnsburg het gerecht aan, van hen hing ook in maatschappelijken zin de welvaart der burgers af, en mocht de Staatskerk (de Gereformeerde Religie) ook elders vaak het oor der plaatselijke regeering voor zich weten te winnen, wanneer zij „pernicieuse opinieën” wilde vervolgen of „verfoeilijke superstitieën” wilde uitroeien, Rijnsburg bleef daarvan verschoond, zoolang althans in den Haag geen theocratische meening veld won. De Raadpensionaris was secretaris van de Ridderschap en zoolang een de Witt, (die in 1660 stadhouder van de leenen werd) over Rijnsburg's wel

en wee beschikte, leefde het onder een bestuur, als d'Espinoza zich dat in zijn Godgeleerd-Staatkundig Vertoog niet beter had kunnen wenschen.

Het gevolg daarvan is geweest dat zich in Rijsburg twee richtingen hebben kunnen ontwikkelen, die destijds wellicht nergens in den lande geduld zouden zijn.

Eerst noemen wij de Collegianten ook wel Rijsburgers geheeten. De Arminianen waren door de Synode Generael te Dordrecht, mitsdien ook door de Generale Staten uitgeworpen. Hunne kerken waren verlaten, hunne kudden zonder herder. Maar juist omdat onder hen steeds een vrijere geest had gegolden, een alle priestergezag vijandige geest, verbazen we ons niet als we vernemen dat onder de Remonstranten te Warmond, de gemeente het onderneemt: zichzelf te stichten; zooala van der Codde zei „ook zonder voorganger altemet eens bijeen te komen”, en aan ieder het woord te gunnen tot verklaring der Heilige Schrift, welke immers voor allen de eenige regel des geloofs moest zijn.

Oudaen verklaarde: Men moet of volkomenlyk den Paus met al syn Cardinalen inhalen, of de minste Leek behoud het recht dat de grootste prelaat of Bisschop pretendeeren kan. M. a. w. men verwierp alle Confessie als menschenwerk, en vorderde alleen dat men geloofde in de waarheid der Heilige Schrift, het overlatende aan ieders consciëntie die naar zijn beste weten te interpreteren. Daartoe kwam men eerst te Warmond en,

toen aldaar de Gereformeerde kerk hersteld was, te Rijnsburg te zamen, waar dan ook het geslacht van der Codde, die tot de eigenlijke stichters dezer gemeente gerekend werden, eigenlijk te huis behoord¹⁾.

Van uit Rijnsburg verspreidde zich de gewoonte om in Collegiën te zamen te komen over het geheele land, en wel voornamelijk in de grootere steden, terwijl uit die Collegiën te zamen in 1640 de Rijnsburgschē Vergadering ontstond. Hier vergaderden de broeders eens op Pinksteren en eens op den laatsten Zondag van Augustus om eendrachtiglijk het avondmaal te vieren. Zaterdagmiddag kwam men van heinde en verre bijeen, Maandagmorgen nam men afscheid van elkaer, de geheele Zondag was aan godsdienstig samenzijn gewijd. Alle Confessiën d. i. alle Christenen werden toegelaten. Uitgesloten werd niemand dan Joden, Turken, Heidenen en Mahomedanen, benevens allen die door hun omgeving als goddeloos gebrandmerkt waren, d. w. z. zich schuldig maakten aan diefstal, hoererij, echtbreuk of dronkenschap.

In hoofdzaak evenwel bestonden de bijeenkomsten uit Arminianen en Doopsgezinden. Aangezien de Collegianten van de eersten de vrije wilsleer, en van de laatsten de weerloosheid overnamen, werden ze door het volk ook wel als Masteluintjes gedoodverfd; de naam van een brood dat uit tarwe en rogge gebakken was.

¹⁾ De Leidsche Hoogeschool heeft een Prof. Wilh. Coddaeus uit deze familie gekend.

De Collegianten **zelden** wilden volstrekt niet als een afzonderlijke secte worden aangemerkt, integendeel, zij beweerden niets dan de „**Algemeene Kerk**” te beoogen. Zij stonden op een algemeen Christelijk standpunt en erkenden allen die in God en Christus geloofden als hun broeders.. . . „**tot de Papisten inclus**”. Zij waren de echte Christenen boven geloofsverdeeldheid ¹⁾).

Zet uwe deuren open en noodigt aan den **disch**
 (niet die **u** toekomt, maar die Christus eigen is)
 Al wie de deugd bemint en vrede tracht te maken,
 die vreedzaam **synde**, naar der Kerken vrede haken;
 Want die zijn **kindren** Godts. — Bindt dus den geest te saem
 Met banden van de vree. Men noem niets **naer** geen naem
van eenig mensch. — Wat is Apollo, Paulus? sluit er
 Togh al die dienaers uit, Kalvijn, **Armijn** en Luther.
 En roemt in Christus naem, als ‘t hutje aan **onzen** Rijn.
 O Wijngaerthutje! Zoudt gij dan de Kerk wel zijn?

Zoo zong Jacob Geel in zijn gedicht op de Algemeene Kerk. Een algemeene Christelijke kerk was der Rijnsburgers ideaal.

Zij bedienden elkander den dompeldoop en werden deswege ook wel Dompelaars geheeten. Behalve een vergaderlokaal hadden ze in het Oosten van het dorp een groot huis gebouwd waarin de broeders uit den

¹⁾ De uitdrukking is van Mr. Thorbecke, die er echter een verkeerden zin aan hechtte, aangezien hij niet meer Christenen van niet-Christenen wist te onderscheiden.

vreemde konden overnachten. Daarachter was een putje gegraven waarin de nieuwe leden bij den doop werden ondergedompeld.

Terwijl de abdij 4 eeuwen stand hield duurde de Rijnsburgsche Vergadering ongeveer $1\frac{1}{2}$ eeuw. De Collegianten waren in het dorp gaarne gezien, want bij het scheiden lieten ze meestal een groote som gelds voor Rijnsburgs armenhuis achter. Hunne jaarlijksche bijeenkomsten hielden echter 24 Mei 1787 op; in 1801 werden de laatsten aldaar gedoopt.

Ook hun gebouw is even als de abdij gesloopt en met moeite kan men de plaats gissen waar het gestaan heeft.

Slechts het weeshuis de Oranjeappel te Amsterdam bewaart hunne nagedachtenis en hun archief.

Hun ~~Algemeene~~ Kerk (religio catholica) was de uiterste richting van het Protestantisme; hun ~~vrijheid~~ van spreken deed hen kennen als voorstanders van het leekenelement in het kerkelijk leven. Anti-priesterlijk waren ze in den hoogsten zin. Geen anti-kerkelijken, maar anti-clericalen. Verder dan zij kon het Protestantisme niet gaan zonder zijn Christelijk karakter te verliezen.

Eigenaardig is het verloop der geschiedenis, die zoo de beide uitersten der Christelijke kerk aan den naam van dit zelfde dorpje verbonden heeft, de Abdij van Rijnsburg, de Roomsche Mogendheid en de Rijnsburgsche Vergadering; de meest behoudende en de meest vrijzinnige.

Wie meer van hen verlangt te weten dan hier uit

den aard der zaak kon worden medegedeeld, kan ik **verwijzen** naar het verhaal van de opkomst der Rijnsburgers door Paschier de Fijnø en de Aanmerkingen op dat verhaal van' Oudaen in 1672 te Rotterdam uitgegeven ; naar Bredenburg's Grond der Reformatie in 1899 opgenomen in het Theol. Tijdschrift XXXIII; naar J. C. van Slee, De Rijnsburger Collegianten en naar mijn verhandeling daarover in 't Archiv für Geschichte der Philosophie XV : 1.

Verlaten wij nu met onze gedachten de zoogenaamde profeten der 17de eeuw, onder den storm der revolutie-denkebeelden bezweken, dan is ook daarmee onze belangstelling in het dorp Rijnsburch nog niet uitgeput.

Even belangrijk als het Midden en het Oosten is uit het oogpunt der beschavingsgeschiedenis, het Westen.

Ten Westen toch van de Lange Vaart, naar de zijde van Katwijk, ontmoeten wij de Spinozalaan, een weg sinds onheugelijke tijden onder dien naam bij alle Rijnsburgers bekend.

En slaan we dan de levensgeschiedenis van dien wijsgeer op, zooals die ons bij Colerus en in het Handschrift van Monnikhoff ¹⁾, dat zich op de koninklijke

¹⁾ Deze Monnikhoff was een kundig geneesheer. Hij schreef ± 1750 de korte verhandeling van Spinoza over en een schets daarvan in zijn exemplaar van Colerus. Hij was geboren 1707 te Amst., en in 1787 gestorven. Hij was zeer nauwkeurig en

bibliotheek te 's Gravenhage bevindt, wordt verhaald, dan zien we daaruit dat hij zich van Ouderkerk naar Rijnsburg heeft begeven. Uit den eersten brief, door H. Oldenburg aan hem geschreven, blijkt dat hij er Juli 1661 reeds woonde. Vermoedelijk is hij er in het laatst van 1660 reeds heengegaan.

Bij Monnikhoff dan vinden wij het volgende:

Het huys, waarbinnen hij in dit Dorp gewoond heeft, staat aan het Westeinde van hetzelfde Bezuyden de Vliet tusschen de Wagenweg en het Voetpad op Katwijk aan den Rijn voor in de Laan aan de O. zij ¹⁾ en is kennelijk door een steen, die in haar gevel staat waarin is uitgehouwen het 15de en laatste vers van de Maijsche morgenstond, vervat in het 3de Deel der Stigtelijke Rijmen van D. R. Kamphuysen 't welk aldus luyd:

Ach waren alle menschen wijs,
En wilden daar bij wel;
De Aard waar haar een Paradijs,
Nu is ze meest een Hel.

Het huis nu waarin deze steen werd aangetroffen? is in 1899 aangekocht door eenē Vereeniging genaamd: „het Spinozahuis”, opgericht door Dr. B. J. Stokvis,

beviend met Deurhoff. Hij behaalde den prijs van het Stolpi-aansche legaat in 1760, en beantwoordde de prijsvraag in Spinozisohen geest.

¹⁾ Voor in de Laan aan de O. zij, is aldus te verklaren: het eerste huis dat men ziet als men van de O. zij komt in de Laan.

Het Spinozahuis te Rijnsburg.

Dr. S. S. Rosensteijn, W. Meijer, Dr. J. te Winkel en G. J. P. J. Bolland, hoogleeraar te Leiden, eene Vereeniging welke zich ten doel stelt, in dat huis al datgene bijeen te brengen wat voor de kennis van zijn leven en werken geacht kan worden van belang te wezen. Toen Spinoza te Rijnsburg kwam, was Baljuw aldaar Elias Ardes, wiens wapen nog op het Raadhuis aanwezig is ¹⁾. Deze was toen aan het eind zijner dagen en in zijne plaats reeds aangewezen Nicolaas van Persijn (J. U. L.) die reeds vóór den dood van Ardes in Rijnsburg zich vestigde, zooals uit de Transportboeken en zegels in 't Rijksarchief blijkt.

Spinoza kwam er, zegt Monnikhoff, met hem bij wien hij te Ouwerkerk woonde.

Nu kan hij aldaar ten huize van den jongen Tulp gewoond hebben die met een dochter van Spinoza's vriend Burg, die later Thesaurier Generaal werd, was gehuwd, en kan hier de jonge Burg bedoeld zijn, wiens opvoeding aan Spinoza was toevertrouwd. Het kan ook een van de Albertzen zijn die tot de eerste Collegianten behoorden, en ook aan den weg te Ouderkerk bij den banpaal hebben gewoond. Ook kan het N. van Persijn zelf zijn, die als Heer van Waterland ongetwijfeld in dien omtrek een buitenverblijf heeft gehad.

l'Histoire des Philosophes modernes ²⁾ vermeldt dat hij

¹⁾ Door mij in den Navorscher bekend gemaakt.

²⁾ Te Rijnsburg aanwezig.

te Ouwerkerk woonde dans la maison de campagne d'un de ses amis.

Dat Spinoza te Rijnsburg veilig was, laat zich ook hieruit opmaken dat in 1661 een Gijsbrecht Cornelisz. van der Codde schepen was.

Van het huis zelf zijn geen oudere brieven dan 1677, toen het verkocht werd door Geertgen Jansdochter Verruyt, wed. van Mr. Herman Homan, Chirurgijn, die in 1667, in de Vrouwen Venne, zooals de Wijk heette waarin de Laan ligt, voor de 200ste penning werd aan. geslagen. Deze Homan was in 1602 geb. te Enkhuysen, huwde 26 Sept. 1627 te Amsterdam in de Zuiderkerk met Jannetje Gerrits en was vóór 1664 hertrouwd met Geertgen Verruyt. Hij stierf in 1669.

In 1660 komt deze Homan reeds in Rijnsburgsche Transportboeken voor.

De Vrouwen Venne was een stuk land, groot 8 Morgen, in 1611 of 1617 door Rijnsburg van Oegstgeest gekocht. Hierover schreven ze den 9 April 1660 een brief aan 't Hoogheemraadschap Rijnland. Van dit land toch, waar. over ze de hooge, middelbare en lage jurisdictie hadden en waarvan ze de verponding hieven, wilden ze toen ook de morgengelden innen.

Het kwam nu q.q. onder beheer van Dirk van Koolwijk, schepen van Delft en Anthoni de Waal, laatstgenoemde vertegenwoordigende de Ridderschap, eerstgenoemde waarschijnlijk 't Geestelijk Kantoor.

Van 1655-1657 gaven dezen dit land in kleine per-

ceelen uit en wel in erfpacht'); daarvan uitzonderende een laan van 60 Rijnl. Roeden lang en 2 Rijnl. Roeden breed, welke laan liep van de Lange Vaert tot de Vliet en daar met een kwakel verbonden was met het voetpad naar Katwijk aan den Rijn. Deze weg bleef ten dienste van allé omwonenden. Door de uitgevers werd de laan de Catwickerlaan genoemd, maar in den mond van het volk ook wel de Kwakellaan, de Laan, de Paradijslaan of het Spinozalaantje. —

We kennen dus de geschiedenis van de laan, van het huis en van den eersten eigenaar van het huis waarin Spinoza heeft gewoond. Daar ontving hij Oldenburg, den Secretaris der Royal Society te bezoek, met wien hij later zulk een belangrijke briefwisseling heeft gevoerd; daar kwamen zijne vrienden uit Amsterdam hem geregeld opzoeken ; daar woonde hij met den jongen Burg en den jongen Casearius; daar heeft hij de Principia Philosophiae Cartesianae en de Emendatio Intellectus geschreven ; daar heeft hij niet alleen de schets maar vermoedelijk ook de twee eerste boeken zijner Ethica voltooid. Wegens dit laatste boek wordt hij door Armand Saintès le fondateur de la philosophie moderne genoemd, en hoe langer hoe meer schijnen de feiten de waarheid dezer uitspraak te bevestigen.

Om evenwel menschen die geen vrede kunnen hebben

¹⁾ De erfpacht van Spinoza's huis wordt nog altijd betaald aan Notaris van Riessen te Katwijk.

met de wijsbegeerte, te gemoet te komen, maakte Spinoza uit den Bijbel een religio catholica op, die hij beschreven heeft in Cap. XIV van zijn Godgeleerd Staatkundig Vertoog. Deze religie nu overtrof Bredenburg's of der Collegianten opvatting in ruimte evenzeer als de laatste die van Rome overtrof. —

Naast deze religie gaf hij echter zijn wijsgeerig stelsel ten dienste van hen die zich in hun leven alleen door de Rede willen laten leiden.

Zijn naam heeft aan ons land in de geschiedenis der wijsbegeerte een rang gegeven, gelijk aan die welke het in de geschiedenis der kunst inneemt door Rembrandt van Rijn en in de geschiedenis der wetenschappen door Christiaan Huggens en Boerhave.

Van 1660 – 1663 vertoefde hij slechts te Rijnsburg, maar het waren de vruchtbaarste zijns levens: de aanvang van zijn oorspronkelijk (geniaal) gedachtenleven.

Het boek dat te Rijnsburg thans de handteekeningen der bezoekers van zijn huis bewaart, toont genoegzaam hoezeer zijn werk door geheel de beschaafde wereld wordt gewaardeerd.

Van den Roomsche-Catholieken geest, noch van der Collegianten richting, noch van Spinoza's gedachten is te Rijnsburg iets meer overgebleven; de geest van Calvijn heeft aldaar gezegevierd. Een der eerste Predikanten te Rijnsburg, Carolus Agricola, vertaalde de Institutio van Calvijn in 't Nederduytsch; dit boek heeft

nog heden overwegenden invloed op de bevolking behouden.

Deze is bekend om haar zuivere uitspraak van de Nederlandsche taal en leeft **grootendeels** van groente- en bloembollenteelt. Zij telt 2000 zielen en heeft twee kerken, ~~een~~ van de Nederduitsch Hervormden en eene van de Gereformeerden.

In het Oude Mannenhuis of Heilige Geest Huis en in de Consistoriekamer der **grooten** Kerk is nog eenig goed bewaard archief voorhanden. Ook op het Raadhuis vindt men nog enkele oorkonden. De tram van Leiden naar **Katwijk** en **Noordwijk** doet het dorp aan. Het is welvarend en aan de **zijde** van de Vliet schilderachtig gelegen. —

Overigens is er niets merkwaardigs van aan te teekenen. Voor ons echter is hetgeen ons het oude Rijsburg biedt in de hoogste mate belangwekkend. Als **één** dorp een geschiedenis heeft dan is het dit, en stond het aan ons, we zouden aan deze een zelfstandige plaats willen toekennen en verzekeren niet alleen in onze vaderlandsche geschiedenis maar zelfs in de beschavingsgeschiedenis der menschheid.

OVERDRACHTEN VAN **HET** SPINOZAHUIS.

De „**grooten**” Revolutie heeft door haar gewelddadig optreden op velerlei gebied den draad verbroken die het heden aan het verleden verbond en dikwerf is het zeer **moeilijk** de einden van dien draad weer te vinden

en aan elkander te hechten. Toen men in het tweede vierendeel der 19de eeuw genoegzaam tot bezinning gekomen was, om ook weer eens aan het verleden te denken, scheen alles „nieuw” te zijn. Zoo ging het met instellingen, zoo ging het met geslachten (novi homines), zoo is het ook met eigendommen gegaan. En toch, we weten het immers — er is niets nieuws onder de zon.

Toen het Spinozahuis door de Spinozahuis-Vereeniging van den Heer B. J. Kruyswijk was gekocht, bleek dat deze het had verkregen van Maria Catharine Boon, die het 16 Maart 1880 voor Notaris de Crane kocht van Wouter Lagerberg, die gehuwd was met Theodora Juffermans, dochter van Maria Havig.

Wouter Lagerberg had het te zamen met Theodorus Juffermans den 11^{den} Maart 1875 in openbare veiling gekocht, welke veiling gehouden was door Notaris de Crane te Warmond.

Uit die veiliugsvoorwaarden blijkt dat het huis toen behoorde aan de kleinkinderen van Ma rijtje Kok, ten wiens name het in 1833 op het kadaster was gesteld . . . zonder titel.

Hier breekt de draad. Het komt er dus op aan den titel van Marijtje Kok te bewijzen.

Uit Deel 30 der Scabinale Boeken van Rijnsburg (Rijksarchief) blijkt dat 11 Aug. 1797 voor Schout en Schepenen compareerde Marijtje Kok wed. Simon B o gaer s, die verklaarde in gemeenschap van goederen

getrouwd te zijn geweest, een mutueel testament te hebben gemaakt en thans van plan te zijn te hertrouwen met Dirk Havik.

Zij was met Bogaard 1791 getrouwd en had van hem 3 kinderen Jacobus, Johanna en Krijntje. Uit haar huwelijk met Havik werden 4 kinderen geboren : Adam, Jan, Cornelis en Maria Havik.

Deze Maria huwde met Juffermans. De overige Havikken bleven ongehuwd.

In Deel XII der opdragten van Rijnsburg vinden we op blz. 63 op den kant aangeteekend dat ons perceel bij onderhandsche akte van scheiding getransporteerd is op Simon Bogaards den 8 Dec. 1791 en zodoende is aangetoond, hoe het huis in het bezit van Marijtje Kok was gekomen.

De vader van Simon Bogaers, Jacob Gerritz. Bogaards, uit wiens boedel het huis afkomstig was, had het gekocht van Jacob Oostvries, erfgenaam ab intestato van Joost Coopman, binnen Rijnsburg overleden. Zie Dl. 12 der opdragten van Rijnsburch dato 15 Oct. 1738. Volgens deze akte zou Joost Coopman het huis 11 April 1711 gekocht hebben. Dit is echter blijkbaar een fout, er moet gelezen worden 11 April 1712.

Op dien datum toch vinden we in Protocol 10 blz. 59, dat Johanna Hindersom wed. Capitein Alexander Dapley en Anna Maria Dapley haar dochter, wonende in de baronye van Breda, gerechtigd door twee acten van donatio inter vivos voor Notaris Pieter de Klerk te

Gent 27 April 1711 en 24 Mei 1711 en volgens een akte van repudiatie voor Notaris Boekhout te Leiden gepasseert 11 Mei 1711, het huis verkoopen aan Joost Koopman, die ook als eigenaar voorkomt in het redres van de verponding van 1732.

Tijdens het verblijf van deze Engelsche Familie zijn vermoedelijk in de schouw de prachtige tegels aangebracht die, in deze eeuw nog in het huis aanwezig, thans zijn overgebracht in een huis aan den Bezuiden. hout te 's-Gravenhage, toebehoorende aan den Heer de Jong, in 1895 gemerkt 12c en bewoond door Mevrouw Gaastra. Ze stellen de wapens der provinciën met het wapen van Engeland voor.

Aan de weduwe Dapley was dus het huis gecedeerd door hare broeders Jacobus Alexander en Robertus, en door Abram Dereville die gehuwd was met Rebecca Dapley.

Het had behoord aan Helena Dapley die het den 28 Nov. 1705 gekocht had van Johannes Vermerealt (Prot. Rijnsburg 9 blz. 152).

Johannes Vermerealt kocht het 4 Nov. 1702 van Dirk Heemskerk, schepen van Rijnsburg, die in 1686 voorkomt op de lijst van den aschman, die nog aldaar bewaard wordt (Prot. 9 blz. 88).

Dirk Heemskerk kocht het den 21 Mei 1677 van Geertje JansDr. Verruyt Wed. en Boedelhoudster van wijlen Mr. Herman Hooman chirurgyn, die den 18 Nov. 1669 gestorven was. (Prot. 6. blz. 129 en Archief der Ned. Herv. kerk te Rijnsburg), Bij dezen verkoop

vindt geen verwijzing naar oudere brieven plaats zoodat we mogen aannemen dat Homan het huis heeft gebouwd.

De volgorde dezer achtereenvolgende bezitters wordt ook bevestigd door een lijst van erfpachtsplichtigen die zich mede in het Rijksarchief bevindt en betrekking heeft op het land dat bij het huis behoort. Dit land was bij den eersten verkoop groot 400 R. R. Dirk Heemskerk verkocht het met slechts 60 R. R. Hoeveel er oorspronkelijk bij behoorde is niet met zekerheid te te zeggen. De lijst der erfpachtsplichtigen toch is slechts voor het laatste gedeelte bewaard.

In Protocol 4 blz. 53 en Prot. 5 blz. 129 der Overdrachten van Rijnsburg komen reeds uitgiften van erfpacht daar ter plaatse voor. De meesten echter worden geboekt den 11 April 1656 Protocol A. — Uit deze boekingen is de kaart van dien tijd weer op te maken.

Een zeer goede en uitvoerige Akte van erfpacht is die van Engel Jansz., Prot. A. blz. 92, waarin ook sprake is van het bouwen van een huis. Het land, oorspronkelijk uitgegeven door de Heeren Koolwijk en de Wael, reden waarom soms de geheele Polder wel Koolwijk genoemd is, kwam later in handen van de Heeren Druyvesteyn en Sautijn, en werd later op naam van anderen geboekt, o. a. in 1754 op Mr. Jan Boers en in 1767 op Petrus Bonte. Tijdens de regeering der Franschen vond den 31 Dec. 1812 de inschrijving plaats der erfpachten, die toen nog over waren, ten behoeve J. Bonte en Samuel Bonte.

J. Bonte was Predikant te Zierikzee. Deze inschrijving richtte zich naar hetgeen in 1811 betaald was, geschiedde bij de rechtbank te Leiden en bedroeg 16128 francs.

Den 9 Dec. 1822 werd deze inschrijving vernieuwd. Het geheel, vroeger 8 Morgen, is nu slechts groot 5 morgen 425 Roeden. Van de Rechtbank te Leiden zijn de inschrijvingen overgegaan op het Kantoor van het Kadaster te Leiden.

Sedert zijn de overgangen van dit erfpachtrecht vastgesteld bij akten gepasseerd te Katwijk.

In 1812 had men twee boeken aangelegd, waarin de erfpachtsplichtigen met name waren vermeld. Het laatste boek is in het Rijksarchief terecht gekomen. Het eerste schijnt zoek geraakt. Het zou van zeer veel belang zijn dit eerste Deel te vinden om te weten van wie Homan en zijn vrouw de erfpacht hadden overgenomen. Vermoedelijk zijn dit drie erfpachten geweest. Een kaart van de eerste erfpachten is uit de Protocollen van de jaren 1656 en 1657 op te maken.

W. MEIJER.

De naam Reinsburch komt in de oude en ambtelijke stukken voor, zooals hij aan het hoofd van dit opstel gesteld is, maar wisselt in lateren tijd aanhoudend.

W . M .

Rijmpjes uit de oude doos.¹⁾

Als een bewijs dat zich reeds lang van te voren de invloeden deden gevoelen die aanleiding gaven tot de godsdienstige troebelen hier te lande, mogen de volgende rijmpjes dienen, die op oude archiefstukken, bij wijze van kanteekening, gevonden werden. Blijkbaar kon de schrijver geen onbeschreven gelaten marge zien of hij moest zijn gemoed luchten.

1.

Monniken, Musen, Motten, Maden
Sceyden Selden Sonder Scaden.

2.

Die hem der dingen,
Sonderlingen
Neyt en verstaet
Wil hy beclyven
In syn bedryven
Hy neem raet.

3.

Een begynenpater
Een visserskater
Een molenaershaen
Als die verhongeren
Sal de wereld vergaen.
J. B. v. L.

¹⁾ le helft der 15e eeuw.

Bijdrage voor eene Geschiedenis der Heeren van Aarlanderveen en Oudshoorn.

(1364 — 1465).

Aarlanderveen en Oudshoorn waren oorspronkelijk Hollandsche leenen in het bezit van het geslacht van Oudshoorn, hetwelk dezelve in 1351 door verbeurd verklaring moest verliezen.

In 1354 beleende Willem V heer Arnold (van Amstel) heer van IJsselstein, een getrouw aanhanger der Kabeljauwsche partij, daarmede. Deze was toen reeds een man van gevorderden leeftijd en werd in 1363 opgevolgd door zijne uit zijn huwelijk met Maria, bastaard van Guy van Henegouwen, bisschop van Utrecht, geboren dochter Guyotte, getrouwd met heer Johan, heer van Egmond, overleden in 1369. Uit dezen echt werden o. a. geboren Catharina en Bertha, van wie de eerste met heer Bartholomeus van Raephorst en de tweede met

heer Gerrit, heer van Culenborch huwde. Wanneer dit laatste huwelijk voltrokken werd, staat niet vast', doch blijkens eene acte van 1371 moet zulks vóór dat jaar hebben plaats gehad. Dat dit van belang is voor Aarlanderveen en Oudshoorn blijkt uit eene acte van 16 Augustus 1393, waarin uitdrukkelijk staat, dat deze ambachten en de renten daartoe behoorende door Bertha ten huwelijk waren gebracht.

Deze acte, welke men kan vinden op bladzijde 74 van „Leenacten van Gelre en Zutphen, 1376--1402, uit het Staatsarchief te Dusseldorp”, uitgegeven door den heer P. N. van Doorninck, is nog in een ander opzicht van belang, immers zij constateert den verkoop van Aarlanderveen en Oudshoorn¹⁾ door heer Gerrit, uit naam zijner vrouw, die daarvoor verschillende goederen in Gelderland kreeg, aan den Hertog van Gelre, wiens bedoeling niet anders kan geweest zijn dan daardoor in het hartje van Holland voet te krijgen. Intusseken valt het te betwijfelen, of deze verkoop eenig effect gehad

...

¹⁾ De acte heeft *Erlendervelde* en *Onschoerve* en bevat ook verder vele fouten, welke aan mislezing te wijten zijn. De juiste tekst is zeer wel vast te stellen aan de hand van een uittreksel dezer acte, hetwelk is ingeschreven in het oudste Kuilenburgsche leenboek. Jammer is het, dat in dit excerpt de moeilijk verstaanbare zinsnede over heer Bartholomeus van Raephorst ontbreekt, welke in de uitgegeven acte voorkomt, en dat het origineel **bezwaarlijk** is na te slaan.

heeft, immers de Kuilenburgsche leenboeken alleen reeds pleiten daartegen. Daarin toch komt eene post van 16 October 1454 voor, waarbij Gerrit, heer van Culenborch, Steven van Raephorst beleent met Aarlanderveen en Oudshoorn, terwijl diens vader Adriaan, zoon van heer Bartholomeus voornoemd, en moeder, Agnes (van Zuglen) van Nievelt, daaraan getocht worden.

Steven van Raephorst is niet lang in het bezit dezer leenen gebleven, aangezien zijn broeder Aelbert van Raephorst reeds 26 Juli 1455 overmits zijnen dood door den heer van Culenborch beleend werd. Uit deze laatste beleening, welke weerlegt, dat Aelberts vader „anno 1455 besat de goederen van Oudshoorn en Aarlanderveen”, zooals S. van Leeuwen wil, blijkt tevens, dat zijne moeder Agnes toen nog in leven was.

W. A. BEELAERTS.

Nieuwe haring.

Door de thesaurier werd f13.12 betaald voor 4 kan stads Rijnschen wijn, elk van 2 stoop die aan den stuurman Cool op 19 Augustus vereerd werden „ter zaecke dat hij voor deerste mael met zijn zeepinck off schuyte den nieuwen harinc binnen deser stede heeft gebracht.

Thes. rek. 1596 fol. 175 vs.

J. C. O.

Brandspuiten.

Op den XXII September 1668 hebben Burgemeesteren geweest op der stadts Timmerwerf ende aldaer sien proberen verscheyde brandspeuyten van verscheyde groote, by de meesters ofte eygenaers van deselve tot dien eynde van Dordrecht en Amsterdam ter begeerte van Burgemeesteren herwaerts gebracht. Ende nadat deselve ten genoegen soo yder apart, alsmede tegen malcander waren geprobeert, ende de meesters respectivelijk over hare oncosten en vursugm voldaan, soo sijn Burgemeesteren met den meester van Dordrecht verdragen ende overeen gecomen, dat hij sal metten eersten opmaken en leveren ten dienst van de stadts ses van sijn middelbare brandspeuyten soo suffisant ende deuchtsaem als hij oyt eenige gemaect heeft om driehondert vijftich gulden tstück.

(Burg. en Oer. Dagboek aangaande den fabriek, fol. 71 vs).

J. C. O.

Onnoozel antwoord van een boer bij Leiden.

Vraagt iemand na d'oorsaak van een werk, dat de natuur gewoonlik doet, hij krijgt lichtelik een schamper bescheid; gelijk een boer bij Leiden gaf. Vraagt gij, seide hij tot de geleerden, hoe dat komt? Dat weet ik wel. Hoe komt et dan? Dat is altijd so, sprak de goede man. Siet daar 't geheim: het was altijd so en daarom geen wonder noch weerdig om te ondersoeken.

B. Bekker, Onderzoek van de betekeninge der kometen, 1683, blz. 123 vlg.

L. K.

CAMPA NOLOGIE ¹⁾.

Een paar geheimzinnige kerkklokken-opschriften.

In de laatste jaren heeft men velerzijds zijne aandacht gewijd aan oude luidklokken, zóó zelfs dat men nu bijna van een wereld-literatuur op dit gebied zou mogen

¹⁾ In Campanië (Italië) zijn de luidklokken het eerst voor kerkelijk gebruik gebezigd. Zij nemen in het uiterlijk godsdienstig leven der R. K. een belangrijke plaats in worden gewijd en krijgen een naam, gewoonlijk van een'heilige.

Na het inzenden van dit opstel, trof ik in het standaardwerk „*La Cloche*”, van J. D. Blavignac, het volgende aan, omtrent de afleiding van het woord „cam pana” (voor luidklok) van Campanië: „*Suivant le plus grand nombre des philologues, les noms de „Campane” et de „Nole” seraient la conséquence de l'invention des Cloches par Saint Panlin, évêque de Nole en Campanie; cette opinion paraît fort hasardée, car ce prélat, qui siégea de 409 à 431, nous a laissé une minutieuse description de la basilique qu'il fit ériger, et dans la quelle il n'est fait aucune mention de Cloche ni de Clocher.*”

spreken; en in verband met de „folklore”, waarvan in de latere jaren meer werk gemaakt is dan vroeger, zijn de oude kerkklokken vaak zeer belangrijk.

Niet zoo zeer, niet op de eerste plaats ten minste, uit een artistiek-technisch oogpunt bekeken, maar allereerst m. i. om de gedachten-wereld uit vroegere eeuwen die door de opschriften der klokken tot ons spreekt.

Wanneer men b.v. op ~~eene~~ klok uit het midden der 15de eeuw (in den toren der Herv. kerk te Rijnsburg ¹⁾ en elders) leest : LAUDO DEUM VERUM VOCO PLEBEM CONGREGO CLERUM DEFUNCTOS PLORO FUGO PESTEM FESTA DECORO. (Ik loof den waren God, ik roep het volk, ik verzamel de geestelijkheid, ik beweene de dooden, ik verdrijf de pest, ik luister de feesten op)
 † RIICOUT BUTENDIIC MAECTTE MI TOT UTRECHT
 SO WOENT HI ANNO DNI MCCCCXLVII † † †;
 dan kan men daaruit lang niet onbeduidende gevolgtrekkingen maken. Evenzoo uit het opschrift der klok van 1514, die in het klokkehuis in de Kloksteeg hing:
 + SALVATOR SO HEYT IC, † DEN HAGHEL EN ALLE QUAET WEDER VERDRYF IC, † DEN LEVEN-
 DEN EN DEN DODEN LUY IC. † WILLEM MOER ENDE JASPER SYN BROEDER MAECTEN MY † IN 'T JAER
 ONS HERN MCCCCXIII. Het was een fraai gevormde klok, met versierden bovenrand, van niet minder dan

¹⁾ Zie Gids en kl. kron. v, Leiden en omstr., 3e. dr., blz. XXV.

2.125 M. volle metaalhoogte en 1.805 M. grootstemiddellijn.

Een Mariabeeldje en wapenschild met twee sleutels luisteren de ruimte tusschen boven- en benedenrand op. Bij de slooꝓing van het klokkenhuis in 1745 is deze merkwaardige Campana spoorloos verdwenen.

Ook uit de inscriptie, in Gothieke letters, op de klok uit den toren der tegenwoordige Herv. kerk te Hazerswoude:

NICLAES IS MIIN NAEM BESCREEVEN ☿
 VAN BOCHORST DIE MI HEEFT GEGHEVEN ☿
 DER HEYLTGHER KERKEN GHEMEEN ☿
 MEN SCREEF MCCCCL ENDE EEN ☿
 TOT UTRECHT SI WI GHEMAECT ☿ ☿

In de zoogenaamde „Mon père“-kerk (aldus genoemd naar de Fransche geestelijken die in de oude kerk, die op dezelfde plaats als de tegenwoordige stond, dienst deden), officieel genoemd R.-K. Parochiekerk van Onze Lieve Vrouwe Hemelvaart, hangt eene klok afkomstig uit de St. Janstoren te Culenborg, met het opschrift in gewone Rom. kapitalen: MARIA IS MIIN NAEM NIIN GHELWT IS VOER GOD BEQUAEN ∇, DEN LEVENDEN ROEP ICK DEN DODEN OVERLW ICK JAN TOLHWS ME FECIT ANO 1534.

Blijkbaar onder den invloed van de rhetorijkerij dier dagen, werd het opschrift geboren der tweede klok van de

Herv. kerk te Hazerswoude: CLAUDY FREMY ME FECIT,
AMSTELODAMI ANNO DOMINI 1686.

ICK ROEPE STERCK
IN GODES KERCK
CLIE ENDE GROOT
EN ROEP OOK VYT
MET MYN GELYUT
DAS MENSCHEN DOOT

Wetenschappelijke, bespiegelende zin spreekt er uit de opschriften die de klokken dragen in het torentje op het academiegebouw te Leiden, op de grootste, („heel uurs”) staat: † DUM CAMPANA SONANX EX AEQUO DIVIDO TEMPUS (wanneer ik, luidklok, door mijn klank den tijd gelijkelyk verdeel) PETRUS HEMONY ME FECIT AMSTELODAMI ANNO DOMINI 1671 , en op de „halfuurs”klok: † TEMPORIS EXTREMI TUM MEMOR ESTO TUI (denk dan aan uw laatste ure) PETRUS HEMONY ME FECIT AMSTELODAMI ♦ ANNO DOMINI ♦ 1671 ♦.

Het handje achter het opschrift der grootte klok wijst blijkbaar heen naar dat der kleine, want de twee vormen één zin. Curieus is het „chronicum”, dat prijkt op de fraai gemodelleerde „heeluurs klok”, van respectabele afmetingen (volle metaalhoogte 1.95 M , grootste middellijn 1.97 M.), die hangt in den raadhuisstoren te Leiden. De bovenrand der klok is versierd met eene rij goed gevormde, sierlijke mannenkoppen, daar onder

staat in Romeinsche kapitalen, „en relief”: VAN DER
 HOOCH LOO VVTGEEST ende VAN BROVCHOVEN, OEVER-
 HEIT ALHIER IN LEYDEN GESETEN DEDEN DESE GHieten
 VVTEN BRANDENDEN OVEN BII MEISTER HEINRIICH VAN
 TRIER EN SALVATOR HETEN GHERIT ROELOFSSOON VAN
 DER MII EN DIRCK IACOBS SOON VAN REIGERSBERCH VEST-
 MEESTEREN ANNO DNI 1672.

In het opschrift Rom. kapitalen „en relief”, weder een
 „chronicum”, van de „halvuurs klok”, ook nog een
 matador onder de klokken, wat modelleering en afme-
 tingen betreft (volle hoogte 1.45 M., grootste middel-
 lijn 1.48 M.) schuilt iets zonderlings. Het luidt + VIVAT
 MAGISTRATVS, CIVITASQVE LEYDENIS. MAMMES FREY
 ME SUSCEPIT A^o 1672 ET FECIT AMSTELODAMI A^o 1680.
 Daar onder staat op een rij: zes wapenschildjes met de
 onderschriften van links naar rechts

CONSUL, LEYDEN, CONSUL, CONSUL, CONSUL,
 SECRETARIS. ANNO 1680.

Wat mag de oorzaak wezen dat deze klok werd
 „suscepit” (aangenomen) in 1672 en „fecit” (gemaakt)
 in 1680? Kwam er „klei aan den knikker” in dien
 tusschentijd? Gewoon „mot” tusschen aanbesteder en
 aannemer? Misschien kan het gemeente-archief de
 vraagteekens op non activiteit brengen, of het zwijgen
 opleggen.

Nu komen de gedecideerd geheimzinnige opschriften aan de beurt.

In den toren van de tot ruïne verworden, oude, zeer oude, parochiekerk van Warmond, die daar thans alleen nog gaaf en rechtop staat, als het ware als een wachter uit oude tijden, bij de graven van illustre geslachten uit den vóórtijd en vele ook uit latere tijden, hangt een luidklok, die tevens dient om, met zijn metalen mond en stalen tong, het menschdom tot in de verre omgeving toe te roepen dat er weder een deel van hun kortstondigen levenstijd tot het verledene behoort. Een „memento mori”, waarvan men zich gelukkig niet altijd rekenschap geeft.

Vorm en afmetingen vragen geen bijzondere aandacht, doch het vrij goed gevormde randschrift aan den benedenkant der klok in gewone kapitalen „en relief”: SOLI DEO GLORIA. DEN GVEMINTEN VAN — — — MIEN LATEN GVITEN. M. E. S. L. P. ME FESIT 1649.

De naam van de gemeente is weggenomen, bijna zeker opzettelijk. Waarom? Verder is de spelling van den Nederlandschen tekst en het jaartal moeilijk te combineeren; de spelling m. i. te oud voor het jaar 1649.

In den toren der Herv. — gewezen R. K. — kerk te Wassenaar, die in haar eeuwenoud bestaan heel wat heeft uit te staan gehad van den moedwil der „menschen”,

hangt een luidklok uit het midden der 15de eeuw, die reeds meermalen de aandacht heeft gaande' gemaakt van plaats- en kerkbeschrijvers.

Niet om de afmetingen, want de volle hoogte bedraagt 1.08 M., de grootste middellijn 1.15 M., doch men kon de inscripties niet ontcijferen. Een naspeurder bracht het zoover te kunnen vermelden dat er op stond „Maria bidt voor ons”; men zal hierna zien met welk recht.

Het was inderdaad geen gemakkelijke taak, behoorlijk vast te stellen wat er op staat, het gebrek aan behoorlijke belichting bemoeilijkt dit ook steeds, doch met behulp van een handig assistent is het mij toch gelukt, na drie tochten naar Wassenaar, na het verwijderen van oxydelaagjes op en tusschen de letters (door middel van een zuur en afkrabbing) en het daarna maken van twee en twintig afdruksels in klei en afgietsels in gips, van de moeilijkst te ontcijferen woorden en de baldaquins.

Er is een omschrift aan den bovenrand en een aan den benedenrand, en daar tusschen staan, gelijk op den omtrek verdeeld, drie Gothische baldaquins van 10 cM. hoogte en 6 cM. breedte, met bloemfiguurtjes versierd, waarin menschenlijke figuren vrij onbeholpen afgebeeld zijn, een vermoedelijk een Christusfiguur voorstellende, doch zonder nimbus.

Bij de beoordeeling van dit boetseerwerk op het model waarop de klok gegoten is, moet in het oog gehouden worden dat alles negatief en als verdieping moest worden

gevormd, want baldaquins en letters staan „en relief” op de klok. Onder een der baldaquins, waarin vermoedelijk niet de Christusfiguur voorkomt, staat in Gothische letters, „Statenbijbelletters”, van 2,5 cM. hoogte, zooals al het andere andere (met uitzondering van vier letters) zonder kapitale of hoofdletters, het woord bus be ke.

Het boven-randschrift luidt:

⊗ ANNO ⊗ ⊗ DNI ⊗ ⊗ M ⊗ ⊗ CCCC ⊗ ⊗ LIII ⊗
 ⊗ XXVII T ⊗ ⊗ DIE ⊗ ⊗ MAJ ⊗ ⊗ FUI ⊗ ⊗ FAC-
 TA ⊗ ⊗ ⊗ ⊗ VOCOR ⊗ ⊗ MARIA ⊗ ⊗ ⊗

en het beneden-randschrift :

STS DEUS STS FORTIS STS IN MORTALIS MISE-
 RERE NOBIS **I r X f.** (?) Tusschen de woorden en
 tusschen de letters van het laatste omschrift staan zon-
 derlinge figuurtjes, „arabesken”, ter versiering, die het
 vaststellen der letters bemoeilijkten.

Het is mij na raadpleging van meerdere „Campano-
 logen” niet mogen gelukken zelfs maar een conjectuur
 te vinden voor het woord „busbeker”, en evenmin eene
 verklaring voor I r X f (?).

Het komt mij voor dat het kerkgebouw niet veel
 ouder zal zijn dan het jaar dat het jaartal op de klok
 aangeeft. De onderstelling, dat zij uit Frankrijk of
 Waalsch België, werd geïmporteerd, waar wellicht gie-
 ters bestaan hebben wier naam met een X aanving,
 wordt daardoor niet waarschijnlijk, want het zou al
 zeer toevallig zijn geweest als daar een klok beschik-

*Busbeker, gelinkt
 onder Xistencen,*

baar, overcompleet, was, op het oogenblik dat die voor de pas gebouwde kerk noodig was, en indien dit niet het geval ware, behoefde men niet zoover te gaan om een klokgieter te zoeken. Bovendien doet het woord „busbeke”, al zijn de letters daarvan ook alle beginletters van woorden, met de *k* die er in voorkomt, weinig aan Frankrijk of Waalsch België denken.

J. B. VAN LOENEN.

Leiden, Juni 1908.

Beplanting van den Hoogen en den Lagen Rijndijk.

Op den XXVI^{en} October van den jaere XVI^c twee en sestig hebben die van de Gerechte der Stadt Leyden goetgevonden, dat, tot vermaeck van de burgerie en vercieringe van de aenkomsten deser stede, den Hoogen en Lagen Rhijndijcken, respectivelick buyten de Hogevoertsche en Zijlpoorten, sullen werden beplant met boomen. Authoriserende tot 't gene voorscreven is den Burgemeesteren deser stede in der tijt.

(Burg. en Ger. Dagboek aangaande den fabriek fol. 69).

J. C. O.

INHOUD.

Een woord vooraf.

Vereeniging „Oud-Leiden”: Verslag over het jaar
1908. — Statuten. — Bestuur. — Ledenlijst.

Korte kroniek van Leiden en Rijnland.

Inlichtingen omtrent enkele openbare inrichtingen en
besturen.

In Memoriam :

Dr. D. de Loos.

Mr. C. Cock.

Nicolaas Oly.

Dr. A. C. Vreede.

Mr. Corn. Pijnacker Hordijk.

Dr. E. F. van Dissel (*met* portret).

J. A. van Dijk.

Lodewijk Gerardus Le Poole.

D. A. J. Hoogenstraaten.

Geschiedenis van het Kasteel Endegeest (*met
negen illustraties en vier uitslaande
tabellen*), door W. BIJLEVELD, blz. 1-44

INHOUD.

Goede voorgangers van de Juridische faculteit, door Mr. Dr. J. C. OVERVOORDE	blz. 45— 49
Arme studenten Anno 1600, door L. K.	50— 55
De eerste Secretaris van den Senaat der Leidsche Hoogeschool , door Dr. P. C. MOLHUYSEN	56— 72
Een academisch leerplan van den jare 1575 , door L. K.	73— 79
Jacob Elisa Doornik, een vergeten Nederlander (1777-1837) (met <i>illustratie</i>), door J. VAN BAREN	80— 108
Advys ende Oordeel van Heere Jacob van Campen een vermaert architect over de modelle van de nieuwe (Mare) Kerck , door J. C. OVERVOORDE	109-112
De St. Joris-doelen te Noordwijk, door J. KLOOS	113-134
De Waag te Leiden (met <i>twee illustraties</i>), door J. H. JESSE	135-141
Brittenburg—Lugdunum Batavorum , d o o r W. A. BEELAERTS	143-150
Een tentoonstelling van Oudheden te Voor- schoten, door G. S. OVERDIEP	151-154
Reinsburch (met <i>illustraties</i>), door Dr. W. L. MELJER	156-188
Bijdrage voor eene Geschiedenis der Heeren van Aarlanderveen en Oudshoorn. (1354--1455), door W. A. BEELAERTS	190-192
Campanologie. Een paar geheimzinnige kerk- klokken-opschriften , door J. B. VAN LOENEN	194-202
Bladvullingen	blz. 112, 142, 154, 155, 189, 192, 193, 202